Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani
54887
6
KNJIŽNICA

6. zvezek.

SLOVENCI

Zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni,
gospodarski in socialni pregled.

Napisal
FRAN ERJAVEC.

V LJUBLJANI 1923.
Založila Jugoslovanska knjigarna.
Natisnila Jugoslovanska tiskarna.

ZNANSTVENA KNJIŽNICA

6. zvezek.

SLOVENCI

Zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled.

Napisal
FRAN ERJAVEC.

V LJUBLJANI 1923.
Založila Jugoslovanska knjigarna.
Natisnila Jugoslovanska tiskarna.

Predgovor.

K različnim našim neuspehom v zadnjih letih je gotovo mnogo pripomoglo dejstvo, da nas pozna zunanji svet komaj po imenu. Zaradi svoje maloštevilnosti smo se celo v mnogojezični Avstriji skoraj izgubili, za zunanji svet, celo za ljudi, ki so se blagohotno pečali z jugoslovanskim vprašanjem, pa sploh nismo obstojali kot faktor, s katerim bi bilo treba računati. Dokler je stala Avstrija trdno, nas to v našem razvoju ni mnogo oviralo, toda ko so se začeli majati temelji trhle podonavske monarhije, smo občutili vse hude posledice svoje neznatnosti. Brez nas in preko nas so vadljali za našo suknjo, londonskemu paktu so sledile pariške mirovne pogodbe, tem pa rapalski dogovor in koroški plebiscit, tako da smo danes bolj razbiti nego kdaj poprej.

Če hočemo kdaj zopet zbrati »svoje raztresene ude«, si tako zajamčiti svojo nacijonalno eksistenco ter si priboriti v družini evropskih narodov vsaj nekoliko vpoštevanja, ni potrebno le to, da si konsolidiramo svojo mlado državo, temveč tudi to, da opozorimo zunanji svet nase ter ga seznanimo z nami. V tem pogledu še nismo storili doslej še skoro ničesar, da, nimamo še niti najpreprostejše publikacije, ki bi dajala tujcu vsaj kolikor toliko vsestranski pregled o

razvoju in sedanjem stanju našega naroda in naših pokrajin.

Da odpomorem temu občutnemu nedostatku, sem napisal to knjigo. Zavedam se dobro njene nepopolnosti in njenih vrzeli, a kdor vpošteva dejstvo, da je to prvi tak poskus v naši skromni publicistični literaturi, in pa dejstvo, da so bila nekatera poglavja pri nas doslej še sploh nenačeta, kaj šele obdelana ter so koncipirana tu prvič, se bo tudi zavedal velikih težav in ovir, s katerimi se je moral podpisani boriti. Največje težave so se pojavile glede statističnih podatkov, kajti slovensko jezikovno ozemlje ni tvorilo nikdar samostojne upravne edinice, a prejšnja avstrijska statistika se je nanašala po večini le na dežele in ne tudi na narode, dočim ne posveča naša nova država statistiki skoro nobene pozornosti. Nekaj številk temelji zato le na cenitvi, nekaj jih pa sploh nisem mogel navesti. Upam pa, da bo eventualna druga izdaja tudi v tem pogledu popolnejša. Da sem mogel zmagati vse te in druge ovire vsaj v tej obliki se moram zahvaliti v prvi vrsti onim prijateljem in znancem, ki so me podpirali s svojim svetom in z dejanjem. Med njimi naj navedem zlasti gg. univ. prof. dr. Iv. Prijatelja, univ. prof. dr. Fr. Ramovša, prof. dr. Lončarja, dr. J. Glonarja, dr. M. Kosa, dr. Fr. Steleta, prof. dr. V. Šarabona, M. Kogoja, dr. Kimovca, dr. J. Mohoriča, prof. I. Dolenca, Fr. Govekarja in ing. R. Laha.

Kakor rečeno je knjiga namenjena inozemstvu ter bratom Hrvatom in Srbom, toda na prigovarjanje svojih prijateljev jo podajam s tem glede na notranje politične prilike in razvoj

precej razširjeno tudi slovenski javnosti, med katero se tako glasno pojavljajo različni glasovi, ki hočejo danes bolj kot kdaj poprej omalovaževati stoletne trde boje našega naroda ter podcenjevati tako lepo, vztrajno in požrtvovalno delo ter velike uspehe naših očetov in naših dedov. Če ta skromni poskus moj, da orišem bilanco stoletnega našega truda in napora, vzbudi v bralcih vsaj nekaj ponosa in samozavesti ter nekaj ljubezni do slovenstva, ki je v vsej svoji preteklosti tako mogočno dokumentiralo svoje velike notranje sile in zmožnosti, doseže tudi ta slovenska izdaja svoj iskreni namen.

Kritiki bom hvaležen za vse poprave in dopolnitve, saj je gotovo v našem skupnem interesu, da gre knjiga čim popolnejša v svet.

V Ljubljani, o božiču l. 1922.

Fran Erjavec.

Slovensko ozemlje.

Od obal Črnega in Egejskega morja pa do beneških ravnin ter Karnijskih Alp in Tur živi kompaktno naseljenih okroglo 17 milijonov Jugoslovanov, ki so bili nekoč en sam narod, a so se spričo popolnoma različnega političnega, zgodovinskega, kulturnega in gospodarskega razvoja izoblikovali polagoma v več samostojnih, a še vedno sorodnih narodov, namreč v Bolgare, Makedonce, Srbe, Hrvate in Slovence. Slovenci tvorijo skrajni severnozapadni del te sklenjene verige in so naseljeni v porečju Soče, gornje Save in srednje Drave.

Pri svoji naselitvi v sedanje ozemlje v VI. stoletju po Kr. r. so prodrli Slovenci sicer še mnogo dalje v alpske doline (na Tirolsko in Solnograško), a tam so se vsled preredke naseljenosti stopili kmalu z germanskimi plemeni. Danes zavzemajo Slovenci ozemlje, ki ga omejuje na zapadu Jadransko morje, potem reka Soča do Gorice, odtod proti zapadu do črte Krmin (Cormons)—Čedad (Cividale)—Humin (Gemona) — Resiuta — Kanin — Sv. Mohor ob Zili (Hermagor), kjer je skrajna slovenska severozapadna postojanka. Odtod gre severna slovenska jezikovna meja neprestano proti vzhodu, nekako po črti Sv. Mohor—Beljak (Villach)—Vrbsko jezero (Wörthersee)—Celovec (Klagen-

furt) — Breitriegel nad Velikovcem (Völkermarkt)—Labud (Lavant)—Špilje (Spielfeld)—Radgona (Radkersburg) do Monoštra (St. Gothard), ki je skrajna severovzhodna točka slovenskega ozemlja. Od Monoštra gre vzhodna slovenska meja naravnost proti jugu nekako po črti Monošter—Spodnja Lendava, odtod pa po Muri do njenega izliva v Dravo. Odtod teče južna slovenska jezikovna meja ob Dravi do nekdanje ogrske-hrvaške-avstrijske meje (severno od Varaždina), potem po nekdanji štajersko-hrvaški in kranjsko-hrvaški meji do istrske meje (severno od Reke), od tam pa nekako na Buzet (Pinguente) v Istri in Piran (Pirano) ob Jadranskem morju. Pripomniti je treba seveda, da je vsa ta južna meja precej problematične vrednosti, ker prave meje med Slovenci in Hrvati nikjer ni mogoče določno označiti, kakor sploh nobene meje med posameznimi jugoslovanskimi narodi; tako se preliva en jezik po dialektih stopnjema v drugega.

Na tem ozemlju torej, ki obsega nekako 25.000 km², prebivajo Slovenci kompaktno razen ob severni (nemško-slovenski) in zapadni (italijansko-slovenski) meji, kjer je ta vsled sistematične germanizacije in italijanizacije bolj ali manj razjedena. Že prvi pogled na zemljevid nam kaže, da je to ozemlje geografsko eno najvažnejših v Evropi, kajti vsa Slovenija je zgolj naravno zaledje tržaškega zaliva, kjer sega sredozemsko morje s svojim odcepkom — Jadranskim morjem — najgloblje v telo Evrope. Na tem ozemlju se križajo severna in južna ter vzhodna in zapadna kultura in civilizacija, preko tega ozemlja drže naravne ceste od zapada

na vzhod in iz srednje Evrope na jug, in zato so drli preko tega ozemlja tudi nešteviln severni in vzhodni narodi v srce starega sveta — v Italijo. Popolnoma razumljivo je torej, da so se borila za to ozemlje dolga stoletja nešteviln a ljudstva in dinastije, zato tudi ni moglo priti tu nikdar do pravega miru. In razdelitev tega ozemlja je bila v novejši dobi eden najtežjih problemov evropske diplomacije ter seveda tudi o sedanji razdelitvi še davno ne more biti izrečena zadnja beseda.

Če pogledamo površino tega ozemlja, se kmalu prepričamo, da bi bilo težko kje na svetu najti košček zemlje, kjer bi bilo na tako majhni površini združenih toliko najzanimivejših površinskih formacij. Severozapadni deli pripadajo še visokogorskim alpskim skupinam, a jugozapadni deli že popolnoma kraškim tlem Dinarskega gorstva, v sredi pa prevladuje nižje predalpsko hribovje, ki prehaja proti vzhodu v še nižje tercijarno gričevje ter naposled na skrajnem vzhodu v Panonsko nižavje. Na tem ozemlju se stikajo meje Apeninskega polotoka, Balkana, Srednje Evrope in Panonskega nižavja, njegovo težišče gre pa k Jadranskemu morju, na katero meji. To daje temu ozemlju njegovo geografsko važnost, s katero je v najtesnejši zvezi tudi njegova nesrečna politična usoda.

Od najzapadnejših odcepkov velike ogrske ravnine (kjer prebivajo zadnji Slovenci, t. j. Prekmurci) se začne proti zapadu teren polagoma dvigati preko vinorodnega gričevja (Haloze, Slovenske gorice itd.) in preide preko gozdnatega Pohorja kmalu v strme pečine Kamniških ali Savinskih Alp in Karavank. Odtod

pade strmo v krasno Savsko dolino, iz katere se hitro zopet dvigne v masive Julijskih Alp z veličastnim Triglavom (2863 m), »eno najlepših razglednih točk Evrope« (Baedecker). Od grebena Julijskih Alp pada teren polagoma v romantično Soško dolino, se pri Matajurju (Monte Maggiore) še enkrat dvigne, nato pa preide v beneške ravnine, kjer se ustavljajo italijanizaciji zadnji Slovenci. Vse to je izrazita alpska pokrajina, v Savski in Soški dolini podobna švicarskim dolinam, a na jugu že zadnja, kajti južni odrastki Julijskih Alp preidejo hitro v popolnoma kraška tla z neštetimi podzemeljskimi jamami (najbolj znana je več kilometrov dolga Postojnska jama), pronicajočimi rekami in znamenitim presihajočim Cerkniškim jezerom. Jugovzhodne dele tega ozemlja pokriva prijazno gričevje s skrbno obdelanimi polji in vinogradi, ki pa preide polagoma v ogrske in hrvaške ravnine. Kakor je razvidno že iz teh vrstic, to ozemlje ne predstavlja geografsko zaokrožene enote, temveč med seboj pogosto popolnoma različnih geografskih predelov (dolin, kotlin, ravnin, gričevij itd.).

Visoka in izrazita alpska pogorja so torej samo v severnem delu tega lepega (slovenskega) ozemlja, in sicer tri, namreč J u l i j s k e A l p e s Triglavom (2863 m; najbrž najvišji vrh Jugoslavije) in Razorom (2601 m). Njih greben tvori tudi sedanjo italijansko-jugoslovansko mejo. Vzhodno, skoraj vzporedno z Julijskimi Alpami se vlečejo K a r a v a n k e s Stolom (2236 m), ki tvorijo sedanjo avstrijsko-jugoslovansko mejo. Na Karavanke so končno prislonjene K a m n i š k e ali Savinske Alpe z Grintovcem (2558 m)

in Ojstrico (2399 m), ki so geološko podaljšek Julijskih Alp. Južno Slovenijo pokriva gričevje in hribovje, ki je na zapadu izrazito kraškega značaja, na vzhodu pa predalpskega in je pokrito deloma z gozdovi, deloma pa s polji in vinogradi. Za večje ravnine torej niti prostora ni. Nekateri večji ravni kompleksi so samo na vzhodnem Štajerskem in v Prekmurju (odcepki velikega ogrskega nižavja), potem v dolinah ob Savini, Savi, Krki in Kolpi ter na skrajnem zapadu (začetek beneških ravnin).

Na v o d a h je to ozemlje precej bogato. Natančno po sredi teče v smeri od severozapada proti jugovzhodu Sava, ki izvira v Julijskih Alpah in v katero se izlivajo na levem bregu Kokra, Kamniška Bistrica in Savina, na desnem bregu pa Sora, Ljubljanica in Krka. Severni in vzhodni del tega ozemlja namakata Drava in Mura, zapadni del pa Soča z Idrijco in Vipavščico. Soča s svojimi pritoki se izliva v Jadransko morje, vse druge reke pa v Donavo in z njo v Črno morje. Razvodje med Sočo in Savo tvorijo Julijske Alpe in Kras, razvodje med Savo in Dravo pa Karavanke. Jezer ima Slovenija izmed vseh jugoslovanskih pokrajin največ (če izvzamemo tesno skupaj ležeča Plitvička jezera na Hrvaškem). Svetovno znano po svoji krasoti je Blejsko jezero sredi veličastne alpske okolice, ki postaja polagoma internacijonalno letovišče in zdravilišče, opremljeno z vsem modernim komfortom. Nekaj kilometrov zapadno od Bleda pod Triglavom leži divje-romantično Bohinjsko jezero z veličastnim slapom Savico (izvir Save) v bližini. Severno od Bleda pod Mangartom ležita ljubki Klanški

jezeri, v Triglavskem pogorju pa več majhnih planinskih jezerc. V izgubljeni Koroški leže Rabeljsko jezero, znamenito Vrbsko jezero (21·6 km²) pri Celovcu z lepimi letovišči, dalje Blaško, Hodiško in Klopinsko jezero. Eden najzanimivejših naravnih pojavov je pa presihajoče Cerkniško jezero jugozapadno od Ljubljane, ki vsako pomlad izgine v podzemeljske kraške votline, jeseni se pa zopet prikaže. Jezero je stalo v davnih časih tudi na sedanjem Ljubljanskem barju, kjer so se našli tudi bogati ostanki tako zvanih stavb na koleh, izvirajočih še iz mlajše kamenite dobe.

Podnebje na slovenskem ozemlju je zmerno kontinentalno, v zapadnem delu pa že sredozemsko, tako da uspeva tam že povsod južno sadje in izkazuje povprečna letna temperatura 13° do 11° C, kajti pokrajina je odprta gorkim morskim vetrovom. Srednja temperatura v ostalih slovenskih pokrajinah, ki so precej zaprte proti gorkim morskim vetrovom po Krasu in Julijskih Alpah, se giblje med 11° in 9° C razen v skrajnem severnem delu (na Koroškem), kjer je nekoliko nižja.

Vetrovi prihajajo večji del od jugozahoda in severovzhoda. Padavin (glej sledečo razpredelnico!) je na splošno mnogo, kajti visoka pogorja v severnem delu ustavljajo mokre oblake, prihajajoče iznad morja. Najbogatejše s padavinami so Julijske Alpe (nad 2 m letno, Snežnik na Krasu celo 3 m), dočim znašajo v zapadnih pokrajinah povprečno 100—150 cm, v vzhodnih pa 70—100 cm. Po letnih časih so porazdeljene te padavine na splošno zelo ugodno za kmetijstvo. Padavin ima torej slovensko ozemlje do-

Kraj	Nadm. višina	Povprečna temperatura			Padavine
		jan.	jul.	letna	
Trst	0	4·1	23·0	13·3	1088
Gorica	89	3·2	23·1	12·9	1613
Ljubljana . . .	300	— 1·1	19·6	9·0	1413
Celovec	440	— 6·4	18·8	7·2	1037
Celje	234	— 1·9	20·2	9·5	1108
Maribor	270	— 2·3	20·0	9·1	1051
Novo mesto . . .	160	— 1·2	20·2	9·7	1120

volj, razen na Krasu, kjer posrka vso mokroto takoj apnenec.

Glede na ugodne klimatične in padavinske razmere uspevata na slovenskem ozemlju tudi živalstvo in rastlinstvo prav dobro. Baš na tem ozemlju ponehuje srednje-evropska vegetacija ter se pojavljajo prvi sledovi južne, sredozemske, obenem je pa bogato zastopana tudi alpska. Gozd sega v slovenskih pokrajinah do 1600 m nadmorske višine. Največ je smrekovega, jelovega, borovega in bukovega drevja, manj je pa hrasta. Izmed sadnega drevja uspevajo zlasti jablane, hruške in češplje. Vinska trta uspeva razen v območju visokih alpskih pogorij skoro po vseh slovenskih pokrajinah, od ostalega rastlinstva pa rastejo vse vrste žita, sočivja in gomoljev. Živalstvo je v splošnem srednje-evropsko. Od divjačine so najpogostejši zajci, srne, kune, polhi in lisice, dočim so medved, volk, ris ali jelen že velika redkost.

Politično je pripadalo to kompaktno slovensko ozemlje do l. 1918. po veliki večini

(nad štiri petine) avstrijskemu cesarstvu, tako da so bili pred vojno Slovenci združeni vsaj v eni državi, le skrajni severnozapadni del (t. zv. Beneška Slovenija) je pripadal (od leta 1868. dalje) Italiji (provinca Videm, distrikti Možac, Humin, Tarčent, Čedad in Šempeter) in skrajni severnovzhodni del (t. zv. Prekmurje) ogrske-mu kraljestvu (komitati Zaladski, Železni in Šomodski). Na znotraj je bilo porazdeljeno še upravno-politično na različne (avstrijske) kronovine, (ogrske) komitate in (italijanske) province. Vse te upravne edinice so vsebovale poleg kompaktnega slovenskega ozemlja še velike dele kompaktnega tujega (nemškega, italijanskega in madžarskega) nacijonalnega ozemlja, tako da so bili Slovenci v večini le v dveh bivših avstrijskih kronovinah (Kranjski in Goriški), ki ležita v jugozapadnem delu spredaj (na str. 9.) očrtanega slovenskega nacijonalnega ozemlja. To nam kaže razpredelnica na str. 17.

O samoslovenskem nacijonalnem ozemlju vsled navedene upravne razdelitve žal ni mogoče sestaviti natančne statistike. Približno obsega to ozemlje 25.000 km² in šteje okroglo 1,700.000 prebivalcev, med katerimi živi faktično (na podlagi štetja iz l. 1910) okroglo 1,450.000 Slovencev, kakih 135.000 Italijanov (Trst!), kakih 100.000 Nemcev (Kočevje in severni del, ki je najbolj trpel po germanizaciji in nemški kolonizaciji) ter kakih 15.000 ostalih narodnosti (na vzhodu Madžarov!). Razen tega je živelo (leta 1910.) raztresenih po različnih naselbinah še okroglo 150.000 slovenskih izseljencev v Ameriki (največja naselbina je v Clevelandu s 25.000 Slovenci) in okroglo 20.000

Država	Kronovina[1]) Provinca Komitat	Površina celokupne kronovine v km²	Prebivalstvo celokupne kronovine				
			Slov.	Nem.	Ital.	Madž.	Ostalih
Avstrija	Goriška-Gradišč.[2])	2 918	154.564	4.486	90.119	6	718
	Trst z okolico[3]) . .	954	56.916	11.856	118.959	13	3.160
	Kranjska[4])	9.953	490.978	27 915	396	2	1 063
	Koroška[5])	10.325	82.212	304.287	82	–	491
	Štajerska[6])	22.423	409.684	983.253	361	15	1.287
	Istra[7])	4.957	55.134	12.735	147.417	5	171.172[8])
	Skupaj . .	51.530	1,249.488	1,344.531	357 334	41	177.891
Italija	Videm (Udine)[9]) . .	6.575	35.000[10])	—	557.000	—	—
Ogrska	Zaladski (Szalad) .	5.974	21.932	—	—	324.087	91.097
	Železni (Vas) . . .	5.035	51.006	125.570	—	222.474	18.855
	Šomodski (Somogy Varmegye)	6.531	1.597	20.193	—	310.320	13.476
	Skupaj[13]) . ,	17.540	74.535[11])	145.763	—	856.881	123.428[12])
	Skupaj . .	75.645	1,359.023	1,490.294	914.334	856.912	301.319

[1]) Na to razpredelnico nanašajoče se poděrtne opombe se nahajajo na str. 18.

Slovenci.

izseljencev v Nemčiji (na Westfalskem), tako da bi mogli ceniti Slovencev l. 1910. skupno okroglo 1,600.000 duš. To kaže, da je slovenski narod eden najmanjših v Evropi.

Od svetovne vojne in njenega gesla o samoodločevanju narodov so pričakovali Slovenci, da jih rešita nacijonalno tako škodljive razcepljenosti na več držav in jih politično osvobodita, da bi se lahko tako popolnoma osvobojeni in zedi-

---

[1] Ta razpredelnica je vzeta po uradni avstrijski statistiki (za bivše avstr. ozemlje) iz l. 1910, ki je povsod zelo zmanjšala število slovenskega prebivalstva v korist Nemcev in Italijanov, kajti Avstrija ni upoštevala maternega jezika, temveč le »občevalni« jezik.

[2] Slovenska je vsa dežela razen južnozapadnega dela (568 km²), ki je italijanski, odnosno furlanski.

[3] Italijansko je mesto samo, dočim so predmestja z vso okolico kompaktno slovenska.

[4] Vsa dežela je kompaktno slovenska, razen malega jezikovnega otoka Kočevje, južno od Ljubljane, kjer so bili v XIV. stoletju Nemci kolonizirani.

[5] Slovenska je južna tretjina dežele (3252 km²), severni dve tretjini pa nemški.

[6] Slovenska je južna tretjina dežele, severni dve sta nemški.

[7] Slovenski je severni del, zapadni ob morskem obrežju je italijanski (575 km²), ostalo je srbohrvaško.

[8] Med temi je 168.184 Srbohrvatov. Skupno je živelo v vseh avstrijskih, v zgorajšnji razpredelnici navedenih kronovinah 171.157 Srbohrvatov.

[9] Statistika iz l. 1901.

[10] To število je cenjeno, ker italijanska uradna statistika Slovencev sploh ni navajala (italijanska uradna statistika iz leta 1883. jih je navajala 36.646).

[11] Madžarske narodnostne statistike so znane kot skrajno pristranske, faktično število je znašalo najmanj 90.000.

[12] Tu je vštetih 114.421 Hrvatov (samo v Zaladskem komitatu 91.097).

[13] Po madžarski uradni statistiki iz l. 1900.

njeni pridružili kot samostojna nacijonalna in politična celota ostalim Jugoslovanom ter ustvarili skupno z njimi samostojno državno telo — Jugoslavijo. V tem svojem pričakovanju so bili pa kruto varani, kajti različne mirovne pogodbe so jih le še bolj razsekale, tako da jih živi danes v Jugoslaviji komaj dve tretjini, ostala tretjina je pa pripadla Italiji in Avstriji, nekaj malega celo Madžarski. Za močne, večmilijonske narode taka razdelitev še ni največje zlo, za mali slovenski narod pa pomeni pravi pravcati smrtonosni udarec. Politična razdelitev slovenskega ozemlja kaže torej danes glede na predvojno razdelitev sliko, kakršna je razvidna iz razpredelnice na str. 20—21.

Če vzamemo torej vse Slovence, ki žive kompaktno na očrtanem ozemlju (s korekturami, glej str. 22., opombo [1]), bi znašalo njih skupno število danes okroglo 1,470.000 duš, če pa prištejemo k tem še (po amerikanski uradni statistiki iz l. 1920.) 200.000 Slovencev v Ameriki in okroglo 20.000 Slovencev v Nemčiji, bi torej štel ves slovenski narod danes skupno okroglo 1,700.000 duš.

Kakor je torej razvidno iz navedene razpredelnice, se je slovenski narod v svojih nadah v boljšo bodočnost po vojni kruto prevaral, kajti iz nje ni izšel zedinjen in osvobojen, temveč le še bolj razkosan.

Dele bivših avstrijskih kronovin (Kranjske, Koroške in Štajerske) in Ogrske (Prekmurja), ki so pripadli po mirovnih pogodbah Jugoslaviji, so Slovenci takoj po prevratu združili v eno upravno celoto z imenom — **Slovenija**, kajti že pod Avstrijo so od l. 1848. dalje

Država	Kronovina — Pokrajina [1])	Površina komp. slov. ozemlja v km²	Prebi- po Slovencev
Kraljevina SHS	Kranjska	8.719	437.000
	Štajerska	6.075	455.000
	Koroška	460	15.000
	Prekmurje	943	78.000
	Skupno v Sloveniji . .	16.197	985.000
	Ostala Jugoslavija . .	—	39.000
Italija	Koroška	358	15.000
	Kranjska	1.234	67.000
	Goriška	2.385	155.000
	Trst	954	57.000
	Istra	1.000	55.000
	Beneška Slovenija . .	450	35.000
	Skupno v Italiji . . .	6.381	384.000
Avstrija	Koroška	2.434	62.000
	Štajerska	30	2.000
	Skupno v Avstriji . .	2.464	64.000
Madž.	Prekmurje	75	5.000
	Skupaj . .	**25.117**	**1477.000**

[1] Glej podčrtno opombo na str. 22.

valstva				
narodnosti			po vèri	
Nemcev	Italijanov	drugih	katol.	drugih
14.000 25.000 1.000 —	680	15 000 15.000	956.000 65.000	9.000 26.000
40.000	680	30.000	1,021.000	35.000
	—	—	—	—
— 4.000 10.000	— 90.000 119.000	— 1.000 3.000	— 259.000 178.900	— — 11.000 — —
	— —	— —		
	—	—		

neprestano, toda zaman zahtevali, da se zedini vse avstrijsko, s Slovenci kompaktno naseljeno ozemlje v samostojno upravno-politično telo, t. j. Slovenijo. In kot taka se je pridružila potem Slovenija takoj po prevratu Jugoslaviji, kjer zavzema danes mesto, kakršnega pokazuje razpredelnica na str. 23.

Slovenijo tvori torej danes le osvobojeni jugoslovanski del slovenskega ozemlja in obsega nekako dve tretjini s Slovenci kompaktno naseljenih pokrajin ter nekako dve tretjini slovenskega naroda. Kakor je razvidno že iz obeh imenovanih razpredelnic, tvori današnja Slovenija povsem homogeno slovensko celoto, kajti Nemci žive kompaktno le v nemškem jezikovnem otočku Kočevju (12.000) južno od Ljubljane, dočim žive ostali (28.000) raztreseni po mestih in večjih krajih, zlasti ob severni meji, kjer predstavljajo še ostanke sistematične avstrijske germanizacije in kolonizacije. Madžari (12.000) žive ob skrajni vzhodni meji, ostali (Srbohrvatje, Italijani, Čehi itd.) pa posamezno po vsej Sloveniji. Od nekatolikov jih živi okroglo 26.000 v Prekmurju (25.000 protestantov in 1000 Židov, katerih je pa ostala Slovenija povsem prosta), ostali (9000) so pa raztreseni po vsej Sloveniji.

---

[1] Popolnoma točna slika je nemogoča, ker še ni tozadevnih statistik, vendar utegnejo biti diference prav malenkostne. Pri Jugoslaviji je upoštevano že ljudsko štetje z dne 31. januarja 1921, dočim je vzeto za ostale države za podlago uradno štetje iz l. 1910, zato so številke za Slovence odločno premajhne, kajti v Italiji živi danes gotovo kakih 400.000 Slovencev, v Avstriji pa nad 80.000 (z naravnim prirastkom do l. 1920. vred).

Država	Pokrajina	Površina v km²	Prebivalcev		Narodnost			Vera			
			absolutno	na 1km²	Slovenci	Srbo-Hrvati	drugi	katoličani	pravoslavni	muslimani	drugi
Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev	Sev. Srbija, Juž. Srbija	95.667	4,129.638	44	3.912	3,373.051 [1]	752,675	37.363	3,356,761	721.087	14.427
	Črna gora .	9.668	199.857	24	61	182.682	17.114	8.529	168.398	22.856	74
	Vojvodina .	19.702	1,380,413	70	7.949	514.124	858.340	734.475	475.485	1.700	168.753
	Bosna in Herc.	51.199	1,889.929	37	4.682	1,826.173	59.074	453.211	829.162	558.247	19.309
	Dalmacija .	12.732	621.429	50	1.155	612.493	7.717	514.680	105.560	652	537
	Hrv. in Slav.	43.821	2.739.593	62	21.837	2,445.429	271.317	2,007.705	660.234	2.495	69.159
	Slovenija . .	16.197	1,056.464	65.7	985.155	10.721	60.588	1,020.788	6.627	650	28.399
	Skupno . .	248.987	12.017.323	49	1,024.751	8.964.673	2,027.889	4,776.751	5,602.227	1,337.687	300.658

[1]) Med Srbohrvate so prišteti v južni Srbiji tudi Makedonci, ki so poseben jugoslovanski narod, čeprav jih pri-tevajo Srbi k Srbohrvatom. Bolgari pa k Bolgarom.

V smislu sedanje jugoslovanske ustave bi se morala l. 1918. ustvarjena Slovenija zopet upravno razdeliti na ljubljansko in mariborsko oblast. To pa vzbuja v vsem narodu odločen odpor, tako da je upati, da ostane vsaj jugoslovanski del slovenskega ozemlja združen. Najvišja upravna oblast v deželi je »Pokrajinska uprava za Slovenijo« v Ljubljani, ki je samo izvrševalni organ osrednje vlade v Belgradu, dalje je pa razdeljena dežela še na 19 okrajnih glavarstev in okroglo 1000 občin.

I t a l i j a je ob razsulu avstrijske armade okupirala in po rapallski pogodbi (l. 1921.) anektirala vso zapadno četrtino kompaktnega slovenskega ozemlja, kakor kaže zgorajšnja razpredelnica, ter je zadala s tem najstrašnejši udarec slovenskemu narodu. V okviru spredaj (str. 9.) naznačenih slovenskih jezikovnih mej je to ozemlje kompaktno slovensko, razen italijanskega in poitalijančenega Trsta, kjer pa tudi živi močna slovenska manjšina, ki stalno narašča vsled vedno svežega dotoka iz popolnoma slovenske okolice in slovenskega zaledja, kajti vse slovensko ozemlje je le naravno zaledje Trsta in ta le slovenska vrata v široki svet. Italija je porazdelila (l. 1923.) anektirano slovensko ozemlje na tri province, namreč na Videm (z Beneško Slovenijo, Koroško in večino Goriške), Trst (s Trstom, njegovo okolico in delom Goriške) ter Pulj (z Istro).

A v s t r i j i so ostali malenkostni deli slovenskega ozemlja na Štajerskem ter po nesrečnem izidu plebiscita (l. 1920.) pretežna večina koroškega slovenskega ozemlja. Ker je ostala politična in upravna razdelitev Avstrije

stara, so razdeljeni avstrijski Slovenci na deželi Koroško in Štajersko.

Madžarska je obdržala le nekaj slovenskih občin pri Monoštru.

Gostota prebivalstva je na slovenskem ozemlju zelo različna ter popolnoma odvisna od značaja terena. Dočim izkazuje na pr. popolnoma alpski radovljiški okraj severno od Ljubljane komaj 32 prebivalcev na 1 km², jih izkazuje deloma brdoviti, deloma pa ravni, a povsod zelo rodovitni ljutomerski okraj v vzhodni Sloveniji 87 na 1 km², Prekmurje pa celo 96. Povprečna gostota znaša 65·7 na 1 km², torej 15 nad povprečno gostoto v Jugoslaviji in je Slovenija za Vojvodino najgosteje naseljena jugoslovanska pokrajina. Prirodni prirastek znaša okroglo 10%. Glede naravnega prirastka v dobi od 1.—10. leta so bili Slovenci med prejšnjimi avstro-ogrskimi narodi skoro na prvem mestu, dočim je število od 10.—30. leta vsled velikega izseljevanja zelo padalo, v dobi nad 60 let so pa stali zopet skoro na prvem mestu. To dokazuje, da je slovenski narod duševno in fizično zdrav.

Kar se tiče bivališč, prevladujejo na slovenskem ozemlju majhne vasice, ki ne leže nikdar višje kot 1000 m nad morjem. Na red, snago in udobnost po kmetiških hišah zelo gledajo. Do malega vse hiše imajo poleg kuhinje s štedilnikom še po več sob in potrebne pritikline in po najzakotnejših vaseh je že dobiti električno razsvetljavo, vodovod, lepe ceste itd. Gospodarska poslopja stoje posebe poleg hiše. Večina hiš je zidanih iz kamenja ali opeke, lesene vedno bolj izginjajo kakor tudi one, ki

so bile še pred nedavnim pokrite s slamo ali deskami. Glede na snago, čistočo, udobnost in civilizatorno stanje sploh slovensko kmetiško hišo lahko že danes primerjamo z zapadno evropsko, kajti v njej ni več najti mrčesa, pač pa vidimo že do malega povsod moderno pohištvo, knjige, časopise itd.

M e s t a in t r g i so na slovenskem ozemlju precej številni. Največje slovensko mesto, ki je že od nekdaj geografsko, gospodarsko, kulturno in politično središče vsega slovenskega naroda, je L j u b l j a n a s prelepo lego ob Ljubljanici in ob Gradu sredi divne okolice. Sezidana je na razvalinah stare rimske Emone in šteje danes s predkraji 65.000 prebivalcev. V mestu je sedež najvišjih političnih, vojaških in cerkvenih oblasti ter kulturnih ustanov z univerzo. Severno od Ljubljane leže v Savski dolini mesta Škofja Loka (2000 preb.), stara kranjska prestolica K r a n j (3000 preb.), važno in staro industrijsko središče T r ž i č (2400 preb.), Radovljica, znamenito letovišče B l e d ob Blejskem jezeru (letno 7—9000 gostov), veliki industrijski kraj J e s e n i c e (5500 preb.) ter letovišče Bohinjska Bistrica ob Bohinjskem jezeru. Južno od Ljubljane leže prijazna dolenjska mesteca Višnja gora, Ribnica, Kočevje, Mokronog, Črnomelj, Dolenjske Toplice (35° C), Metlika in N o v o m e s t o (2500 preb.); zapadno od Ljubljane pa Vrhnika (2500 preb.). Vzhodno od Ljubljane v Savski dolini leže industrijska Litija, veliko premogokopno okrožje Z a g o r j e — T r b o v l j e — H r a s t n i k, potem važno železniško križišče Zidani most, trg Sevnica, Krško in Brežice. Pod Kam-

niškimi planinami leži letovišče Kamnik (1800 preb.). Najvažnejši mesti v vzhodni Sloveniji sta Maribor (s predkraji 40.000 preb.), važno industrijsko, gospodarsko in prometno središče, ter Celje (s predkraji 11.000 preb.), manjša slovenska mesteca in trgi na vzhodu so pa še Žalec (središče hmeljske trgovine), Šoštanj (središče usnjarske industrije), Velenje (premogokop), Guštanj (edini koroški okraj, ki je pripadel Jugoslaviji), Ljutomer, Ormož, Ptuj (4500 preb.) in Murska Sobota (3000 preb.), središče Prekmurja. Znana so potem še letovišča Rogaška Slatina (letno 4—6000 gostov, eksport zdravilne vode znaša letno 2·2 milj. steklenic), Rimske toplice (37° C), Čateške toplice (akratni vrelec 40—50° C).

V italijanskem delu slovenskega ozemlja leže Postojna (2000 preb.) z znamenito podzemeljsko jamo, Idrija (6000 preb.) z drugim največjim živosrebrnim rudnikom v Evropi, Kobarid, Tolmin, Gorica (31.000 preb.), Čedad (središče beneških Slovencev) in veliko svetovno pristanišče Trst (230.000 preb.), težišče vsega slovenskega ozemlja in slovenskega naroda.

V Avstriji sta pa ostala Beljak (18.000 prebiv.) in Celovec (s predkraji 40.000 prebiv.), ki je bil še sredi preteklega stoletja središče slovenske literarne produkcije. Na Koroškem (severovzhodno od Celovca) je končno omeniti še znamenito Gosposvetsko polje, kjer so ustoličevali po slovenskem obredu nekdanje koroške vojvode.

Ljudstvo, ki prebiva na opisanem ozemlju, je precej močne, velike in koščene

rasti, rjavih las in oči. Med ženskami je najti pogosto prave krasotice. Po značaju je mirno, pošteno, skromno, gostoljubno ter zelo pridno in delavno. Zemlja ne rodi v izobilju, a vendar toliko, da vračuje kmetu njegov trud, zato mu je prešla marljivost v meso in kri. Narod ljubi petje in ples ter je globoko veren. To izpričujejo neštevilne cerkvice po brdih in brezbrojna pobožna znamenja po vaseh in ob cestah. Ohranilo je še precej starih običajev, ki jih bo pa moderna civilizacija gotovo pregnala že v prihodnjih rodovih, oblači se pa že kakega pol stoletja ne več v narodno nošo. Izrecno je omeniti tudi gorko ljubezen, ki jo goji ljudstvo do svoje zemlje in do svojega jezika, saj sicer bi se vkljub svoji žilavosti že glede na svojo maloštevilnost ne bilo moglo ohraniti na tej, v preteklosti in sedanjosti tako eksponirani točki Evrope in bi se vkljub svoji visoki nadarjenosti ne bilo moglo razviti kulturno in gospodarsko tako izredno visoko, da po pravici zasluži vse spoštovanje in občudovanje. In pokazati na to delo ter njegove uspehe je namen prihodnjih poglavij.

Slovenci v preteklih stoletjih.

Slovenci so prišli na svoj današnji teritorij v šestem stoletju po Kristusovem rojstvu. Zasedli so tedaj vse ozemlje med Adrijo in Donavo do današnjega Beneškega in Tirolskega. Prodirali so ob velikih rekah, Muri, Dravi in Savi navzgor v alpske doline, si stavili na mestih starih selišč prejšnjih prebivalcev ali pa sredi iztrebljenih gozdov svoje domove ter stali pri tem v neprestanih bojih s sosedi in prejšnjimi lastniki ozemlja. Ustanovili so si kmalu tudi svojo narodno državo, katere središče je bila današnja Koroška, s knezi lastnega rodu ter stopili dvakrat, prvič za vlade kralja Sama v 7. stoletju s češkimi plemeni, drugič pod Ljudevitom Posavskim početkom 9. stoletja s Hrvati v ožje državne stike. Pritisk bojevitih sosedov zlasti germanskih plemen od severa in Obrov ter pozneje Madžarov od iztoka je bil pa tako silen, da svoje samostojnosti niso mogli dolgo vzdržati, zlasti še, ker so bili posebno po alpskih krajih prav redko naseljeni. V samotnih, od vsega sveta ločenih dolinicah živeča plemena je bilo kaj lahko podvreči, zato so prišli že kmalu po svoji naselitvi pod nadoblast Obrov in Bavarcev, in ko so prišli ti v sestav države Karla Velikega, pod nadoblast frankovskih vladarjev ter njih naslednikov, nemških cesarjev in kraljev. Od Bavarcev in oglejske cerkve so pre-

jeli krščansko vero in z njo v cerkvenem oziru pripadništvo pod solnograške nadškofe in oglejske patrijarhe.

Z Nemci pa je prišel v slovenske krajine tudi germanski socialni in pravni red, ki je počasi izpodrival stare domače pravne šege in navade. Ostanke domačega prava lahko zasledujemo skozi ves srednji vek. Najpomembnejši spomenik slovenskega pravnega življenja v srednjem veku je tako zvano umeščanje koroških vojvod na stari kneževski prestol na Gosposvetskem polju na Koroškem, pravo, ki se je ohranilo med slovenskim koroškim ljudstvom izza dobe njegove samostojnosti in ki so ga spoštovali vladarji tuje krvi prav do novega veka.

S krščanstvom je prišla v deželo germanizacija in v njenem spremstvu kolonisti tuje krvi, ponajveč Bavarci. Nemški vladarji so podeljevali slovenske kraje nemškim plemičem, nemškim cerkvam in nemškim samostanom. Po hribčkih in brdih so začeli zidati gradove za nemško ali ponemčeno plemstvo in prihajali so v vedno večjo odvisnost od nemške gospode. Najznamenitejši gospodarji slovenske zemlje so bili koroški vojvode ter goriški in celjski grofje (ki so imeli tesne rodbinske stike z ostalimi jugoslovanskimi vladarskimi rodbinami), poleg teh so pa imeli svoja posestva na slovenskih tleh tudi solnograški, briksenški in freisinški škofje ter oglejski patrijarhi, ki so vsi močno vplivali na usodo in razvoj slovenskih dežel in slovenskega ljudstva.

V XIII. ter XIV. stoletju so prišle te dežele definitivno v posest Habsburžanov (Štajerska

l. 1282., Kranjska, Trst in Istra v XIV. stol., Goriška l. 1500., Ogrski Slovenci pa l. 1526.), ki so odslej bolj ali manj srečno vodili usodo slovenskega naroda do najnovejšega časa.

Nemški pravni red je prinesel fevdalni sistem in slovenski kmet (domače plemstvo je polagoma izumiralo ali se pa potujčevalo) je prišel v popolno odvisnost nemške svetne in cerkvene gospode. Dokler je vladalo naturalno gospodarstvo, ta jarem po večini še ni bil pretežak, zato so se tudi mnogi svobodni kmetje prostovoljno odpovedovali svoji svobodi in se izročali gospodi, ker so našli pri njej nekako pravno in zasebno zaščito. Tudi so Slovenci še dolgo stoletij ohranili mnogo drugih svoboščin in privilegijev, zlasti v sodstvu, zato je kmet razmeroma prav lahko izhajal in ni čutil potrebe po večji politični svobodi.

Težji je postal njegov položaj, ko se je začelo uvajati denarno gospodarstvo in se je vdajala gospoda vedno bolj razkošnemu življenju na račun podložnega kmeta. Najbolj pa je trpel kmet vsled vednih medsebojnih bojev različnih velikašev, ki so se pulili za slovensko zemljo ter v teh bojih plenili in požigali imetje podložnikov svojega nasprotnika. Poleg raznih kužnih bolezni in uim so se pa začeli v XV. stoletju še neprestani turški napadi, ki so odslej skoro 300 let strašno pustošili in požigali slovensko zemljo in odganjali tisoče v sužnost. V teh navalih je bil navezan kmet zgolj na samoobrambo, kajti cesarji so bili proti Turkom brez moči, gospoda se je navadno skrila v svoje nepristopne gradove, meščani pa za močno obzidje svojih mest.

Ljudstvo je polagoma zelo obubožalo in vse te nesreče, katerih ni hotelo biti konca, so ga gnale v obup. Začel je segati po samopomoči in že v zgodovini XV. stoletja beremo o vedno pogostejših uporih in pobunah proti graščakom, ki so nalagali le vedno nove in nove davke, potrebnega varstva jim pa niso več nudili. Taki lokalni upori so bili seveda z lahkoto zadušeni in upornike je zadela navadno prav neusmiljena kazen. Uporni duh se pa ni dal več zadušiti, kajti kmet je vedno glasneje zahteval svojo »staro pravdo« (t. j. stare pravice, zapisane v urbarjih). Ker tudi cesar ni mogel ukloniti ohole gospode, so začeli kmetje organizirati »slovensko kmetsko zvezo«, ki je uprizorila l. 1515. velik upor kmetskega ljudstva. Baje se je dvignilo tedaj 80.000 slovenskih kmetov, ki so požgali mnogo gradov in samostanov, a cesarska in plemiška vojska je zadušila upor v krvi in kmetom so naložili še nov »puntarski davek«.

Misel na upor pa vkljub težkemu porazu še vedno ni zamrla, ampak je tekla v ponižani slovenski duši dalje. Kar so započeli očetje, so nadaljevali sinovi. Začeli so iskati zvez s Hrvati in sanjati o popolnem osvobojenju izpod tujega jarma. Središče in vodstvo vsega gibanja so prenesli na slovensko-hrvaško mejo, kjer je tedaj kruto zatiral svoje podložnike graščak Tahi. Na čelo svoje zveze so postavili tri može: Matija Gubca, Ivana Pasanca in Ivana Magaiča, za vrhovnega poveljnika so si pa izvolili Ilijo Gregoriča. Po skoro enoletnih pripravah so se dvignili dne 29. prosinca l. 1573. in strašno pustošili obsovražene gradove po savski dolini. Pa tudi cesarska vojska in plemstvo sta bila

pripravljena. Hitro so zbrali močno vojsko in ob Sotli sta se srečali obe armadi. Kakor levi so se borili slovensko-hrvaški kmetje, na tisoče jih je padlo, a končno so podlegli bolje organizirani in oboroženi cesarski vojski. Ujetnike so v trumah obešali na drevesa pred lastnimi domovi, požgali in opustošili uporne vasi, Gubca so pa odpeljali v Zagreb, kjer so ga na trgu sv. Marka posadili na razbeljen železni prestol in mu zabili na glavo razbeljeno železno krono z dolgimi žeblji. Tako je poginil v nepopisnih mukah M. Gubec, »kmetski cesar« imenovan.

To je bil zadnji in največji poskus slovenskega naroda, da bi dosegel »staro pravdo« in svobodo. Niso je izbojevali vkljub strašnim žrtvam. V teh turških navalih in kmečkih uporih so padle najboljše moči in onemoglo ter izkrvavelo je obležalo slovensko telo na polju tega največičastnejšega, a tudi najtragičnejšega socialnega boja.

Nekako istočasno se je vršil še drug pokret, ki je zapustil v slovenskem narodu najlepše kulturne sledove, to je — reformacija. Moralni propad katoliške duhovščine po mnogih pokrajinah je dal bivšemu nemškemu menihu M. Luttru povod za veliko versko gibanje, ki je začelo kmalu odmevati po vsej srednji Evropi. V slovenskih deželah se je postavil na njegovo stran Primož Trubar, ki je začel sredi XVI. stoletja vneto oznanjati nove nauke. Pridružili so se mu kmalu tudi nekateri drugi znameniti možje, zlasti Jurij Dalmatin, Adam Bohorič, Ivan baron Ungnad itd. Po zgledu nemških reformatorjev so začeli tudi ti kmalu z živahnim knjižnim delovanjem in P. Trubar je že l. 1550 izdal prvi

slovenski knjigi, katerima je sledila še kopica drugih. Najznamenitejši med njimi sta Dalmatinov prevod celotne biblije in Bohoričeva prva slovenska slovnica. Tudi to gibanje je našlo v slovenskem ljudstvu prav živahen odmev in v malo letih je stal na strani reformatorjev poleg večine plemstva tudi precejšen del naroda.

Ta pokret pa iz političnih razlogov ni bil všeč Habsburžanom. Poklicali so v deželo jezuite in druge redovnike, ki so skušali z enakimi sredstvi paralelizirati vpliv reformatorjev. Cerkev je posvetila vso pozornost vzgoji dobre duhovščine, verskemu pouku ljudstva in katoliškemu tisku. V tem delovanju je omeniti zlasti znamenitega ljubljanskega škofa T. Hrena. Ker vse to ni mnogo zaleglo, so započeli Habsburžani zatirati luteranstvo tudi z mečem v roki. Dolgo se je bil med cesarjem in mogočnim plemstvom hud boj, a končno je zmagal cesar in reformatorsko gibanje je bilo zatrto za vedno, obenem pa tudi utesnjene pravice plemstva v korist cesarja.

Ob zapadnem robu slovenskega jezikovnega ozemlja so se v tej dobi bile vojne med Benečani in Avstrijci, od katerih razlikujemo dve, prvo (1508 — 1518) in drugo (1615 — 1617). Benečani v političnem pogledu nikdar niso veliko posegali na slovenska tla, razen v Istri, kjer so beneški gospodje, vladajoči v nekaterih avtonomnih mestnih upravah in gradovih, gospodovali nad slovansko deželo. Omeniti bi bilo tudi beneške Slovence, ki so od propada oglejske cerkvene države pa do konca republike sv. Marka tvorili nekako predstražo beneške vlade proti avstrijskemu severu.

Tako je preživel slovenski narod XVI. in prvo polovico XVII. stoletja. Položaj malega slovenskega človeka je bil v tej dobi v raznih slovenskih pokrajinah različen in povsem odvisen od gospoda, ki mu je vladal in kateremu je bil izročen na milost in nemilost. Na boljše se je obrnilo šele pod vlado prosvetljene cesarice Marije Terezije (1740—1780) in njenega sina Jožefa II. Šele ta cesarica je uvedla tako zvani »terezijanski davčni kataster«, ki je služil odslej do l. 1819. za podlago pri odmeri davkov. Ta je bil za kmetiško ljudstvo nedoglednega pomena, ker je bil s tem kmet rešen graščakove samovolje. Cesar Jožef II. je odpravil tudi osebno robstvo kmeta in s tem je bilo postavljeno razmerje med kmetom in graščakom na trdno pravno podlago. Pod njuno vlado je bilo uvedenih še mnogo drugih važnih reform. Za to sta žela globoko hvaležnost vsega naroda, a trdovraten odpor plemstva, ki je pa vedno bolj izgubljalo svojo nekdanjo moč in pomen.

Popolnoma drugačno usodo so imela pa v tej dobi slovenska mesta. Tudi ona so bila ponajveč lastnina tega ali onega velikaša ali pa cesarja, a meščanstvo je imelo povsod zelo obsežne pravice, svoboščine in široko samoupravo, zato so zelo bogatela in igrala v tedanjem življenju prav odlično vlogo. Omeniti je tu zlasti mesta Ljubljano, Trst, Celje, Ptuj, Maribor in Novo mesto. Ona so bila središče višjega gospodarskega in kulturnega življenja, v njih so cvetli obrt, trgovina in znanost precej nemoteno, kajti bila so utrjena in zato niso občutila turških pustošenj in kmetskih uporov.

Preko njih je šla vsa trgovina od severa na jug in od zapada na vzhod, obenem se je pa baš na tem ozemlju križala in spajala latinska in nemška kultura, zato so tudi imela mesta v tej dobi pretežno nemško-italijanski značaj. V XVII. in XVIII. stoletju je prevladoval po slovenskih mestih zlasti romanski kulturni vpliv nad severnim germanskim. Še ohranjeni umotvori (slike, kipi in stavbe) nam pričajo o izbranem umetniškem okusu tedanjega meščanstva, ki je dobivalo tedaj svojo izobrazbo na italijanskih visokih šolah v Bolonji, Padovi in Paviji.

Kulturni in gospodarski napredek so izprva pospeševali zlasti številni samostani, ki so zanesli v deželo moderno obdelovanje zemlje, napredek v obrtu, zlasti pa prvo šolstvo. Samostanske šole so bile do konca srednjega veka skoro edine v deželi, pozneje jih je pa uvedla tudi svetna duhovščina ter jih prav pridno gojila. Tako vidimo že v 16. in 17. stoletju dobro razvito šolstvo skoro pri vseh večjih cerkvah, ki ga je deloma podpirala tudi svetna gospoda. Le-temu se moramo zahvaliti za lepi razvoj reformacijske in poznejše protireformacijske literature. Nevenljivih zaslug za razvoj šolstva si je pa pridobila cesarica Marija Terezija, ki je uvedla za tiste čase najmodernejši šolski zakon (l. 1774).

Tako so bili Slovenci precej pripravljeni na velike pretresljaje in izpremembe, ki sta jih prinesle tudi v slovenske kraje francoska revolucija in Napoleonove vojne. Glede na temeljite gospodarske, socialne in kulturne reforme omenjenih dveh vladarjev in lepi napredek pod

Avstrijo v zadnjih desetletjih XVIII. stoletja se je slovensko ljudstvo izprva upiralo francoski okupaciji (1809—1813), ko je pa videlo, da jim je ona prinesla še dalekosežnejše svoboščine in še večjo pravno sigurnost, je postalo kmalu popolnoma zadovoljno. Napoleon je spoznavši veliko geografsko važnost slovenskega ozemlja, združil tedaj del slovenskih in hrvaških dežel v ilirske pokrajine. Le vzhodna Koroška in Štajerska sta ostali pod Avstrijo, dočim je ozemlje zapadno od Soče pripadlo italijanskemu kraljestvu. Francoska uprava je takoj od početka krepko podpirala slovensko kulturno življenje, odmerila slovenščini veliko veljalo v šoli in uradu, olajšala socialni položaj kmetskega ljudstva ter pridno gradila ceste. Vse to je uvidela inteligenca, zato je zapel prvi slovenski pesnik Val. Vodnik Francozom navdušeno himno »Ilirija oživljena« in šele pozneje, ko je začelo ljudstvo preveč čutiti težka Napoleonova vojna bremena, se je to zadovoljstvo izpreminjalo v odpor.

Žal, da je Napoleonova zvezda le prekmalu zatonila in da so morali zapustiti Francozi že l. 1813. tudi slovenske kraje, ki so prišli zopet pod avstrijsko oblast. Svežemu življenju, ki je zabrstelo pod Marijo Terezijo, Jožefom II. in Francozi, je sledila zopet reakcija. Zamrla je od Francozov ustanovljena ljubljanska visoka šola, iz šol in uradov je izginil slovenski jezik in tudi graščak je dobil nazaj mnogo prejšnjih pravic. Za mladim jutrom je prišla zopet temna, gluha in nema noč reakcije, nad katero je pazno bdela prusko-avstrijsko-ruska »sveta aliansa«. Toda zrevolucijonirani evropski narodi se niso

dali več potlačiti in so le čakali boljših dni, ki so jim zasvetili v viharnem letu 1848. In tedaj se je dvignil tudi tako preizkušeni slovenski narod ter ni več klonil.

To je v kratkem trnjeva pot, ki jo je prehodil mali slovenski narod v svojih trinajstih stoletjih. Stal je vso to dolgo dobo na skrajnem zapadnem braniku Jugoslovanstva ter mu krepko in žilavo varoval hrbet proti vsem navalom Germanstva in Romanstva, obenem pa, varujoč hrbet krščanskega zapada pred polumesecem, še krvavel od ran, zadanih mu od strašnega turškega meča. Glede na svojo tako eksponirano geografsko lego je res precej izgubil, a že samo dejstvo, da je sploh vzdržal, dovolj glasno dokumentira notranjo silo tega naroda.

Slovenski preporod.

Reakcijonarni Metternichovi sveti aliansi je bil zadan smrtni udarec s pomladansko revolucijo v Parizu l. 1848., ki je nepričakovano živahno odmevala v vsej srednji Evropi, zlasti v Avstriji. Že meseca marca se je dvignil Dunaj in cesar Ferdinand je moral bežati na Tirolsko in pozneje v Olomuc, kjer se je dne 2. decembra 1848. l. odpovedal prestolu na korist osemnajstletnemu Francu Jožefu I. Na Dunaju se je takoj sešel državni zbor, ki je nadaljeval potem svoje delo v Kromeriřu in ki je takoj odpravil tlako in desetino ter sklenil več političnih svoboščin. Toda revolucijonarni dogodki v Avstriji sami, še bolj pa na Ogrskem in v italijanskih provincah, so zelo motili njegovo delazmožnost. Slovenskih poslancev je bilo v tem državnem zboru 16 izmed 383.

Slovenski narod je bil na ta prevrat precej pripravljen, kajti kmetsko ljudstvo je vedno neprijetneje žulil grajski jarem, inteligenca se je pa pod vplivom velike francoske revolucije in romantike vedno bolj zavedala svojega slovenskega pokolenja. Ni imel sicer še jasnega programa, a veliki predhodniki slovenskega narodnega preporoda so mu ustvarili vsaj najnujnejše predpogoje. Med temi bi bilo omeniti zlasti pesnika Valentina Vodnika, ki je izdajal za časa francoske okupacije prvi slovenski list »Lub-

lanske Novice«, potem njegovega učenega mecena in duševnega voditelja vse tedanje generacije, barona Zoisa, šolnika in pisatelja A. Linharta, po odhodu Francozov pa v prvi vrsti največjega slovenskega genija Fr. Prešerna in njegovega mentorja, svetovno izobraženega M. Čopa, znamenitega slovničarja J. Kopitarja, znanega Ilirca St. Vraza in druge. Vsi ti so vztrajno orali ledino na literarnem in posredno tudi na političnem polju ter tako pripravljali narod na vstajenje l. 1848.

Tako je našlo l. 1848. Slovence že dokaj pripravljene in dunajska revolucija je bila signal tudi zanje. Kmetje so odrekli pokorščino graščakom, nekaj gradov so tudi razrušili, meščanstvo, zlasti mladina se je pa pridružila dunajskim revolucijonarjem in jim poslala navdušene pozdrave, a na slovanski kongres v Prago so odposlali pet zastopnikov. V Ljubljani je izdajal (od l. 1843.) poznejši dolgoletni politični voditelj slovenskega naroda dr. Janez Bleiweis (1808—1881) tedaj že svoje kmetijske in rokodelske »Novice«, ki so postale na mah tudi najvažnejše politično glasilo slovenskega naroda. Povsod so se začela snovati politična društva, med katerimi so imela vodilno vlogo dunajska »Slovenija« pod predsedstvom znamenitega slavista Fr. Miklošiča, graška »Slovenija« in ljubljansko »Slovensko društvo« pod Bleiweisovim predsedstvom. Vzbrstelo je najživahnejše politično in kulturno življenje, dunajska »Slovenija« je pa formulirala tudi prvi slovenski narodni in politični program, ki je bil odslej podlaga za vse nadaljnje boje. V smislu tega programa so zahtevali:

1. zedinjeno in avtonomno Slovenijo;
2. enakopravnost slovenskega jezika v šoli in uradu;
3. neodvisnost Avstrije od Nemčije in njeno slovansko orijentacijo.

Razen tega so pa že tedaj zahtevali čim tesnejšo združitev s Hrvati in Srbi, kar je bilo odslej stalno na slovenskem programu.

Poleg tega političnega programa je bilo pa za slovenski narod najvažnejše gospodarsko osvobojenje, kajti graščak je bil še vedno dejanski gospodar slovenskega kmeta in njegove zemlje. Tudi to osvobojenje je v široki meri prineslo že l. 1848., ko sta bili odpravljeni najprej tlaka in desetina, temu sledeča kmetska odveza je pa za odkupnino 20 milijonov goldinarjev rešila slovenskega kmeta in njegovo zemljo vsake odvisnosti od graščaka ter ga napravila samostojnega lastnika svoje zemlje. Kakšnega nedoglednega pomena je bilo to osvobojenje, nam najlepše dokazuje dejstvo, da je moral opravljati slovenski kmet dotlej letno okroglo 1.75 milj. dni osebne in okroglo 800.000 dni vprežne tlake, poleg tega pa še plačevati 1·17 milijonov goldinarjev davščin v denarju in pridelkih.

Tako je stopal torej slovenski narod l. 1848., politično in kulturno prebujen ter gospodarsko osvobojen, v krog ostalih avstrijskih narodov ter se včasih vzajemno z njimi, včasih pa tudi na lastno pest boril za svoje nadaljnje pravice. Sicer je nastopila po viharnem letu 1848. kmalu zopet reakcija. Schwarzenbergova vlada je oktroirala tako zvano marčno ustavo ter izdala še nekaj drugih najnujnejših zakonov (občinski

zak., zak. o porotah, organizacijo politične in sodne uprave). Toda v tem je bila revolucija z rusko pomočjo strta in reakcija je dobila prosto pot. Ker se je državni zbor odločno uprl centralističnim tendencam vlade in dvora, je bil zopet razpuščen, kmalu nato preklicana ustava (l. 1851) in na vsej črti je zavladal Bachov centralistični in germanizatorični absolutizem (1852——1860), ki je odpravil tudi večino drugih revolucijonarnih pridobitev. Vkljub vsem reakcijonarnim tendencam se je moral pa tudi Bachov absolutizem lotiti različnih vprašanj, ki so postajala od do dne bolj pereča. Za njegove vlade je na polju cerkvene politike padel jožefinizem, ki je bil zamenjan s konkordatom (1855—1870). Ta je izročil v roke cerkve vse šolstvo, ki se je naslanjalo še vedno na šolski zakon iz l. 1805. s šestletno šolsko obveznostjo in ki ga je izdelal slovenski šolnik Špendov. Šolstvo je napredovalo v tej dobi precej hitro, kajti še l. 1847. je bilo vseh slovenskih osnovnih šol komaj 64, a že l. 1849. se je dvignilo njih število na 139, leta 1859. pa celo na 233 ter na 517 mešanih osnovnih šol; šolski obisk je znašal pa l. 1859. na Kranjskem 55%, Štajerskem 87%, Koroškem 81% in Primorskem 46% šoloobveznih otrok. Nobenih pravic pa ni bilo mogoče doseči v tej dobi na polju srednjega šolstva, kjer je životarila slovenščina le kot učni predmet, slovenska juridična predavanja na graški univerzi so bila pa že l. 1854. sploh ukinjena.

Ker je Bachov zborovalni zakon prepovedoval vsakršna polit. društva, se je bilo treba omejiti zgolj na kulturno delo in kulturne naprave, med katerimi je najvažnejša ustanovitev »Druž-

be sv. Mohorja« (l. 1851. v Celovcu), dočim je vladalo drugod precejšnje mrtvilo. Nekoliko živahnejše je bilo le gibanje na gospodarskem polju, kajti v tej dobi je dobila Slovenija prve železnice (progo Dunaj—Trst), prve brzojavne zveze, trgovsko in obrtniško zbornico (l. 1850.), podpiralo se je kmetijstvo in na razvalinah starih cehov so nastali prvi pojavi obrtnega zadružništva.

Hudi porazi na italijanskih bojiščih (l. 1859.) ter vedno obupnejše stanje državnih financ so pa končno zlomili centralistični, birokratični, germanizatorični in reakcijonarni Metternichov duh, ki je še strašil med vodilnimi dunajskimi krogi. Bacha je zamenjal Goluchowski in na Dunaj je bil sklican državni svet, ki naj bi spravil zopet v red zavoženo gospodarstvo. Plod njegovih posvetovanj je bil oktobrski diplom (1860), ki je oživotvoril zopet državni zbor ter uredil odnošaje med deželami in državo. Ker sta bili dve tretjini državnega sveta za federativno ureditev države (tudi zastopnik Jugoslovanov, škof J. J. Strossmayer, je zastopal federalizem), je vel tudi iz oktobrskega diploma precej federalističen duh, toda naslednji februarski patent (1861), ki je prinesel novo ustavo in določbe glede sestave državnega zbora in deželnih zborov, je precej revidiral stališče oktobrskega diploma. V ospredje vse politične borbe je stopilo sedaj ustavno vprašanje. Slovenci so izročili tedaj po dr. L. Tomanu ministru Schmerlingu peticijo z 20.000 podpisi, ki je zahtevala avtonomno in zedinjeno Slovenijo, toda po ljutih bojih je končno vendarle zmagalo centralistično strem-

ljenje nemških liberalcev (1867), ki so postali po odcepitvi zadnjih italijanskih provinc (l. 1866; tedaj so prišli pod Italijo tudi beneški Slovenci) in odcepitvi Ogrske (1867) gospodarji politične situacije v Avstriji.

L. 1861. je dobila torej Avstrija zopet parlament in njene kronovine svoje deželne zbore s precejšnjo zakonodajno pravico. Dunajski parlament in goriški, tržaški, istrski, kranjski, koroški in štajerski deželni zbori so bili odslej one tribune, kjer se je slovenski narod z večjimi ali manjšimi uspehi vztrajno boril za svoje ustavne in zakonite pravice in popolno enakopravnost z ostalimi avstrijskimi narodi. Ta boj je podpiralo neumorno in sistematično kulturno, politično in gospodarsko propagandno in organizatorično delo med širokimi plastmi naroda. Zato je narod povsod razen na koroški in štajerski jezikovni meji zdržema napredoval, a tudi tu bi se bila sistematična germanizacija vsled vedno močnejše narodove odporne sile kmalu zajezila.

Radi svoje maloštevilnosti niso imeli Slovenci v dunajskem parlamentu nikdar odločilne vloge, zato so bili seveda prisiljeni neprestano izpreminjati svojo taktiko; podpirali so vladno večino in prehajali na skrajno levico, kakor je trenutno bolje kazalo. Slovenski politični program je bil deloma še vedno oni iz l. 1848., ki so ga seveda še stalno izpopolnjevali, pot, po kateri so ga hoteli doseči, je bila pa v različnih časih različna. Cilj, za katerim je narod stremil, je bila popolna enakopravnost kakor na gospodarskem tako tudi na političnem in kulturnem polju. Trd je bil boj, ki so ga bojevali Slovenci,

a ni bil brezuspešen, kajti priznati je treba, da se je Avstrija polagoma vendarle demokratizirala in da so si priborili v njej sčasoma precej pravic na vseh poljih.

V šestdesetih in v začetku sedemdesetih let so vodili sicer še ljute boje z nemško liberalnimi in centralističnimi vladami, ki so jim povsod kratile zakonite pravice, toda veliki avstrijski gospodarski polom l. 1873., nasprotstvo proti okupaciji Bosne in Hercegovine ter druge notranje politične zmede so končno omajale nemško liberalno prevlast (Auerspergov kabinet) in prišel je zmerni grof Edv. Taaffe, ki je potem dolgo let (1879—1893) vodil državo z nemško konservativno in slovansko večino ter dovoljeval tudi Slovencem marsikatere koncesije.

V prvih letih ustavnega življenja so se uveljavljala v vsej zakonodaji izrazito liberalna načela, ki so zelo škodovala zdravemu gospodarskemu razvoju, zlasti na kmetih, kjer so vsled vedno rastoče zadolžitve in raznih uim trumoma propadale najlepše kmetije, toda v poznejših letih se je skušalo ublažiti te pogubne posledice s primernimi zakoni in intenzivno podporo kmetijstva, ki je prihajalo tudi radi občutne inozemske konkurence v vedno težavnejši položaj. Razdeljevali so velike komplekse občinskih pašnikov, podpirali zlaganje zemljišč, subvencijonirali so kmetijske družbe in kmetijske šole, uravnavali so reke in hudournike, pogozdovali Kras, podpirali ustanavljanje kmetijskih društev in zadrug, revidirali zemljiški davek in kataster itd. Enako se je skušalo s primernimi postavami povzdigniti propadajoče

obrtništvo. Končno so zgradili v teh desetletjih več večjih in manjših železniških prog.

Hud je bil pa boj za jezikovne pravice v šoli in uradih, kajti prihajalo je mnogo več obljub kot pa dejanj. L. 1861. je bil izdan prvi slovenski sodni odlok, toda za vsako nadaljnjo drobtinico se je bilo treba trdo boriti. Enako ni hotela vlada dolgo ničesar slišati o slovenskem srednjem šolstvu, ki ga je obdržala tudi še po novem šolskem zakonu v svojih rokah. Število srednješolskih zavodov se je sicer lepo pomnožilo, tako da je imelo že skoro vsako mestece svojo srednjo šolo, toda slovenski učni jezik so začeli polagoma uvajati šele v sedemdesetih letih. Scasoma so si priborili Slovenci slovenske nižje razrede, v višjih razredih so se pa poučevali nekateri predmeti še do zadnjega v nemščini.

Več uspehov so si pa priborili Slovenci v deželnih zborih, ki so imeli precejšnjo zakonodajno pravico in so odločilno vplivali na gospodarski in kulturni razvoj posameznih kronovin. S sistematičnim delom so si priborili najprej absolutno gospodarstvo v kranjskem deželnem zboru ter vplivno moč v goriškem in štajerskem ter deloma v tržaškem in istrskem, le na Koroškem niso mogli nikamor. Ko so dosegli to, se je začel nagel napredek. Ker je bilo izročeno šolstvo deželnim upravam, so si ustvarili tekom par desetletij naravnost vzorno ljudsko šolstvo, ki je popolnoma preobrazilo slovenski narod. Ni danes večje vasi brez moderne šolske zgradbe in posledica tega je, da danes med Slovenci analfabetov skoro ni več dobiti. Podlago šolski organizaciji je dajal moderni šolski zakon iz l. 1869. in na njegovih temeljih so posamezne de-

žele kar tekmovale v snovanju šol tako, da je bilo že l. 1875. v posameznih slovenskih kronovinah skupno 483 popolnoma slovenskih osnovnih in 235 mešanih, l. 1894. celo 662 slovenskih in 150 mešanih osnovnih šol; šolski obisk se je pa dvignil l. 1894. na Kranjskem na 85%, na Štajerskem na 94%, na Koroškem na 96% in na Goriškem na 96% šoloobveznih otrok. Žalostno je bilo stanje slovenskega šolstva samo na Koroškem, kjer je bilo slovenskih osnovnih šol

l. 1849 . . . . . 1 šola
l. 1853 . . . . . 68 šol + 50 utrakv.
l. 1856 se je začela velika germanizacija koroškega šolstva
l. 1859 . . . . . 16 šol
l. 1875 . . . . . 4 šole
l. 1882 . . . . . — šol + 95 utrakv.
l. 1895 . . . . . 3 šole

Da bi ljudstvo ne moglo čitati slovenskih knjig, se v večini koroških šol ni poučevala niti latinica, temveč zgolj gotica.

Lepe uspehe je dosegalo tudi slovensko obrtno šolstvo.

S splošno naobrazbo vred je napredovala tudi politična vzgoja ljudstva, za katero so bili posebno pomembni »tabori« (l. 1869—1871), ki so zanašali misel zedinjene in avtonomne Slovenije ter nacijonalno samozavest v najširše plasti ljudstva.

Nedoglednega pomena so bili deželni zbori tudi za gospodarski napredek slovenskega naroda, saj so ustvarili v deželnih zborih kopico najmodernejših gospodarskih zokonov, poleg tega se je pa z deželnimi podporami visoko

dvignilo vse narodno gospodarstvo. Gradili so velike električne centrale, zgradili na stotine vodovodov in najboljših cest, podpirali moderno živinorejo, poljedelstvo in kmetsko zadružništvo, izorganizirali občine, podpirali in dvigali domači obrt itd. Tako se je slovenski kmet postavil po letu 1848 gospodarsko polagoma na trdne noge, prebolel veliki avstrijski finančni polom v sedemdesetih letih in zadnja leta tudi že precej zajezil beg v Ameriko.

Najlepši je bil pa kulturni razvoj slovenskega naroda zadnjega polstoletja. Zavedel se je popolnoma svojega slovenskega in slovanskega pokolenja ter nacijonalno prebudil svoje najširše mase. Ustvaril si je razmeroma sijajno literaturo, solidno znanstvo, razširil do zadnje gorske koče politične in poučne liste, ustanavljal po vseh občinah kulturne organizacije, »Družba sv. Mohorja« je pa pošiljala leto za letom po pol milijona knjig med najširše plasti naroda. Toda o tem kulturnem, političnem in gospodarskem razvoju v zadnjih desetletjih bodo govorila še posamezna posebna poglavja.

Vodili so slovenski narod v tej dobi različni možje in različne stranke. Izprva je bil centralna postave vsega narodnega, kulturnega in političnega življenja, kakor smo že slišali, dr. J. Bleiweis, a že koncem šestdesetih let je nastopila pod idejnim vodstvom pisateljev Levstika, Stritarja in Jurčiča proti njegovi konservativnosti močna struja Mladoslovencev, iz katerih se je v osemdesetih letih rodila struja radikalcev z dr. Iv. Tavčarjem in Iv. Hribarjem na čelu. Ta je propagirala pred vsem narodni radikalizem ter ostro nastopala proti Staroslovencem, ki so

podpirali zmerno Taaffejevo vlado. V devetdesetih letih je pa začela prevladovati »Katoliško-narodna stranka«, ki se je prekrstila pozneje v »Slov. ljudsko stranko« ter je ostala pod vodstvom dr. Šusteršiča in dr. J. E. Kreka ter dr. A. Korošca vodilna slovenska stranka do danes. Njeno jedro je bila od vsega početka duhovščina. Sicer je ta že v vseh prejšnjih stoletjih skoro edina gojila in vzdrževala slovenski jezik, a vodilno vlogo v slovenskem političnem življenju je prevzela šele koncem preteklega stoletja, ko so ji nekateri znameniti vladike vdihnili povsem novih idealov in ciljev ter jo vzgojili za požrtvovalne orače na kulturnem, gospodarskem in političnem polju. Tako je baš duhovščina globoko vplivala na ves razvoj slovenskega naroda ter si pridobila neomajno zaupanje ljudstva.

Iz vsega navedenega je razvidno, da je bil položaj Slovencev v Avstriji bistveno različen od položaja Srbov pod turškim jarmom, vsled česar je bilo tudi njih razmerje do Avstrije povsem drugo kot razmerje Srbov do Turčije. Gospodujoči Nemec jih je zapostavljal povsod, boriti so se morali za vsako drobtino, a živeli so v pravno kolikor toliko sigurni in solidni državi, kjer so svoje pravice dosegali, sicer počasi, a gotovo. Boj z gospodarsko in kulturno jakim nasprotnikom jih je tiral do tega, da so posvečali prav vse sile svoji notranji gospodarski in kulturni organizaciji, kajti le kot politično, gospodarsko in kulturno do najmanjše podrobnosti organizirana enota so se mogli uspešno meriti z jačjim nasprotnikom. Tako Avstrija za Slovence ni bila le pozorišče stalnega boja, tem-

več tudi velika učilnica, ki je zapustila v tem oziru trajne in neizbrisne sledove v vsej narodni kulturi in civilizaciij.

Vpoštevajočim vse te okoliščine, zlasti pa stalni in razmeroma hitri napredek, nam je jasno, da so Slovenci verovali v bodočnost in v razvoj svojega naroda v okviru habsburške monarhije. Ni sicer dobe od l. 1848. dalje, ko ne bi bili stalno razmotrivali tudi svojega razmerja do Hrvatov in Srbov, iskali z njimi čim tesnejših zvez in zahtevali čim tesnejše politične in kulturne spojitve z njimi (zlasti za časa bosenske okupacjie in balkanskih vojen), a za enkrat le v okviru Avstrije in to po treznem preudarku ter iz tehtnih razlogov. Prvič je bilo vse čase prav do zadnjih mesecev svetovne vojne naravnost nemogoče misliti na razpad Avstrije, saj smo videli, da se je tej ideji celo med svetovno vojno tudi ententa zelo dolgo upirala iz razlogov velikega Palackega, ki je dejal: »Če bi Avstrije ne bilo, bi jo bilo treba ustvariti«, in realni politik je moral s tem računati. Drugič so se Slovenci vseskozi zavedali, da morejo ostati nedeljeni le v okviru močne Avstrije, ki edina jim more braniti Trst. Scotus Viator je že pred vojno dejal, da Slovenci v nobenem slučaju ne morejo priti v kompleks eventualne jugoslovanske države. Da so v tem oziru prav mislili, dokazuje najjasneje sedanjost, ko so razparcelirani med tri države. Tretjič — in tudi tega ne smemo prezreti — so po večini s precejšnjim nezaupanjem gledali na tedanje prilike in metode v Srbiji, kjer gotovo ni bilo vse tako, kot bi bilo želeti.

To so v kratkem razlogi, da so bile skoro vse slovenske politične stranke orijentirane

v smislu avstrijske rešitve jugoslovanskega problema, čeprav so vedno in povsod opominjale Avstrijo, da se bo to vprašanje rešilo v srbskem smislu, če se ga ne loti ona. Ta njihova avstrijska orijentacija je bila pa za veliko večino le prehodnega značaja, kajti vedeli so, da morejo le po tej poti priti enkrat do svojega končnega cilja, to je v federativno jugoslovansko državo, ki bi segala od Soče do Črnega in Egejskega morja. Bili so torej za to, da se združi najprej vse slovensko ozemlje v zedinjeno in avtonomno Slovenijo in nato reši jugoslovansko vprašanje v okviru habsburške monarhije, to je, da se združijo vse avstro-ogrske slovenske, hrvaške in srbske pokrajine v eno državnopravno telo, ki bi bilo z Avstrijo v istem razmerju, kakor Ogrska (trializem). Ta habsburška Jugoslavija bi se pa končno lahko združila še z ostalimi jugoslovanskimi deželami izven monarhije. To je bila politična ideologija slovenskega naroda od sredine preteklega stoletja dalje do svetovne vojne. Izvzeti bi bilo iz te splošne orijentacije le redke posameznike, ki so že od l. 1848. dalje sanjali o takojšnji popolni politični ločitvi Slovencev od Avstrije in o ustvaritvi velike federativne jugoslovanske države izven monarhije. Ta revolucijonarna misel je pa ostala iz zgoraj navedenih razlogov omejena vedno le na majhen krog intelektualcev in mladine, širših dimenzij pa v realno mislečem narodu seveda ni mogla zavzeti.

Tako pomeni torej doba od l. 1848. do pričetka svetovne vojne pravo pravcato vstajenje, prerojenje in najlepši napredek slovenskega naroda. Ustvaril si je jasno politično koncepcijo in

program, ki ga je včasih bolj, včasih manj vztrajno in odkrito zasledoval, obenem si je pa z neumornim sistematičnim delom ustvaril tudi sijajno gospodarsko, kulturno in politično organizacijo, ki je bila v vseh časih najmočnejša opora njegovim bojem ter njegovemu razvoju in napredku. Tako ga svetovna vojna ni dohitela nepripravljenega na zunaj in na znotraj in le zato je mogel preboleti težke dneve preizkušnje, kolikor toliko trezno presojati nastali položaj, izvajati konsekvence in v odločilnem trenutku jasno izraziti svojo voljo.

Slovenci med svetovno vojno.

Dne 28. junija l. 1914 se je izvršil sarajevski umor in mesec dni na to je napovedala avstro-ogrska monarhija vojno Srbiji ter s tem zanetila strašni požar, ki je potem nad 4 leta pustošil Evropo.

Kako so pogledali Slovenci na to dovršeno dejstvo, na katero seveda niso mogli imeti nobenega vpliva, kakor ga sploh niso imeli nikdar na avstrijsko zunanjo politiko? Odgovor na to vprašanje nam daje pravzaprav že prejšnje poglavje: Kot kulturno in politično prebujena slovanska veja so gojili že od početka tople simpatije za težko preizkušene srbske brate in za matuško Rusijo, kot realni politiki so pa morali v svojem lastnem interesu želeti zmago avstrijskemu orožju. Prišli so torej v neprijeten položaj, v katerem je bila jasna in enotna orijentacija zelo težka. Srca so jih vlekla k bratom Srbom in Rusom, trezna politična preudarnost pa za enkrat še k — Avstriji. Iz tega dejstva bo tudi razumljivo stališče političnih strank do nastalega položaja: pod pritiskom razmer so se morale postaviti vse stranke brezpogojno za Avstrijo, a prava in iskrena čuvstva so bila deljena povsod. Pri vseh strankah in pri vseh slojih sta se pojavili dve bolj ali manj enako močni struji, ena za Avstrijo, druga za entento, kakor so pač prevlado-

vali srce ali razum in politična izobrazba. Pripomniti je pa treba, da sarajevski umor (o katerem tedaj seveda še nihče ni vedel, da se je izvršil z znanjem Dunaja) in srbsko-bolgarska vojna na široke slovenske mase nikakor nista vplivala ugodno, ker so vedno obsojali bratomorne vojne in umore kot sredstva političnega boja.

Edina izjema je v tem pogledu nastopanje nekaterih posameznih funkcijonarjev tedanje kranjske »Slovenske ljudske stranke« in njenih glavnih glasil, t. j. »Slovenca« in »Domoljuba«. Napačno je pa to postopanje generalizirati kakor tudi slične pojave v drugih strankah ali stanovih, kajti zanj je odgovoren edinole tedanji načelnik SLS dr. Ivan Šusteršič. Ta se je zaradi svojega visokega mesta kot kranjski deželni glavar (kar je postal l. 1912. proti volji ostalih strankinih voditeljev in od tedaj se je začel v stranki tudi odkrit boj proti njemu) postavil takoj z vsem svojim temperamentom in z vsemi konsekvencami za Dunaj, dočim je bila večina stranke, zlasti mlajša inteligenca iz že navedenih razlogov za oprezno in rezervirano taktiko. Ker je hitela SLS pod dr. Šusteršičevim vodstvom od zmage do zmage, mu je starejša generacija po večini slepo zaupala, poleg tega mu je bil pa dolgo vdan tudi precejšnji del kranjske duhovščine, ki jo je baš dr. Šušteršič s svojo oportunostjo rešil političnih persekucij, kakršne je morala v veliki meri pretrpeti izvenkranjska slovenska duhovščina. Ko se je pa začela pozneje oblikovati nova jasna orijentacija slovenskega naroda, so ga začeli trumoma zapuščati naiboljši pristaši, dočim je ostal dr. Šusteršič svojim naporom in svojemu prepričanju

zvest do zadnjega ter jim je dajal pogosto več kot pretirane poudarke. Kot načelnik stranke je odločeval do svojega izstopa iz nje tudi o smeri in pisavi glavnih njenih glasil (prepovedal je n. pr. tudi sploh omeniti dr. Krekovo petdesetletnico l. 1915.). Temu je bilo v tedanjih težkih razmerah seveda nemogoče ugovarjati. Baš to njegovo postopanje ga je pa tudi v vsem narodu popolnoma onemogočilo, tako da je moral pobegniti še pred prevratom v inozemstvo.

Tako je torej vstopil slovenski narod v svetovno vojno: po svojih čuvstvih je bil v veliki večini na strani zaveznikov, po trezni politični preudarnosti (ki smo jo utemeljili že v prejšnjem poglavju) pa po večini na strani Avstrije, a na zunaj je bil razmeroma precej rezerviran; če seveda izvzamemo različne »patrijotične« manifestacije, ki so jih pridno uprizarjale vojaške in politične oblasti ter časopisje, ki je moralo proslavljati vse, še tako brezglave avstrijske politične in vojaške ukrepe. Enako je bilo tudi s slovenskimi polki: del slovenskega vojaštva se je hrabro in iskreno boril za avstrijsko stvar, drugi del se je predajal in vstopal v vrste dobrovoljcev na strani zaveznikov, le na Soči so si bili vsi avstrijski Jugoslovani edini v tem, da Italijan ne sme stopiti na slovensko zemljo in je opustošiti. K temu odporu jih je posebno vzpodbujal še zloglasni londonski pakt, ki je že spomladi l. 1915. prisodil zapadni del slovenskega ozemlja Italiji, zato so baš jugoslovanski polki odbili enajst ljutih italijanskih navalov na soško fronto, toda pri tem je bila popolnoma opustošena prelepa

slovenska Soška dolina, tisoči slovenskega primorskega prebivalstva so pa umirali po begunskih taboriščih.

Vsega tega pa kratkovidna avstrijska politika ni razumela in uvidela. Takoj v početku vojne je izjavil nemški zunanji minister Jagow, da je izbruhnil odločilni boj med Slovanstvom in Germanstvom, in vladajoči nemški krogi v Avstriji so se oprijeli tega gesla z vso vnemo. Proglasili so izkratka vse avstrijske Slovane vsaj za nezanesljive, če ne direktno protidržavne, in temu primeren pravec je zavzela takoj tudi avstrijska notranja politika. Takoj prve dni po izbruhu vojne so zaprli in konfinirali velik del eksponiranejših narodnih voditeljev. Na stotine najboljših javnih kulturnih delavcev, novinarjev, umetnikov, politikov, učiteljev in duhovnikov je romalo v zapore in taborišča za politične osumljence, kjer so bili izpostavljeni največjim duševnim in fizičnim mukam policije in soldateske in premnogi so plačali svoje iskreno slovensko prepričanje tudi z življenjem. Sistirali so velik del ustavno zajamčenih političnih pravic (celo parlament), ustavili so izdajanje mnogih slovenskih listov, ukinili poslovanje nekaterih najvažnejših kulturnih inštitucij in domače polke so poganjali na najopasnejša mesta. Zmage sigurno Nemštvo je razgalilo tedaj ves svoj nacijonalni šovinizem in dan na dan je bilo brati po najvplivnejših in najresnejših nemških listih in revijah pogubne namere, ki jih kujejo proti slovanskim narodom. Jemati so začeli težko priborjene pravice slovenskemu jeziku in celo vodilni državniki so izjavljali trdni sklep, da mora priti Nem-

štvo takoj po zmagoviti vojni preko slovenskega telesa do Adrije.

Vse te izjave in vse to postopanje avstrijskega Nemštva je začelo navdajati Slovence z vedno večjo skrbjo in tudi v širokih narodnih masah je vzbujalo sistematično žrtvovanje slovenskih polkov (glede vojnih izgub so bili Slovenci v Avstriji na drugem mestu) ter vedno večje persekucije narodne inteligence in brezobzirne rekvizicije vedno močnejši odpor. Videti je bilo, da pride v slučaju zmage centralnih velesil tudi za dobo miru do najtesnejše zveze med Avstrijo in Nemčijo. Že med balkansko vojno (l. 1912—13) so mnogi najtreznejši slovenski duhovi (n. pr. dr. Krek) spričo naravnost nerazumljivo kratkovidne avstrijske balkanske politike začeli obupavati nad možnostjo avstrijske rešitve jugoslovanskega vprašanja, po vseh teh dogodkih in izkušnjah se je pa v slovenskih srcih vedno močneje porajalo prepričanje, da bi Avstrija po zmagoviti vojni ne hotela ostati več mnogojezično združenje malih srednjeevropskih narodov, temveč izrazito nemška država. Začeli so uvidevati, da bi ostali v zmagoviti Avstriji sicer združeni, a da bi jim vedno bolj utesnjevali že priborjene narodne pravice in da bi bili izpostavljeni najsilnejši in najbrezobzirnejši germanizaciji. Vse to je začelo porajati močno reakcijo in vedno glasneje so se vpraševali: Je li avstrijska politična orijentacija v istini koristna slovenskemu narodu?

Čim sijajnejše zmage je dosezal železni nemški militarizem na vzhodnih in zapadnih bojiščih, tem odkriteje so razgrinjali odgovorni

in neodgovorni nemški politiki svoje načrte, tem silnejši je bil pritisk na avstrijske Slovane in tem hitreje se je porajal v slovenskem narodu na zgorajšnje vprašanje — negativen odgovor. Vpliv tega negativnega odgovora se je prikazoval povsod. Slovenski polki so vedno bolj odrekali, dezertacije so se množile, preko meje so začeli bežati emigranti z določenimi misijami, doma so se pa začeli snovati zaupni krožki vodilnih osebnosti, ki so obravnavali nastali položaj in se posvetovali o bodočnosti. Čim bolj je triumfiral nemški meč, tem trdnejše je postajalo prepričanje, da pomeni zmaga nemškega orožja za Slovence pogubo. Slovenski narod se je torej preorijentiral tedaj, ko je nemški meč najbolj zmagoval in še ni bilo prav nikjer nobenega znamenja o eventualnem nemškem porazu, kaj šele o popolnem razsulu. Pritirala je Slovence do tega Avstrija sama in ne šele zavezniške zmage, kakor se pogostoma trdi.

S tem je bila slovenska pot začrtana. Tudi trezni politični razum jim je sedaj pokazal pot tja, kjer so bila že davno poprej njih srca, namreč v smer vseh slovenskih rek. S tem se je pa tudi začelo ono, izprva tako tiho, toda pozneje vedno glasnejše, od vsega početka pa sistematično delo in gibanje, ki ostane vedno eno najlepših poglavij slovenske politične zgodovine. Iniciativo in vodstvo tega gibanja je prevzel od vsega početka dr. J. E. Krek kot duševni voditelj »Slov. ljudske stranke«, torej one stranke, ki je dejansko reprezentirala večino slovenskega naroda, saj ostale politične stranke že dve desetletji niso imele nobenega

odločilnega vpliva več ne na potek slovenske politike in ne na slovenske ljudske mase.

Dr. Krek je začel torej že l. 1915. in 1916. zbirati okrog sebe zaupnike in obravnavati z njimi novo orijentacijo. Začel je iskati tesnejših stikov tudi z ostalimi jugoslovanskimi politiki (hrvaškimi in primorskimi) in l. 1916. je potoval tudi na Češko, da obišče nekatere tamošnje politike ter se posvetuje z njimi o nastalem položaju. Ko si je bil na jasnem s svojimi ožjimi somišljeniki, je stopil v svrho enotnega nastopa tudi v stik s predstavitelji ostalih slovenskih strank, kjer se je vršil med tem tudi že podobni pokret. Tako so bila tla pripravljena. Delalo se je neslišno in nevidno povsod po vsej Sloveniji, na Dunaju so pa s pomočjo dr. Iv. Prijatelja pridno korespondirali z emigranti v inozemstvo preko — dunajske dvorne biblioteke.

Dne 21. oktobra l. 1916. je Friderik Adler ustrelil ministrskega predsednika Stürgkha, mesec dni nato je umrl cesar Franc Jožef I. in vlado je prevzel mladi, slabotni in neizkušeni cesar Karol. Vse je instinktivno čutilo, da se pripravlja preokret. Avstrijska notranjepolitična atmosfera je postala polagoma tako prenasičena in napeta in povsod se je kazal tako sumljiv zastoj, da so čutili celo merodajni dunajski krogi potrebo po ventilu, zlasti ker je k temu silil tudi vedno opasnejši zunanjepolitični položaj. In ta ventil je mogel biti edinole — parlament, ki ga je sklicala vlada za dan 30. maja 1917.

Kakor smo videli, so bili Slovenci in deloma tudi ostali avstrijski južni Slovani na to zasedanje že pripravljeni. Hiteli so na Dunaj z jasnim političnim konceptom in osnovali takoj

enoten klub vseh avstrijskih jugoslovanskih poslancev pod predsedstvom dr. A. Korošca in dr. M. Laginje. Svojo enotno voljo in svoj enotni program so hoteli seveda dokumentirati tudi s primerno izjavo, saj so se zavedali, da gleda v tem trenutku nanje vsa Evropa. Formalno je sestavil izjavo poseben odsek »Jugoslovanskega kluba« neposredno pred zasedanjem. Izjava, ki jo je nato prebral pri otvoritvi parlamenta predsednik dr. Korošec v srbskohrvaškem jeziku in v nemškem prevodu, se glasi:

»Podpisani poslanci, ki so združeni v »Jugoslovanskem klubu«, izjavljamo, da zahtevamo na temelju narodnega načela in hrvaškega državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi združijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospodstva tujcev in osnovano na demokratični podlagi. Za uresničenje te zahteve enotnega naroda bodo zastavili vse moči.

S tem pridržkom se bodo podpisani udeleževali parlamentarnega dela.«

(Slede podpisi.)

To je bila tako zvana »majniška deklaracija«, ki je postala na mah nekakšna »magna charta« politike avstrijskih in deloma tudi hrvaških, ogrskih in bosenskih južnih Slovanov.

Nemci se iz početka niso resno zavedali dalekosežnosti te deklaracije. Časopisje je sicer viharno protestiralo, a posledic, ki jih bo imela, si niso bili v svesti, uvideli so jih šele tedaj, ko se je začel v njenem znamenju gibati ves narod. Za njo so se začele izrekati v masah politične

organizacije, vaške in mestne občine, razna društva, duhovniki in posvetnjaki, moški in ženske, bodisi posamezno, bodisi skupno. Da bi jo še bolj podkrepili, so sestavili še tisto jesen podobno deklaracijo tudi v domovini, ki jo je prvi podpisal neustrašeni ljubljanski knezoškof dr. A. B. Jeglič z dvema članoma stolnega kapitelja, nato pa najuglednejši reprezentanti vseh političnih skupin razen socialnih demokratov. Te dve izjavi sta bili odslej zastava, pod katero je vodil slovenski narod svoj boj do zadnjega, do popolne ločitve od Avstrije in do popolnega združenja s Hrvati in Srbi v eno suvereno državo. Obe deklaraciji govorita sicer še o »habsburškem žezlu«, a več ali manj je bilo takoj od početka jasno vsakemu, da se je morala sprejeti v deklaracijo ta točka že iz taktičnih razlogov, da se je moglo varovati vsaj kolikor toliko legalno obeležje vsega gibanja, sicer bi bilo zadušeno z brahijalno silo. Da je to res, nam jasno dokazuje dejstvo, da so dosledno odklanjali vsak sporazum in odbijali vse ponudbe vlade in dvora, ki sta hotela pogosto pridobiti »Jugoslovanski klub« in dr. Korošca, ta edina legalna zastopnika naroda, za popustljivost. Z vso energijo so neizprosno nadaljevali svoj boj, tako, da ga je čula vsa Evropa. Edini cilj slovenske parlamentarne delegacije (iz katere je izhajala v mnogem oziru tudi incijativa za nastopanje češke parlamentarne delegacije) je bil, da pospešuje notranji razkroj podonavske monarhije ter tako privede narod v Jugoslavijo, ki se je snovala na bojnih poljanah. Zgodovinsko dejstvo je, da so baš avstrijski Slovani, zlasti Slovenci in Čehi s

svojim bojem mnogo pripomogli k razbitju Avstrije in k svoji osvoboditvi, kajti le pod vplivom svoje inozemske propagande in veličastnega gibanja doma je končno tudi entenda pristala na razkosanje avstro-ogrske monarhije, čemur se je tako dolgo upirala.

Izza proklamacije obeh deklaracij in izza krfskega pakta, za katerega se je kmalu izvedelo, je prešlo vse gibanje iz tajnih in skrivnih krožkov v široke narodne mase. Mladina in inteligenca sta si bila na jasnem že poprej in sedaj je šlo za to, da se razgibljejo tudi široke narodne plasti. In v tem gibanju ima poleg voditeljev dr. Kreka in dr. Korošca največ zasluge ljubljanski knezoškof dr. A. B. Jeglič, ki je vkljub svoji visoki cerkveni funkciji prvi podpisal ljubljansko deklaracijo in jo s tem sankcijoniral v očeh širokih katoliških mas. Po tem škofovem koraku ni bil razgiban samo ves organizacijski aparat, ki si ga je ustvaril slovenski narod v zadnjih dveh generacijah, temveč je bila postavljena v službo tega vsenarodnega boja tudi vsa organizirana sila cerkve. Sicer je stala slovenska katoliška duhovščina že v vseh prejšnjih časih v prvih vrstah narodnih delavcev na političnem, kulturnem, gospodarskem in socialnem polju, v tem odločilnem boju je pa pod vodstvom svojega cerkvenega kneza prevzela vodilno vlogo ter mobilizirala poslednjo starko poslednje gorske vasice.

Edina grenka kaplja v to brezprimerno vsenarodno gibanje je bila smrt dr. J. E. Kreka (3. oktobra l. 1917.), saj je ob njegovi rakvi ves narod instinktivno čutil, da je izgubil z njim svojega največjega genija zadnjega pol stoletja,

moža, ki je celo generacijo neutrudno budil vse notranje sile svojega naroda, jih oblikoval in jim dajal pravec. Tudi njegov pogreb je bil ogromna manifestacija vsega naroda za jugoslovansko in protiavstrijsko misel, kakor pozneje triumfalni sprejem dr. Korošca v Ljubljani, ko je prišel prevzemat 200.000 podpisov, ki jih je zbralo ženstvo med narodom za Jugoslavijo, ali pa ljubljanski kongres čeških, poljskih in jugoslovanskih politikov poleti l. 1918.

Tedaj so pa začele doživljati armade centralnih velesil tudi vedno občutnejše poraze na vseh bojiščih. Zlasti avstrijske fronte so se vsled popolne sabotaže slovanskih polkov vedno bolj rušile. Onemogla dunajska vlada je poskušala še enkrat zatreti ogromno gibanje, grozila je škofu dr. Jegliču z internacijo, dr. Koroščcu pa prepovedala nastopati na javnih taborih, ustavili so zopet nekaj listov, a bilo je že prepozno.

Sredi avgusta l. 1918. so si ustanovili Slovenci v Ljubljani že »Narodni svet«, nekak slovenski parlament, ki naj bi vodil vse priprave za prevrat, ki ga je bilo pričakovati v najbližnji prihodnjosti.

Septembra se je zrušila solunska fronta, oktobra so položili češki in jugoslovanski polki orožje na italijanskem bojišču in 16. oktobra je izdal cesar Karel manifest, po katerem naj bi postala Avstrija zvezna država, a slovenska javnost ga je odklonila soglasno. Stoletna avstrijska zgradba je gorela na vseh koncih in krajih, v Zagrebu je bilo že osnovano narodno viječe z dr. A. Korošcem na čelu, ki je tudi že

odpotoval v inozemstvo v svrho razgovorov s predstavniki entente, zlasti pa srbske vlade. Dne 28. oktobra je Avstrija kapitulirala in dne 29. oktobra so proglasili Slovenci v Ljubljani med nepopisnim navdušenjem v prisotnosti ogromnih ljudskih množic svojo državno samostojnost. Predsedništvo »Narodnega Viječa« v Zagrebu je postalo najvišja izvršujoča oblast na ozemlju bivših avstro-ogrskih južnih Slovanov in naznanilo dne 31. oktobra ententnim vladam, da se je na ozemlju avstro-ogrskih južnih Slovanov ustanovila Jugoslavija, država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se hoče združiti s Srbijo in Črno goro v skupno državo in ni v vojnem stanju z ententnimi državami. Istega dne se je sestavila v Ljubljani prva Narodna vlada za Slovenijo pod predsedstvom Jos. Pogačnika. S tem je bil boj dobojevan in slovenski narod osvobojen.

To je torej pot, ki so jo prehodili Slovenci tekom svetovne vojne in zgodovina njihovega osvobojenja. Stopili so v vojno po večini kot prepričani Avstrijci, čeprav so bila njih srca po veliki večini na strani bratov Srbov in Rusov. Politika in postopanje Avstrije sta jih pa uverila, kar so prvič zaslutili že med balkansko vojno, da Avstrija ne bo rešila jugoslovanskega vprašanja, ker ga ni več zmožna rešiti, zato so se odločili, da naj se reši brez Avstrije in proti Avstriji. S to odločitvijo v srcu so se zagnali z vso silo v boj in gotovo mnogo pripomogli k njenemu razbitju. V osvoboditvi slovenskega naroda je torej poleg zavezniških zmag, ki so mu ustvarile za to potrebne pogoje, važna komponenta tudi njegova lastna volja in sila.

Slovenci po osvobojenju.

(1918—1922.)

Dne 31. oktobra 1918 je sporočil predsednik prve Narodne vlade za Slovenijo, Jos. Pogačnik, avstrijskemu ministrskemu predsedniku Lammaschu, da so pretrgane od tega dne vse vezi Slovenije s prejšnjo monarhijo in da prevzema vse vladne posle na Kranjskem, Primorskem ter v slovenskem delu Koroške in Štajerske. Istega dne se je razglasila pri ljubljanskem deželnem sodišču tudi že prva razsodba »v imenu zakona«. Dr. Korošec je dne 3. novembra naprosil iz Ženeve ententne vlade, da priznajo Narodno Viječe v Zagrebu za zakonito vlado Jugoslavije, države Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se hoče združiti s Srbijo in s Črno goro v eno državo, in diplomatično zastopstvo Narodnega Viječa je poveril predsedniku »Jugoslovanskega odbora« dr. Trumbiću.

Koncem novembra 1918 je razpravljalo Narodno Viječe v Zagrebu že o združitvi s Srbijo in s Črno goro in dne 27. novembra se je odpeljalo v smislu dotičnih sklepov v Belgrad 28 zastopnikov Narodnega Viječa (za Slovence dr. Korošec, dr. Cankar, dr. Kramer in A. Kristan), kjer so se dne 29. novembra začeli dogovori s srbsko vlado. Dne 1. decembra je nato

v smislu teh sklepov prečitalo zastopstvo Narodnega Viječa tedanjemu srbskemu prestolonasledniku in regentu Aleksandru adreso, v kateri je proglasilo združenje države SHS s Srbijo in Črno goro v enotno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki ji vlada kralj Peter I. Karadjordjević, oziroma njegov namestnik regent Aleksander. Na to adreso je odgovoril regent Aleksander, da v imenu kralja Petra objavlja združenje Srbije s pokrajinami neodvisne države SHS v enotno kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. S tem je bila nova država ustanovljena in glede na to je dne 3. decembra naznanilo predsedstvo Narodnega Viječa, da je s tem prenehala njegova funkcija kot vrhovne suverene oblasti države SHS. Dne 20. decembra je bilo imenovano prvo ministrstvo države Srbov, Hrvatov in Slovencev pod predsedstvom Stojana M. Protića, dna 29. decembra se je vršila zadnja seja srbske narodne skupščine, ki je ratificirala državnopravni akt z dne 1. decembra in dne 6. januarja 1919 je izšel regentov manifest narodu Srbov, Hrvatov in Slovencev. Prvega marca se je sešlo prvo narodno predstavništvo, v katero so delegirale posamezne politične stranke svoje zastopnike (Slovencev je bilo v njem 28 in sicer SLS 14, JDS 9 in JSDS 5) in ki je deloma izvrševalo funkcije rednega parlamenta, dne 12. decembra l. 1920. se je pa sešla po splošni in enaki volilni pravici s propročnim sistemom izvoljena konstituanta (izmed 419 članov je štela Slovencev 38), ki je na Vidovo (28. junija) l. 1921. sprejela ustavo nove države. S tem je bilo končno dovršeno zedinjenje Slovencev s Hrvati in Srbi in s tem so sto-

pili Slovenci po dolgih stoletjih prvič zopet v krog političnih narodov.

V slovenskih deželah, ki so se združile takoj po prevratu v eno upravno edinico Slovenijo, je vodila po prevratu vse vladne posle Narodna vlada, sestavljena iz 6 zastopnikov »Slovenske ljudske stranke«, 5 zastopnikov »Jugoslov. demokratske stranke« in 1 zastopnika »Jugoslovanske socialno demokratične stranke«, predsedoval ji je pa Josip Pogačnik (SLS). Ta Narodna vlada, ki jo je dne 31. oktobra priznalo in potrdilo tudi zagrebško Narodno Viječe, se je morala takoj od prvega početka boriti z velikimi težkočami. Preko slovenskih dežel so hrumele nepregledne množice lačnih in bosih vojakov z razpadle italijanske fronte, za njimi je pritiskala redna italijanska armada, ki je začela zasedati slovensko zemljo. Tudi na Koroškem in ob slovensko-nemški jezikovni meji na Štajerskem je prišlo takoj do nasprotstev z Nemško Avstrijo, ki je hotela obdržati čim več že germaniziranega in celo še popolnoma slovenskega ozemlja.

V tej burni dobi so pokazali Slovenci najočitneje vse svoje vrline in vse svoje napake, gotovo pa je, da spadajo tedanji meseci med najlepša poglavja slovenske zgodovine. V najtežjih okoliščinah so bili navezani izključno le na svojo silo in na svoje sposobnosti in priznati je treba, da so se izkazali v tej težki preizkušnji za izrazito državotvoren faktor, pred vsem pa za sijajne organizatorje. To je bil učinek prirojene pridnosti in poštenosti ter stoletne nemške šole. Vse se je takoj oprijelo z veliko energijo in nesebičnostjo dela za narod in državo in kronika doslej še ni mogla zabeležiti niti enega

slučaja upravne ali vladne korupcije ali nepoštenosti iz one dobe. Člani tedanje Narodne vlade si niso določili niti plače za svoje ne lahko in odgovorno delo, temveč jim jo je določilo šele Narodno Viječe v Zagrebu in sicer kot uradnikom IV. činovnega razreda. Med člani vlade je vladalo vzorno prijateljstvo in vsi sklepi so bili storjeni soglasno. Delalo je vse in iz srca delalo, vsak na svojem mestu.

Najaktualnejši problem je izprva bil, da odpravijo s slovenskega ozemlja ogromne mase demoralizirane armade, ki so se valile z italijanskih bojišč proti severu in vzhodu. V to svrho so organizirali lokalni »Narodni sveti« povsod posebne narodne straže, ki so po možnosti pazile na red in mir ter razoroževale tuje polke, železničarji so pa z veliko požrtvovalnostjo zvozili te nepregledne množice dalje (samo po eni progi nad 70.000 mož v enem tednu) ter tako preprečili neizogibne nemire in ropanje. Kmalu nato je bil vzpostavljen povsod red, kakršnega ni bilo tedaj na vsem teritoriju prejšnje monarhije. Ves upravni aparat je delal, ljudstvo se je pomirilo in cene vseh življenskih potrebščin so začele rapidno padati. Med tem so se vrnili iz avstrijskih taborišč tudi prvi srbski vojni ujetniki, ki so jih sprejeli z velikim navdušenjem, jih takoj oborožili in jih formirali pod poveljstvom podpolkovnika Švabića v samostojno vojaško edinico in ta četa je potem tudi ustavila pri Logatcu nadaljnje italijansko zasedanje slovenskega ozemlja. Edino, kar se je precej ponesrečilo, je bila takojšnja organizacija lastne narodne vojske, kar je pa tudi lahko razumljivo, kajti Slovenci niso bili nikdar vo-

jaški narod, niso imeli nobene vojaške tradicije in zato tudi nobenega smisla za militarizem (v avstrijski armadi je bil slovenski aktivni častnik najredkejša prikazen). Poleg tega je dolgoletna krvava vojna ljudstvo preveč utrudila, popolno razsulo avstrijske armade pa vplivalo tako desorganizatorično, da je hitel vsak domov, pod orožjem je pa ostala le nezrela mladina, med katero niso imeli častniki nobene avtoritete več.

Takoj po prvih zmedah in viharjih se je poprijela Narodna vlada urejevanja hudo omajane uprave. Pod avstrijsko vlado je bila večina vodilnega uradništva nemška, ki je po prevratu deloma zbežala ali je bila pa odslovljena. Na izpraznjena mesta je bilo treba postaviti novo in to se je brez odloga posvetilo z vso ljubeznijo svojim poslom, tako da je začel ves upravni aparat že par tednov po prevratu zopet poslovati skoro normalno in izvrševati ukrepe Narodne vlade, ki se je preosnovala meseca februarja l. 1919. v »Deželno vlado za Slovenijo.« Narodna vlada je bila pa med tem pridno na delu, da to upravo uredi, reorganizira in deloma organizira tudi popolnoma na novo. In baš to delo je najjasneje pokazalo vse slovenske upravne in organizatorične zmožnosti.

Ena najvažnejših upravnih panog po prevratu je bila socialna politika, ki jo je vodil izprva A. Kristan, pozneje pa A. Prepeluh, M. Jaklič in dr. A. Gosar. Avstrija je zapustila razmeroma malo socialno političnih institucij in zelo nezadostno socialno politično zakonodajo, zato je bilo treba graditi povsod od temelja. Narodna vlada je izdala takoj naredbo o osemurnem delavniku, ustanovila državno posredo-

valnico za delo, ki se je edina v državi dobro obnesla, uvedla podporo brezposelnih, ustanovila delavsko, nezgodno in pokojninsko zavarovalnico, preuredila bolniško zavarovanje, izdala primerne stanovanjske odredbe, organizirala inšpekcijo dela ter takoj izvedla širokopotezno skrbstvo za invalide, za katere je osnovala lastne ortopedne delavnice, in nakupila več zdravilišč. Tudi akutno stanovanjsko krizo je takoj hotela omiliti s tem, da je sklenila zidati potrebne uradne prostore in uradniška stanovanja. To bi bilo izvedljivo tedaj še z malenkostnimi stroški, toda to akcijo je preprečila osrednja vlada. Pri tem je bila navezana izključno le na svojo inicijativo in na svojo moč. Prosila je nekoč osrednjo vlado v Belgradu primernih navodil, a ta ji je odgovorila, naj sama uredi vse, kakor ve in zna, češ, da ne more dati nobenih informacij, ker Srbija mnogo teh stvari sploh ne pozna. Žal je nastopivša upravna centralizacija kmalu onemogočila započeto delo in povzročila deloma celo še propadanje onega socialnega skrbstva, ki so si ga ustvarili Slovenci poprej sami in iz lastnih sredstev.

Promet je bil urejen v nekaj tednih, kolikor je bilo s popolnoma izrabljenim materijalom sploh mogoče. Osnovalo se je takoj železniško ravnateljstvo (to je osrednja vlada pozneje tudi razpustila), ki je uredilo ves promet tako, da so edino po Sloveniji vozile železnice že v prvih mesecih do malega normalno. Prav tako je bilo s poštnim prometom. Poštna hranilnica, oziroma čekovni urad je posloval že takoj prve mesece brezhibno, čeprav ga je bilo treba šele ustanoviti.

Šolstvo se je preuredilo takoj kakor glede zunanje organizacije tako tudi glede učnih načrtov. Iz nekdanjega kranjskega dež. šolskega sveta osnovani višji šolski svet za vso Slovenijo je odprl premnogo novih osnovnošolskih razredov, ustanovil celo vrsto novih meščanskih šol, ki so bile dotlej v Sloveniji skoro neznane, poslovenil dotlej nemške in dvojezične srednje šole ter jih glede učnih načrtov postavil na moderne temelje. Neposredno po prevratu se je osnoval iz strokovnjakov vseučiliški svet, ki je kmalu izvršil tudi vse priprave za ustanovitev slovenske univerze, za katero so se poprej zaman borile tri generacije, in že dobro leto nato je delovalo vseh pet fakultet. Podobno reorganizatorno delo se je izvršilo tudi na polju politične, finančne in sodne uprave.

Samo po sebi je umevno, da je vzbudilo to živahno delo povsod novo življenje, utrdilo v ljudstvu vero v lastno silo in rodilo upravičeno samozavest. Kmet in meščan sta brez ugovora izvrševala svoje davčne obveznosti, tako da ni bilo v tem pogledu morda samo v Sloveniji nobenih zastankov. Glede na to je tudi razumljivo, da se je mogla Slovenija vzdrževati finančno sama vkljub temu, da je bila dežela vsled hudih vojnih let zelo izžeta. V narodno gospodarskem oziru se je Slovenija v tej dobi najlepše razvijala, kajti povsod so se organizirala nova obrtna in industrijska podjetja ter nacijonizirala tuja, žal le, da so prihajala polagoma tudi ta vsled nezmožnosti nastopajočega centralizma v vedno težji položaj.

Središče vsega zanimanja je pa bil v tisti dobi zunanji politični položaj. Spričo svoje

eksponirane geografske lege je čutil slovenski narod že od nekdaj, da bi moral svoje eventualno zedinjenje s Hrvati in Srbi plačati jako, jako drago. In ni se varal, plačal je to zedinjenje celo draže, nego bi si bil kdaj mislil največji pesimist, kajti od slovenskega narodnega telesa je bila odtrgana cela tretjina.

Najhujši udarec je bila izguba Primorja, ki zaradi morske lege ni le najvažnejši kos slovenskega ozemlja, temveč živi tam tudi najžilavejši del slovenskega naroda. Vkljub temu, da Slovenci v zunanjih političnih zadevah niso imeli dotlej nič izkušenj, so vendar instinktivno čutili pretečo nesrečo, a odgovornosti, da bi ji trezno in mirno pogledal v oči, si ni upal prevzeti nihče, zato si tudi nihče ni upal zagovarjati svojedobnih posredovalnih Wilsonovih in francoskih predlogov, ki so bili mnogo ugodnejši nego pa poznejši italijanski diktat v Rapallu. Dosledno so odklanjali vse v obupnem pričakovanju, da morda vendarle zmaga pravica, ki je bila na slovenski strani. Storili so za rešitev svojih primorskih bratov vse, kar so po svoji pošteni vesti in v iskrenem srcu vedeli in znali, a v svoji zunanjepolitični neizkušenosti si niso upali misliti, da so bile medvojne tirade o samoodločbi narodov le — taktični manevri.

Podobno je bilo s slovensko severno mejo. Na Štajerskem je general Maister pravočasno zasedel Maribor in najsevernejše slovenske jezikovne postojanke, ki so ostale potem s francosko pomočjo tudi rešene za Slovence, a težji je bil pa položaj na Koroškem. Vkljub ponesrečeni organizaciji lastne vojske je imela

narodna vlada vendarle toliko moči, da bi bila v prvem hipu lahko zasedla tudi slovenski del Koroške, ki bi bil s tem morda rešen, toda od tega koraka jo je odvrnilo prepričevanje nekaterih vplivnih članov narodne vlade, češ, da za Koroško ni dovolj slovenskega uradništva in ne dovolj hrane, poleg tega pa še trdno preverjenje, da bo vsaj proti Nemcem gotovo mogoče rešiti to, kar je slovensko, že glede na velike žrtve v Primorju. Pa zmotili so se hudo tudi tukaj. Entenţa je določila plebiscit, ki se je vršil dne 10. oktobra 1920. leta in pri katerem je bilo oddanih za Jugoslavijo le 15.287 (t. j. 41 %), za Avstrijo pa celih 22.025 (t. j. 59 %), vkljub temu, da je ta prebliscitna cona izkazovala še pri zadnjem ljudskem štetju (l. 1910.) do 70% Slovencev. Preobširno bi bilo, ko bi natančneje raziskovali vzroke tega poraza, o tem bo govorila šele zgodovina, a gotovo jih ni iskati samo na strani Slovencev, morda na njih strani še najmanj.

Tako je preživel slovenski narod prvo dobo po prevratu. Kakor smo že povedali, je vodila v Sloveniji izprva vse vladne posle narodna vlada, ki je bila navezana edinole nase in odgovorna le ljudski sodbi. Njeno življenje je pa trajalo le kratek čas, kajti že meseca februarja leta 1919. jo je zamenjala deželna vlada za Slovenijo, ki je bila sestavljena iz po dveh predstavnikov »Slov. ljudske stranke«, »Jugosl. demokratske stranke« in »Jugoslov. socialno-demokratične stranke«, predsedoval ji je pa dr. J. Brejc (SLS). Izprva je imela vsled popolnoma neurejenih razmer v Belgradu še najobširnejše kompetence, zato je lahko na-

daljevala ustvarjajoče delo narodne vlade, toda že sredi avgusta leta 1919. je prišlo do krize v koncentracijskem kabinetu v Belgradu in Protićeva vlada je demisijonirala. S tem so bili prezgodaj razpaljeni zopet strankarski boji. To je jako slabo vplivalo na konsolidacijo razmer v centrali, še slabeje pa po provincah. Slovenska deželna vlada se je izprva postavila na stališče, da izprememba belgrajskega kabineta še ne daje povoda tudi za njeno demisijo, a demokratsko-socialistična Davidovićeva vlada je že tedaj jasno pokazala svoje centralistične tendence in notranji minister Svetozar Pribičević je dr. Brejca kratkomalo pozval, naj odstopi. Za dr. Brejcem je postal predsednik ljubljanske deželne vlade dr. Žerjav (7. XI. 1919), izrazit pristaš Pribičevićevih centralističnih tendenc in metod. Dr. Žerjav je vodil sam vse vladne posle. V kolikor ni sam izročal kompetenc deželne vlade centralni vladi, mu jih je ta jemala, in to vkljub temu, da ni bilo v Belgradu za centralizacijo niti najprimitivnejših pogojev. Za dr. Žerjavom (JDS) je nastopil dne 20. februarja l. 1920. zopet dr. Brejc (SLS), za njim meseca decembra l. 1920. dr. L. Pitamic (nevtralec) in nato meseca februarja l. 1921. dr. V. Baltič (JDS). Tedaj je bila uzakonjena tudi vidovdanska ustava, deželna vlada odpravljena in namesto nje postavljena »Pokrajinska uprava za Slovenijo«. Za prvega pokrajinskega namestnika je bil imenovan Ivan Hribar (v začetku avgusta meseca l. 1921.). Odslej je šla notranjepolitična smer v vedno bolj izrazit centralizem. Posledice vsega tega so bili vedno večji zastanki vsega gospodarskega

življenja in javne uprave, upravna samovolja in neznosni birokratizem. Na vodilna mesta niso prihajali več strokovnjaki, temveč eksponenti političnih strank brez zadostne kvalifikacije, ki niso prav nič poznali dejanskih razmer in potreb posameznih pokrajin. Slovenci bi bili po prevratu za čim tesnejše zedinjenje z brati Srbi in Hrvati in bi se tudi centralistični ustavi ne bili upirali s tako silo, ko bi bila v razpravi n. pr. spomladi l. 1919., toda zaradi trpkih izkušenj z okornim in nesposobnim centralizmom je rastel proti njemu vedno večji odpor ne le med inteligenco, ampak tudi med kmečkim ljudstvom in gospodarskimi krogi. Vsak je uvidel nevzdržnost obstoječih razmer. Iz tega splošnega razočaranja se je sama po sebi rodila zahteva po avtonomistični ureditvi države, ki bi bila v točasnih razmerah edina izvedljiva, za Slovenijo pa vprav življenskega pomena.

Glede na vse to so morale zavzeti svoje stališče kmalu tudi posamezne politične stranke, kajti problem slovenske avtonomije je postajal vedno aktualnejši in volitve v konstituanto so se bližale. Umevno, da so se morale izjaviti pri tem razpoloženju ljudstva bolj ali manj odločno za avtonomistično ureditev države vse politične stranke, ki so reflektirale na zaupanje ljudstva. In to se je tudi zgodilo. Na čelo avtonomističnega pokreta se je postavila najmočnejša politična stranka, to je »Slovenska ljudska stranka«, a za avtonomijo so se izrekle tudi ostale, namreč »Samostojna kmetijska stranka«, »Narodno socialistična stranka«, »Jugoslovanska socialno demokratična stranka« in »Komunistična stranka Jugoslavije«. S cen-

tralističnim geslom je nastopala samo »Jugoslovanska demokratska stranka« in doživela zato pri volitvah tudi vprav katastrofalen poraz, kajti dobila je vsega skupaj komaj 8 % oddanih glasov. Ko je pa prišla v konstituanti v razpravo ustava, so se oglasili (meseca februarja l. 1921.) tudi prvi slovenski kulturni delavci, vseučiliški profesorji, pesniki, pisatelji, slikarji, komponisti, znanstveniki in publicisti ter izdali manifest, v katerem so zahtevali avtonomistično ureditev države in nedeljeno Slovenijo.

Pa skoro soglasna zahteva slovenskega naroda po avtonomiji in nedeljeni Sloveniji je ostala neupoštevana, žal, tudi s pomočjo nekaterih slovenskih političnih strank in na Vidov dan l. 1921. je doživel največje razočaranje, ki ga ta pošteni in iskreno jugoslovanski narod ni nikdar pričakoval. Toda centralistična in reakcijonarna vidovdanska ustava ni pokopala ideje zedinjene in avtonomne Slovenije, za katero se je boril ves narod, odkar se je začel politično zavedati, nasprotno, ona je danes bolj nego kedaj poprej osnovna točka vsega narodnega političnega stremljenja in udejstvovanja.

Žalostne čase je pa preživel v tej dobi oni del slovenskega naroda, ki je pripadel Italiji in Avstriji. Italija je zasedla takoj po razsulu avstrijske armade ves zapadni del slovenskega ozemlja. Tamošnje prebivalstvo je sprejemalo izprva italijanske čete z veliko gostoljubnostjo, ker jih je smatralo za ententne mandatarje, čeprav bi raje pozdravilo francoske, angleške ali amerikanske čete. Kakor hitro so se pa začutili Italijani na zasedenem ozemlju varne, so takoj pokazali svojo pravo barvo. Trumoma

so začeli izganjati in odstavljati slovensko inteligenco (zlasti duhovščino in učiteljstvo), ljudstvo je bilo pa izpostavljeno največjemu preganjanju. Dolgo se je bil boj za to ozemlje na mirovni konferenci, kajti za jugoslovanske interese se je odločno zavzemal samo ameriški predsednik W. Wilson, dočim je Francoze in Angleže vezal nesrečni londonski pakt. Vkljub vsem posredovalnim predlogom je pa pustila mirovna konferenca to vprašanje nerešeno, tako da je morala Jugoslavija končno sprejeti (meseca novembra 1920) italijanski diktat v Rapallu, ki je prisodil Italiji vso zapadno četrtino kompaktnega slovenskega ozemlja. Ta nasilni akt je bil končno sankcijoniran meseca márca 1921. leta, ko je proglasila Italija še formalno aneksijo Primorja.

Vso to dobo je preživelo tamošnje slovensko prebivalstvo v najljutejših bojih z nasilnim italijanskim šovinizmom, ki je kratil Slovencem najprimitivnejše, že davno pod Avstrijo priborjene pravice na političnem, kulturnem in gospodarskem polju. Toda Slovenci so se kmalu vživeli v nastali položaj ter začeli z žilavim organizatoričnim delom na vseh poljih, ki sedaj že močno krepi njih odporno silo. Pri volitvah v italijanski parlament dne 15. maja 1921. l. so postavili tudi enotno slovensko politično stranko z dr. Vilfanom in V. Ščekom na čelu ter si priborili pet mandatov, toda vse kaže, da se ta enotna fronta ne bo dala trajno vzdržati in da se razcepi prej ali slej v svobodomiselno meščansko (dr. Vilfan) in krščansko socialno (V. Šček) frakcijo.

Še bolj žalosten je bil pa po nesrečnem plebiscitu položaj avstrijskih (koroških) Slo-

vencev. Tudi tam je bila izgnana večina maloštevilnih slovenskih inteligentov, tako da je danes duhovščina prav edina opora tamošnjemu kmečkemu ljudstvu. V samonemških šolah je prepuščeno sistematični germanizaciji in dvomljivo je, če bo moglo trajno vzdržati silni nemški pritisk zlasti vsled velikega pomanjkanja organizacije. Politično organizacijo koroških Slovencev predstavlja še vedno nekdanje »Katoliško gospodarsko-politično društvo za Koroško«, ki si je priborilo pri deželnozborskih volitvah (l. 1921.) dva slovenska poslanca, dočim si ni moglo vsled spretno prikrojene volilne geometrije priboriti v dunajski parlament nobenega več. Tudi občine so prišle z brezobzirnim nasiljem po večini vse v nemške roke.

Tako je torej preživel slovenski narod zadnja štiri leta po prevratu. Velik del je prišel pod avstrijski in italijanski jarem, ostali del si je pa iz lastnih sil takoj po prevratu v Sloveniji lepo uredil svojo hišo vkljub jako neugodnim zunanjepolitičnim prilikam, katerim ni bil kos. Hotel je živeti v najiskrenejšem sporazumu in tesno zedinjen z bratskim srbskim in hrvaškim narodom, a nesposobni, nedemokratični in reakcijonarni centralizem, sankcijoniran z vidovdansko ustavo je vlil v slovenska srca grenke kaplje razočaranja, zato zahteva slovenski narod sedaj, da se mu točno očrtajo njegove pravice in dolžnosti v obliki zakonodajne in finančne avtonomije zedinjene Slovenije. V slovenskem narodu uživa srbski narod tople in bratske simpatije, zato tudi upa, da si jih ne zapravi s tem, da bi mu kratil njegove prirodne pravice.

Slovenske politične stranke.

Politično zgodovino slovenskega naroda smo skušali očrtati v glavnih obrisih že v prejšnjih poglavjih, zato se ozrimo sedaj še na posamezne politične stranke, ki so predstavljale in vodile slovenski narod v zadnjih desetletjih ter ga predstavljajo in vodijo še danes.

Politično življenje v ožjem pomenu besede je začel živeti slovenski narod pravzaprav šele l. 1848. Tedaj je urejal v Ljubljani dr. Janez Bleiweis svoje »Kmetijske in rokodelske Novice«, ki so postale čez noč tudi vodilno politično glasilo Slovencev. Prvi slovenski politični program (glej str. 41.) je sicer formulirala dunajska »Slovenija«, a med širše plasti naroda so ga zanesle »Novice«. Ker je bil predsednik ljubljanskega »Slovenskega društva« in urednik »Novic« dr. J. Bleiweis (1808—1881), po poklicu živinozdravnik in tajnik »Kranjske kmetijske družbe«, a eden najagilnejših narodnih delavcev, je postal on na mah tudi nekak voditelj in predstavitelj probujajočega se slovenskega naroda. Okrog omenjenih dveh Bleiweisovih ustanov so se zbirali vsi rodoljubi ter politični in kulturni delavci, ki so bili nehote nekako vodstvo slovenske stranke kot nasprotnice nemške stranke, kateri je pripadala pretežna večina nemškega ali pa ponemčenega meščanstva, dočim je koreninila slovenska stranka med širokimi kmeč-

kimi plastmi in pičlim številom mlajše rodoljubne inteligence. Vkljub temu, da so bili Slovenci porazdeljeni na politično in upravno precej ostro ločene kronovine (na Kranjsko, Štajersko, Koroško, Goriško, Trst in Istro), se je pojavljala taka slovenska stranka vzporedno po vseh pokrajinah in je nastopala tudi na zunaj precej enotno. Njen politični program je bil v glavnem ta, da je zahtevala zedinjeno Slovenijo ter popolno enakopravnost slovenskega jezika v šoli, cerkvi in uradu. Vodili so izprva to slovensko stranko na Kranjskem dr. Bleiweis in M. Cigale, na Koroškem M. Majar in A. Einspieler, na Štajerskem dr. Muršec in dr. Kranjec, na Primorskem pa pesnik Ivan Vesel-Koseski in A. Winkler. Pri tedanjem pomanjkanju rodoljubne inteligence so morali biti ti možje vse obenem: politični voditelji, agitatorji, buditelji, pesniki, pisatelji, novinarji itd.

Po revolucijonarnem letu 1848. nastala reakcija in politični absolutizem (l. 1852. uveljavljeni zborovalni zakon je prepovedaval ustanavljanje političnih društev) sta zadušila ves politični razvoj, še preden se je slovenska stranka prav izoblikovala in razvila. Zato ni bilo v petdesetih letih skoro nobenega intenzivnejšega političnega življenja. Vso pozornost so pa obračali tedaj na ustvaritev lastne književnosti in različnih kulturnih ustanov. Na boljše se je obrnilo v tem pogledu šele po političnem in finančnem bankrotu avstrijskega absolutizma v začetku šestdesetih let. Tedaj je v Avstriji trajno zmagal parlamentarizem in odslej je iznova oživelo povsod prav živahno politično gibanje in udejstvovanje.

Tudi v začetku šestdesetih let je mogel slovenski narod imeti samo eno politiko, namreč to, da stre na svoji zemlji povsod gospodujoči vpliv privilegiranega nemškega meščanstva, zato o kaki politični diferencijaciji še skoro ne more biti govora. Povsod je nastopala enotna slovenska stranka, ki so jo vodili na Kranjskem poleg starega Bleiweisa tudi že mlajši dr. E. H. Costa, L. Svetec in dr. L. Toman, na Štajerskem dr. Prelog in dr. Razlag, na Primorskem dr. Lavrič, A. Winkler in I. Nabergoj, na Koroškem pa A. Einspieler. Programno je tedaj slovenska stranka začela popuščati glede zahtev iz l. 1848. ter omahovati med avtonomijo zgodovinskih kronovin in združeno Slovenijo. To je povzročalo nejasnost in nedoslednost tedanje slovenske parlamentarne delegacije. Poleg »Novic« se je ustanovilo v začetku šestdesetih let še več drugih političnih listov, zlasti važno je bilo pa ustanavljanje »Čitalnic« in raznih drugih političnih društev, ki so se osnovala po vseh večjih krajih.

Nesigurno, nedosledno in preoportunistično nastopanje konservativnih voditeljev slovenske stranke v dunajskem parlamentu in v deželnih zborih je pa porajalo vedno večje nezadovoljstvo radikalne mlajše generacije, ki je zahtevala zlasti povrnitev k temeljnim točkam programa iz l. 1848. To nezadovoljstvo se je očitno pojavilo že l. 1868., ko so mlajši ustanovili »Slovenski Narod«, ki je bil naperjen najbolj proti konservativnim »Novicam«. Okrog »Slov. Naroda«, ki ga je urejeval izprva A. Tomšič, potem pa romanopisec J. Jurčič, so se začeli zbirati pod vodstvom pesnika, pisatelja in jezikoslovca F r a -

na Levstika takoj vsi mlajši rodoljubi, vzgojeni že v liberalnih idejah in prežeti z narodnim ter političnim radikalizmom. Iz tega kroga je izšla tudi pobuda za prirejanje tako zvanih »taborov«, to je velikih narodnih in političnih ljudskih manifestacij, katerih se je udeleževalo na tisoče in tisoče ljudstva. Največji tabor je bil l. 1869. v Vižmarjih pri Ljubljani. Udeležilo se ga je nad 30.000 zborovalcev. Taki tabori so se vršili po vsej Sloveniji in njih zasluga je, da je prodrla v širše narodne mase glavna točka slovenskega programa, to je zahteva po zedinjeni Sloveniji. Na taborih sta nastopali obe struji še povsod enotno, a najznamenitejša govornika sta bila »mlada« dr. V. Zarnik in B. Raič.

Iskra razdora med konservativnimi »starimi« in radikalnimi »mladimi«, to je med »Novičarji« in »Narodovci« se je pa vnemala vedno bolj in bolj, dokler ni prišlo v sedemdesetih letih do popolnega razdora. »Mladi«, katerim so načelovali F. Levstik, J. Vošnjak in V. Zarnik, so zahtevali strogo načelnost, v narodnem pogledu največjo radikalnost, v verskem in gospodarskem oziru so pa zagovarjali ideje prodirajočega liberalizma, dočim so zagovarjali »stari« pod Bleiweisovim in Costovim vodstvom državnopravni program in se vztrajno upirali vsem liberalnim idejam. Doslej enotna slovenska stranka se je delila po vseh pokrajinah vedno očitneje v dva tabora, v »Mladoslovence« in »Staroslovence«. Nasprotstva so rasla in boj je bil vedno ostrejši, tako da si je osnovala vsaka stranka povsod svoja lastna politična društva in ustanavljala svoja politična glasila. Glavno glasilo »mladih« je bil »Slov. Narod«, »stari« so si

pa osnovali l. 1873. »Slovenca«, ker jim »Novice« že davno niso več zadostovale.

Bojevalo se je na obeh straneh zelo ostro, tako da je postavljala vsaka stranka pri volitvah že tudi svoje lastne kandidate, a rezultat tega boja so bili opetovani porazi obojih na korist Nemcev, zlasti v mestnih kurijah. To je navdajalo rodoljube z vedno večjo skrbjo in na obeh straneh so uvidevali potrebo sloge in skupnih nastopov, zato je prišlo kmalu do sporazuma in do uspešnih enotnih nastopov, a svoji lastni organizaciji in svojim glasilom se ni odrekla nobena stranka. Tako je tlela iskra razdora, izvirajoča iz načelnega nesoglasja, vendarle dalje.

Krmilo avstrijske politike je vodil tedaj ministrski predsednik grof Taaffe (1879—1893), ki se je opiral na nemške konservativce in na Slovane. Pod njim so si izbojevali tudi Slovenci marsikako pravico. Med drugim je dobila tedaj Kranjska prvega in edinega slovenskega dež. predsednika, to je A. Winklerja. Njega je podpirala složna slovenska večina, a pod vodstvom prof. Fr. Šukljeta, enega najzmožnejših slovenskih politikov, se je ustanovila celo posebna slovenska vladna stranka, ki je pa po Winklerjevem odhodu zopet zaspala. Glede na vse to je vodila slovenska delegacija kakor v kranjskem dež. zboru tako tudi v dunajskem parlamentu oportunistično politiko in podpirala Taaffejevo vlado, doma so si pa dajali oficijelni glasniki obeh struj zaradi sloge neprestane koncesije, tako da ni bila tedanja slovenska politika ne načelna in ne dosledna skoro v nobenem pogledu.

To je začelo vzbujati v mladi nastopajoči generaciji vedno očitnejše nezadovoljstvo in odpor. Že l. 1884. sta ustanovila v Ljubljani mlada, ambicijozna in bojaželjna dr. Ivan Tavčar in Iv. Hribar političen in leposloven list »Slovan«, ki je naglašal narodni radikalizem ter odkrito simpatiziral z liberalnimi in svobodomiselnimi idejami. Na drugi strani se je pa začel oglašati tudi v »Slovencu« prof. dr. Ant. Mahnič, poznejši krški škof, ki je začel neizprosen boj proti nenačelni slogi ter zahteval v kulturi in politiki strogo katoliško stališče. Za dr. Tavčarjem in Iv. Hribarjem je šla inteligenca, za dr. Mahničem pa duhovščina z ljudstvom.

Vkljub temu, da je živela oficijelna slovenska parlamentarna delegacija še vedno v »slogi«, sta bili doma obe skupini ljut in neizprosen boj, kateremu pa liberalna skupina ni bila kos. Z obsežnim filozofskim znanjem podprtim izvajanjem dr. Mahniča, enega najjačjih slovenskih duševnih potenc sploh, je odgovarjala liberalna inteligenca s podcenjevanjem, preziranjem in smešenjem. Okrog obeh taborov so se začele kmalu zbirati večje skupine in se formulirati v programno in načelno ostro nasprotujoči si stranki, dočim je stara »slogaška« generacija polagoma umirala. Povsod so se porajale dvojne politične organizacije in dvojna politična glasila in okrog l. 1890. sta bili že dve jasno očrtani in bujno se razvijajoči politični stranki, to je »Katoliška narodna stranka« in »Narodna napredna stranka«. Prvi sta stopila na čelo K. Klun, Fr. Povše, drugi pa dr. I. Tavčar in I. Hribar.

»Katoliška narodna stranka« je imela izprva izrazito konservativen značaj. To je pokazal zlasti prvi vseslovenski katoliški shod l. 1892. ki je postavil vedo in umetnost, vzgojo in pouk, politično in socialno življenje popolnoma na ekskluzivno katoliško stališče ter s tem trajno ločil duhove na Slovenskem. Kakega konkretnejšega gospodarskega in socialnega političnega programa tedaj ni še razvila, čeprav je nastopala pri vseh volitvah že popolnoma samostojno. Mnogo naprednejša v vsakem oziru je bila »Narodna napredna stranka«, ki se je formalno konstituirala na prvem shodu zaupnih mož l. 1894. Glede na izraziti katoliški značaj slovenskega naroda se je izrekla tudi ta za katoliški kulturni program, a zahtevala je še narodno avtonomijo ter splošno volilno pravico. V praksi je bilo njeno glavno geslo narodnost in liberalizem.

Nekako istočasno se je pojavila v slovenskih deželah tudi socialno demokratična stranka. Poskušali so delavstvo organizirati že v preišnjih letih, a pravi marksistični socializem je zanesel v Ljubljano šele v osemdesetih letih krojač Fr. Železnikar. Ko so njega zaprli, je gibanje zaspalo, oziroma je prešlo v Trst. Zaspalo je tudi delavsko časopisje prav do l. 1896., ko je ponehalo preganjanje in se je ustanovila v Ljubljani »Jugoslovanska socialno demokratična stranka« pod vodstvom Etbina Kristana, ki je prevzela hainfeldski program drugih avstrijskih socialistov.

Prve volitve, ki so se izvršile v znamenju nove politične opredelitve, so bile v kranjski de-

želni zbor l. 1895. V kmetski kuriji so zmagali povsod kandidati »Kat. nar. stranke«, mestno kurijo in trgovsko zbornico si je pa priborila »Nar. napredna stranka«. Večine v deželnem zboru ni imela nobena, zato so bili jeziček na tehtnici Nemci, ki jih je volila veleposestniška kurija. Tedaj je pa pozabila »Narodna napredna stranka« na ves svoj narodni radikalizem in njena reprezentanta dr. I. Tavčar in I. Hribar sta podpisala (l. 1896.) pakt z liberalnimi nemškimi zastopniki veleposestnikov in obe delegaciji sta se združili v deželnozborsko večino, ki je gospodarila odslej dvanajst let v kranjskem deželnem zboru.

Tedaj je začelo nekoč tako lepo in živahno se razvijajoče mladoslovensko gibanje, ki se je organiziralo l. 1894. v »Narodno napredno stranko«, rapidno propadati. Moč stranke se je opirala na eni strani na zvezo z Nemci, na drugi strani na liberalno vzgojeno inteligenco, na tretji strani pa na gospodarsko trdno stoječe sloje (trgovce, gostilničarje, velike posestnike itd.). Oziri do prvih so ji onemogočevali radikalno narodno politiko, oziri do drugih so jo vodili v kulturnobojne vode, oziri do tretjih so ji narekovali boj proti modernim socialnim in gospodarskim idejam, skrb za ohranitev lastne politične pozicije jo je pa vodila v boj proti vsem demokratičnim političnim zahtevam, zato je bila ta stranka odslej kljub svojemu »narodnemu« in »naprednemu« nazivu predstaviteljica konservativnosti in deloma celo reakcijonarnosti. Zlasti ljuto je nasprotovala zahtevi po splošni in enaki volilni pravici, ker si nikdar ni upala apelirati na zaupanje širokih narodnih mas.

Usodno je bilo zanjo tudi to, da si ni znala nikdar ustvariti nobene politične organizacije. Zato je njena moč vedno bolj kopnela, dokler ni bila v začetku tekočega stoletja potisnjena popolnoma v ozadje in je obdržala svoj pomen le še kot vzdrževateljica nekaterih važnih kulturnih institucij.

Popolnoma drugačen je bil razvoj »Katoliške narodne stranke«. Prvotno konservativna v vseh pogledih je bila vsled zveze med Nemci in slovenskimi liberalci za dolgo dobo potisnjena v opozicijo. To ji je le koristilo. Na njeni strani je stala takoj od početka večina vernega kmečkega ljudstva, toda vsled omejene volilne pravice in kurijalnega sestava deželnih zborov ni mogla priti do odločujoče politične moči. Vso svojo energijo je zato lahko posvetila svoji notranji organizaciji, izdelavi svojega programa in intenzivni propagandi. Filozofsko podlago ji je dal dr. A. Mahnič, lastni strankarski interes ji je narekoval radikalni politični demokratizem, moderni gospodarski in socialni program ji je pa ustvaril zlasti tedaj nastopivši dr. Janez Ev. Krek (1865—1917), ki si je nabral za časa svojega bivanja na Dunaju in v Nemčiji temeljitega, globokega in širokega praktičnega in teoretičnega socialnega znanja. Tako idejno prerojena in dobro pripravljena je priredila l. 1900. drugi slovenski katoliški shod, ki so mu bili na čelu novi ljubljanski knezoškof dr. A. B. Jeglič, Fr. Povše, dr. J. E. Krek in dr. I. Šusteršič. Ta shod je izdelal in sprejel podroben socialni program za kmeta, delavca, obrtnika in trgovca. Kulturno se je postavila stranka na stališče katoličanstva, politično na stališče demokratizma, gospodarsko na

stališče krščanskega socializma, narodno pa na stališče narodne avtonomije.

Na tem programu je začela sedaj stranka z intenzivnim propagandnim in organizatoričnim delom med narodom. Ustanovila je na stotine kulturnih, političnih in gospodarskih organizacij, ki so v malo letih docela preobrazile vse slovensko narodno življenje ter dvigale narod kulturno in gospodarsko. Pošiljala je med ljudstvo na stotisoče listov, knjig in brošur ter priredila na tisoče shodov, tako da je imela v kratkih letih izvedeno sijajno organizacijo in kot za zadnje udarce pripravljena armada, ki se je med tem (l. 1905.) prekrstila v »Slovensko ljudsko stranko« (SLS), je priredila l. 1906. v Ljubljani tretji katoliški shod, ki so ga vodili dr. Krek, dr. Šusteršič, Fr. Povše in dr. Korošec. Ta je imel pred vsem manifestacijski značaj.

Gibala se je v tej dobi prav pridno tudi socialno demokratična stranka pod vodstvom E. Kristana, ki pa ni mogla nikamor naprej. Organizirala je sicer pičlo število industrijskega proletarijata, ki se je pa utopil sredi kmečkih mas in se ni mogel povzpeti do nobene moči, na kmete pa ni mogla prodreti, ker ni znala nikdar prilagoditi svojega marksističnega socialističnega programa zahtevam in potrebam slovenskega kmečkega ljudstva. V njenem gibanju bi bilo omeniti pred vsem ustanovitev revije »Naši zapiski« (l. 1902.), ki so postajali polagoma glasilo napredne slovenske inteligence, ki je bolj in bolj zapuščala sterilno liberalno stranko.

Podobno in vzporedno kakor na Kranjskem se je razvijalo politično življenje tudi po drugih slovenskih pokrajinah. Razen v Trstu in na Ko-

roškem je prišlo do razcepa povsod. Katoliško »Slovensko ljudsko stranko« so vodili na Goriškem dr. A. Gregorčič, na Štajerskem pa dr. A. Korošec, a liberalno stranko na Goriškem Andr. Gabrščček, na Štajerskem pa dr. V. Kukovec. Idejno so bile te stranke popolnoma enake sorodnim strankam na Kranjskem, a tudi glede politične moči se liberalnim strankam tu ni godilo dosti bolje nego na Kranjskem. Sloga se je ohranila le v Trstu, kjer je vodil Slovence dr. O. Rybář, in na Koroškem, kjer so bili Slovenci v vedno težjem boju s prodirajočim Nemštvom.

Do vidnega izraza je prišla ta nova politična razvrstitev slovenskega naroda takoj po volilni reformi za državni zbor l. 1907. in za deželni zbor l. 1908. Izmed 23 slovenskih mandatov so dobile pri volitvah za državni zbor (ki je štel skupno 516 članov):

	l. 1907.	l. 1911.
Slovenska ljudska stranka	17 posl.	19 posl.
liberalna stranka	4 posl.	2 posl.
enotna stranka na Koroškem in v Trstu	2 posl.	2 posl.

Slovenskih deželnih poslancev je bilo l. 1908. vkljub nedemokratski sestavi deželnih zborov:

na Kranjskem 38 (poleg 11 Nemcev),
na Štajerskem 13 (poleg 74 Nemcev),
na Koroškem 2 (poleg 41 Nemcev),
na Goriškem 14 (poleg 15 Italijanov),
v Trstu 12 (poleg 68 Italijanov) in
v Istri 2 (poleg 16 Hrvatov in 26 Italijanov).

Skupno število slovenskih poslancev: 81, izmed teh so bili pa povsod v veliki večini poslanci SLS.

Najpomembnejši je bil seveda kranjski dež. zbor, kjer edino so bili Slovenci absolutni gospodarji. V njem je imela SLS absolutno večino, to je 26 poslancev, a demokratski volilni red bi ji bil dal še mnogo več, kajti NNS je životarila le še v nekaterih mestih, na kmetih si pa ni upala postavljati niti kandidatov več, temveč je nastopala le še s tako zvanimi »samostojnimi« kandidati.

Tako je zavladala »Slovenska ljudska stranka« konec prvega desetletja tekočega stoletja po vsej Sloveniji. Njene deželne organizacije so se l. 1909. tudi formalno združile v enotno »Vseslovensko ljudsko stranko«, ki je vodila odslej do malega vse slovenske občine, zastopala slovensko ljudstvo v dunajskem državnem zboru ter absolutno gospodarila v edinem slovenskem deželnem zboru, to je v kranjskem. Če analiziramo v kratkem delo, ki ga je izvršila zadnjih 15 let pred svetovno vojno v Sloveniji, moramo priznati, da je bilo zelo obsežno. Zanesla je popolnoma nov duh v občinsko ter tudi v deželno politiko, kjer se je začelo po sterilni liberalni dobi novo, intenzivno in širokopotezno delo, ki je bilo namenjeno v prvi vrsti kmečkemu prebivalstvu. Zidala in odpirala je nove šole (ustanovila n. pr. zadružno šolo, ki je bila druga v Evropi), gradila ceste, železnice, vodovode, električne centrale in moderne gospodarske naprave, s pomočjo strokovnih šol, tečajev in nadzornikov dvigala in pospeševala moderno kmetijstvo, živinorejo, gozdarstvo, vinarstvo, planšarstvo, gospodinjstvo, sadjarstvo, zadružništvo itd. Ustanovila je obrtni pospeševalni urad, občinske posredovalne urade, trgovsko šolo, pripravljala

ustanovitev deželne zavarovalnice in delavske posredovalnice, sklenila moderen lovski, cestni, vodnopravni, planšarski zakon itd. Samo od leta 1908—1911 je sklenil kranjski deželni zbor 55 novih zakonov in napravil nad 1000 sklepov.

SLS je bila torej zadnjih 20 let na Slovenskem nositeljica novih političnih in gospodarskih idej, kot vladajoča stranka jih je skušala tudi izvrševati in to ji je rodilo v ljudstvu zaupanje. Poleg tega si je ustvarila veliko kulturno, gospodarsko in politično organizacijo, kakršne ne more pokazati danes morda nobena politična stranka Jugoslavije, preplavila je slovenska sela s knjigami, brošurami in časopisi (samo tednik »Domoljub« so tiskali pred prevratom v 40 do 45 tisoč izvodih), zato je bil tudi vsak odpor proti njej skoro nemogoč. Vse to širokopotezno delo je tudi visoko dvignilo slovensko ljudstvo kulturno, politično in gospodarsko. Ljudstvo se je začelo bolje oblačiti in jesti, lepšati svoje domove in na vsak korak je bilo videti, da živi v teh deželah kulturno visoko razvit narod.

Strastni in pogostoma celo surovi strankarski boji, ki so divjali pred vojno v Sloveniji, so pa zavedli zlasti pod vplivom onih elementov, ki niso s stranko zrasli in so prišli vanjo iz osebnih ambicij, tudi SLS na opolzka pota strasti. Tako je iz strankarske oportunosti pogostoma zapostavljala narodno korist koristi stranke, pri podeljevanju podpor in subvencij za obče koristne naprave je igrala pogostoma preveliko vlogo zgolj strankarska pripadnost in v boju proti političnim nasprotnikom je pogostoma uporabljala preveč nemoralna sredstva

(n. pr. proti učiteljstvu). To ji je poslednje čase jemalo tudi mnogo prvotnih simpatij.

Žalostno življenje je živela v tej dobi liberalna ali »Narodna napredna stranka«. Po volilnih reformah l. 1906. in 1908. je izgubila vso moč in ves vpliv in potisnjena je bila povsod v opozicijo. Nedemokratični volilni red za deželni zbor ji je sicer rešil nekaj mandatov v mestni kuriji, a razen v ljubljanskem občinskem svetu ni imela vplivne besede nikjer več. Programatično je živela od golega besedičenja, politično pa od denarno močnih slojev, na katere se je opirala. Edina njena zasluga je bila v tej dobi, da je vzdrževala nekaj važnih kulturnih institucij, sicer pa ni bila zmožna, da bi bila ustvarila kako pomembno organizacijo bodisi politično, bodisi gospodarsko. Senilnosti in sterilnosti je niso rešili tudi izprva mnogo obetajoči narodni radikalci, ki so prihajali v stranko konec prvega desetletja tekočega stoletja z dunajske in praške univerze (dr. Žerjav, dr. Kramer, A. Ribnikar i. dr.).

Socialno demokratična stranka se je v tej dobi (od l. 1900—1914) pod vodstvom Antona in Etbina Kristana pridno gibala. Osnovala si je dobre strokovne, politične in gospodarske organizacije, a preko ozkega kroga industrijskega delavstva ni znala in ni mogla nikdar, zato so bili vsi njeni napori pri različnih volitvah zaman, v slovenskem političnem življenju je ostala skoro brezpomembna.

Med vojno je seveda vse politično in strankarsko življenje zamrlo in vsa narodna energija je bila osredotočena na en cilj, to je na narodovo osvobojenje. Šele zadnje mesece pred pre-

vratom so začele tudi posamezne politične stranke zopet pregledovati in urejevati svoje vrste. Iz SLS je že prej izstopil dr. Šusteršič s svojimi ožjimi sodelavci, stranka je pa odstranila polagoma še druge elemente, ki so jo s svojim nastopanjem v poslednjih letih bolj kompromitirali nego pa dvigali njen ugled. Politika dr. Šuštaršiča in njegovega ožjega kroga ter tudi zgoraj omenjene napake in pa delikatni položaj, ki ga je imela med vojno kot vladajoča stranka, so ji politično mnogo škodovali, tako da je izšla iz velikih dogodkov vkljub svoji močni organizaciji zelo zrahljana in oslabljena. Bila je še vedno najmočnejša slovenska politična stranka, a absolutne večine ni imela več. To so dokazale volitve v konstituanto (dne 28. novembra 1920), ko je dobila le še 37% (59.000) vseh oddanih glasov, dočim je razpolagala pred vojno vedno s 60—65% večino. Temeljita revizija njene taktike in obnova njenega velikega organizacijskega aparata ter nepopularna in pogostoma celo nemoralna politika nekaterih drugih slovenskih političnih skupin, ki ji tudi programatično niso bile kos, so pa zopet pomnožile in konsolidirale njene vrste, tako da si je priborila že pri naslednjih občinskih volitvah (meseca maja 1921) celih 61% vseh izvoljenih občinskih odbornikov (to je izmed 12.450 občinskih odbornikov celih 7654) ali absolutno večino v 587 občinah (izmed 832), relativno večino pa v 41 občinah. Stranko vodijo sedaj dr. A. Korošec, prof. B. Remec, dr. J. Mohorič, dr. Kulovec, dr. A. Gosar, dr. Hohnjec i. dr. V stranki je sicer opažati dve struji, konservativnejšo agrarno in radikalnejšo krščansko socialno, a njeni enotnosti to ne škoduje,

ker jo veže premočna vez katoliškega svetovnega naziranja. Glavni glasili stranke sta dnevnik »Slovenec« in tednik »Domoljub« (ki je namenjen kmečkemu ljudstvu in izhaja v 38.000 izvodih), poleg tega pa izdaja še celo vrsto drugih političnih (»Straža«, »Pravica«, »Slov. Gospodar«) in strokovnih listov.

Reorganizirati se je skušala v tem času tudi liberalna »Narodno napredna stranka«. Dr. A. Kramer ji je izdelal s pomočjo mlajše inteligence nov program ter načrt nove organizacije in tako preustrojena je sklicala konec junija l. 1918. v Ljubljano svoj zbor, na katerem si je pridružila še ostale pokrajinske liberalne stranke ter se prekrstila v »Jugoslovansko demokratsko stranko« (JDS), za katere načelnika je bil izvoljen dr. Ivan Tavčar. Ta preroditev stranke je obetala izprva mnogo, toda kmalu se je pokazalo, da je veliki dogodki niso naučili ničesar. Ostala ji je sterilnost starih, pomnožena z vladohlepjem mladih in to jo je zavedlo tudi na opolzka, pogostoma celo nemoralna, zgolj strankarskim koristim posvečena pota. Zato je izgubila ves ugled in vso zaslombo v inteligenci, v ljudstvu pa že poprej ni imela nobenih korenin. V njej je bilo opažati že od početka dve ostro si nasprotujoči struji, to je starejšo konservativno z dr. I. Tavčarjem, dr. V. Ravniharjem in dr. K. Trillerjem na čelu, ki se zbira okrog »Slov. Naroda« in si je ohranila v desetletni politični borbi vsaj ugled osebne poštenosti. Tej nasproti je stala mlajša, agilnejša skupina ambicijozne inteligence z dr. Žerjavom, dr. Kramerjem in A. Ribnikarjem na čelu, ki se zbira okrog »Jutra« in ki hoče za vsako ceno igrati v javnosti neko vlogo, ne glede

na sredstva. Ko se je dr. Tavčar l. 1921. umaknil iz političnega življenja, je v stranki prevladala mlajša skupina. To je le še poslabšalo njen položaj. Da bi se rešila popolne politične brezpomembnosti, je šla z vsemi silami v boj za centralizem in si tako s pomočjo ugodne politične konstelacije v osrednji vladi priborila začasno nadvlado v Sloveniji, toda pri volitvah za konstituanto je dobila le 8% (12.300) oddanih glasov, pri naslednjih občinskih volitvah pa celo samo 2% izvoljenih občinskih odbornikov ter ob tej priliki izgubila svojo poslednjo in najmočnejšo postojanko, to je Ljubljano. Ponovne volitve v ljubljanski občinski svet (decembra 1922), odkritje opolzkih denarnih manipulacij mlajše skupine in njena ekstremna centralistična politika so pa dovedle končno do popolnega razdora med starejšo in mlajšo skupino. Starejšo, ki se opira zlasti na ljubljanske pridobitne sloje in ki je oživela l. 1923. zopet nekdanjo »Narodno napredno stranko«, vodi dr. Ravnihar (njeno glasilo je »Slovenski Narod«), mlajšo, ki združuje nekaj inteligence, pa dr. Gregor Žerjav (njeno glasilo je »Jutro«).

To trajno nazadovanje JDS je rodilo tudi »Samostojno kmetijsko stranko«. Sicer so že pred vojno nastopali pri posameznih volitvah različni »samostojni« kandidatje, a to so bili vedno le eksponenti liberalne stranke. Pri reorganizaciji NNS v JDS se ji je pridružil tudi liberalni kmečki element (bogatejši sloji), ki se je pa že l. 1919. zopet odcepil in se organiziral v »Samostojno kmetijsko stranko«. Stranka se je postavila na izrazito razredno kmečko stališče, sicer je pa prevzela vso ideologijo stare liberalne

stranke, njeno vodstvo so pa prevzeli Iv. Pucelj, Rajer, Drofenik, Mermolja i. dr. Ker so nastopali pri, še precej v revolucijonarnem razpoloženju se vršečih volitvah v konstituanto z velikim hrupom ter jim ni bilo treba nositi nobene politične odgovornosti iz prejšnjih časov, so si priborili razmeroma precej glasov, namreč 21% (33.000), toda njeno podpiranje slovenskemu narodu škodljivega centralizma, pomanjkanje kakršnihkoli globljih načel in pa zgolj osebnim in strankarskim ciljem posvečena politika jo je docela zrušila, zlasti ker si ni znala ustvariti tudi prav nobene kulturne, politične in gospodarske organizacije. Njeno glasilo je »Kmetijski list«.

Kot reakcija proti politiki te stranke se pojavlja zadnje čase svobodomiselna, kmečka in federalistična »Slovenska republikanska stranka«, ki jo propagira dr. A. Novačan z glasilom »Republikanec«. Izprva je stala ta stranka v tesni zvezi s »Hrvatsko republikansko seljačko stranko« (voditelj St. Radić), odkar je pa prišlo med obema do razprtij, gibanje zopet pojema, pač se pa skuša uveljavljati HRSS samostojno pod imenom »Slovenska republikanska kmečka stranka«, ki pridobiva pristaše med politično neizobraženim prebivalstvom ob slovensko-hrvaški meji.

Viharne dneve je preživela zadnja leta tudi »Jugoslovanska socialno demokratična stranka«. Po vojni je takoj začela z živahnim gibanjem, ki je izzvalo glede na njen radikalni gospodarski, socialni in protimilitaristični program med revolucijonarno razpoloženimi masami živahen odmev. Posebno ji je koristil socialistični kmetski program, ki sta ji ga skušala začrtati A. Prepe-

luh-Abditus in Fr. Erjavec. To se je pokazalo tudi pri volitvah v konstituanto, ko je dobila izmed 38 slovenskih mandatov celih 7 mandatov (29.000 ali 18% oddanih glasov). Žal, da je bila stranka od vsega početka hudo razdrapana na znotraj. Vsled tega je v njej neovirano gospodaril Anton Kristan, ki je vpregel politiko svoje stranke docela v službo JDS in njenih centralističnih stremljenj. To je vzbujalo v stranki stalno hud odpor in povzročalo organizatorično propadanje ter programatično nejasnost in nedoslednost. Tega je ni rešil tudi nekdaj popularni voditelj Etbin Kristan, ki se je vrnil iz Amerike docela obrabljen. Iz nje je odšel najprej pretežni del industrijskega proletarijata, nato pa tudi inteligenca, ki se je deloma umaknila iz političnega življenja, deloma pa prešla h komunistom. Ostanke razbite stranke vodi Z. Bernot (z glasilom »Naprej«), a na njenih razvalinah se pojavljajo že nove socialistične skupine, ki jih vodi v Ljubljani dr. L. Perič (z glasilom »Zarja«), v Mariboru pa R. Golouh (z glasilom »Enakost«).

Komunistična stranka se je rodila v Sloveniji iz opozicije proti politiki Ant. Kristana v socialno demokratični stranki. Izprva je bilo komunističnega na njej zelo malo, temveč je glede na vedno težji položaj industrijskega in revolucijonarno vzgojenega proletarijata le obsojala in odklanjala malomeščansko politiko socialno demokratične stranke, komunistične ideje so pa zanesli vanjo šele inteligentje in iz Rusije se vrnivši vojni ujetniki. Kot samostojna komunistična stranka se je organizirala šele po vukovarskem kongresu (meseca junija l. 1920.) in začela takoj z živahnim gibanjem. V kratkem

času je iztrgala socialni demokraciji skoro ves industrijski proletarijat in si z živahno propagando pridobila precej tal tudi med revnim kmetskim prebivalstvom. Pri volitvah za konstituanto je dobila okroglo 16.300 (11 %) glasov. To se pa ni ujemalo z njeno dejansko močjo, kajti veliki del komunističnih glasov so tvorili tudi neopredeljeni nezadovoljneži. Po objavi takozvane »Obznane« (l. 1921.) in sprejetju »Zakona o zaščiti države« (po uzakonjenju »Zakona o zaščiti države« dne 2. avgusta 1921 so bili uničeni vsi komunistični mandati v konstituanti in v obč. odborih) se je razbila večina njenih organizacij, pristaši po kmetih so se razpršili, v industrijskih središčih pa nasilna sredstva niso zadušila komunističnih idej. Voditelji slovenskega komunističnega gibanja so bili dr. M. Lemez, L. Klemenčič in V. Fabjančič. Samostojnih gospodarskih organizacij stranka ni ustanavljala, ker so ostali njeni pristaši še dalje člani socialističnih konsumnih društev, pac si je pa ustvarila močne strokovne organizacije. Njeno glavno glasilo je bil »Rdeči prapor« (ki se je tiskal v 5000 izvodih), sedaj pa izhajajo »Delavske novice«.

Meseca februarja l. 1923. sta se združili skupini dr. Periča in R. Golouha z ostanki nekdanje komunistične stranke v novo »Socialistično stranko delavnega ljudstva«, ki jo vodijo dr. L. Perič, prof. V. Fabjančič, L. Klemenčič in R. Golouh. Morda se posreči tej stranki, da zopet zbere na vse strani razpršeni in razcepljeni socialistični proletarijat v enotno politično in strokovno organizacijo in se tako zopet uveljavi v slovenskem javnem življenju. Hude krize v socialističnem

gibanju so prebolele le močne socialistične gospodarske organizacje, dočim so strokovne veliko trpele.

Poleg teh strank obstoji v Sloveniji še »Narodno socialistična stranka«. Misel narodno-socialne stranke po češkem vzoru se je pojavljala v slovenskih deželah že pred vojno opetovano, zlasti v Trstu, a preko poskusov ni prišla nikdar. Za tako stranko se je zavzemalo zlasti malomeščanstvo (nižji uradniki, mali obrtniki in del delavstva), ki se v meščanski liberalni stranki ni nikdar čutilo domačega, internacijonalni socialno demokratični stranki pa se glede na hude boje, ki jih je bojeval slovenski narod z Nemci in Italijani, ni mogel in ni hotel pridružiti. Do ustanovitve take stranke je prišlo šele l. 1919. Program stranke kaže že ime samo (naslanja se popolnoma na češke narodne socialce), rekrutira se iz zgoraj navedenih slojev, vodijo jo pa dr. Rybář, Iv. Deržič in A. Brandner. Stranka je obetala postati važen faktor v komunalni politiki slovenskih mest, a njen razvoj ovirajo velike taktične in nacelne nedoslednosti. Pri volitvah v konstituanto si je priborila 4 % (6.300) oddanih glasov z dvema mandatoma. Poskuša si ustvarjati politično, kulturno, gospodarsko in strokovno organizacijo, njeno glasilo je tednik »Nova pravda«.

Nekateri ambicijozni posamezniki (Iv. Hribar. dr. N. Zupanič, dr. L. Lenard in dr. Sajovic) so poskušali razširiti v Sloveniji tudi organizacijo srbske »Narodne radikalne stranke«, ki pa iz umevnih razlogov ni mogla najti ne med ljudstvom in ne med inteligenco nobenega od-

meva vkljub temu, da propagirata njeno misel dva lokalna lističa (kočevski »Radikal« in radgonska »Samouprava«) in dnevnik »Jutranje Novosti« v Ljubljani. Svojo pot v Slovenijo si je zaprla zlasti z nasilnimi in nemoralnimi metodami, s katerimi se je hotela uveljaviti.

Jeseni l. 1922. se je vrnil iz pregnanstva tudi nekdanji načelnik SLS in razvil takoj zelo živahno politično delovanje. Skuša se uveljaviti s tisto taktično koncepcijo, ki jo je gojil v SLS zadnja leta pred vojno in ne računa s tem, da se je slovenski narod med vojno in po vojni docela osamosvojil, zato ne more najti njegov nastop nobenega odziva.

To je torej v kratkem zgodovina in sedanji profil slovenskih političnih strank. Iz enotne slovenske narodne stranke, nastale l. 1848., sta se rodili glede na različno svetovno naziranje konec preteklega stoletja sedanja »Slov. ljudska stranka« ter »Narodna napredna stranka«. Ta se je neposredno pred prevratom preosnovala v »Jugoslov. demokratsko stranko«, a kmalu po prevratu je odšel iz nje liberalni kmetski element ter si osnoval »Samostojno kmetijsko stranko«, ostanek se je pa tudi razcepil na dve frakciji.

Socialno demokratična stranka se je prav razvila šele po vojni, a se je takoj nato odcepilo od nje industrijsko delavstvo ter se organiziralo v komunistični stranki, malomeščanstvo si je pa osnovalo »Narodno socialistično stranko«.

Gospodar položaja v Sloveniji je slej ko prej »Slovenska ljudska stranka«, ki predstavlja ogromno večino slovenskega naroda in je tudi njegova edina legitimna zastopnica. Njena moč

leži na eni strani v njenem kulturnem, gospodarskem, socialnem in političnem programu, na drugi strani pa v močni organizaciji, ki jo vodi večjidel duhovščina. To je pokazal tudi izid volitev v narodno skupščino dne 18. marca l. 1923., ki daje naslednjo sliko politične opredeljenosti slovenskega naroda (v Sloveniji):

Stranka	Dobila pri volitvah			
	v konstit. 28. XI. 1920		v nar. skupšč. 18 III. 1923	
	glasov	poslancev	glasov	poslancev
Slov. ljudska stranka .	57.174	14	107.976	21
Samost. kmet. stranka .	33.577	8	11.023	1
Socialist. stranka Jugosl.	30.695	6	5.723	—
Komun. stranka Jugosl.	16.376	5	—	—
Socialist. str. delov ljud.	—	—	13 307	—
Nar. socialist. stranka .	6.187	2	3 898	—
Jugosl. dem. stranka .	12.328	3	14.661	1
Narod. ljudska stranka .	—	—	879	—
Narod. radikalna stranka	—	—	3.482	—
Slov. republik. stranka .	—	—	1.461	—
Slov. kmet. republik. str.	—	—	10.186	2
Prekm. gosp. stranka .	1.960	—	—	—
Nemška stranka . . .	—	—	5.981	1
Skupaj . .	**158.297** [1]	**38** [2]	**178.577**	**26**

[1]) Vseh volilnih upravičencev je bilo za volitve v konstituanto v Sloveniji 215.272, za volitve v narodno skupščino pa 248.447.

[2] Konstituanta je štela skupno 419 poslancev, dočim šteje narodna skupščina le 313 poslancev, zato se je tudi zmanjšalo število na Slovenijo odpadajočih mandatov.

Slovenski jezik.

Narod, ki živi v mejah že večkrat označenega ozemlja, je ud velike jugoslovanske družine ter govori slovenski jezik, ki ni samo soroden, temveč tudi sličen ostalim južnoslovanskim jezikom, zlasti srbohrvaščini, da more n. pr. Slovenec razumeti brez večjih težav Hrvata ali Srba; kajti vkljub temu, da so se tudi posamezni slovanski jeziki že po naravnih zakonih diferencirali, ni segla ta diferencijacija nikdar tako daleč kot n. pr. pri germanskih jezikih.

Znano je, da izhajajo vsi slovanski jeziki iz enega prvotnega, to je praslovanskega jezika. Še ko so živeli vsi Slovani skupno v svoji pradomovini severovzhodno od Karpatov in severno od Črnega morja, so se začele prve dialektične diferencijacije, ki so bile pa še tako neznatne, da jih danes ni mogoče več zaslediti. Ko so bili potem razni slovanski rodovi vsled vedno močnejšega pritiska tujih narodov in pa hitrega lastnega razmnoževanja prisiljeni, da so si poiskali novih bivališč, se je razcepila tudi nekdanja slovanska jezikovna skupnost ter se začela vsled novih, pri vsakem delu drugačnih vplivov tudi vedno večja jezikovna diferencijacija.

Današnji Jugoslovani so se začeli v posameznih četah širiti proti jugu Evrope najbrž že v II. in III. stoletju po Kr. r., trajno so pa ogro-

žali meje vzhodnorimskega cesarstva od začetka VI. stoletja. Bizantinci so se jim sicer z velikimi žrtvami dolgo upirali, naposled je bila pa konec V. in v začetku VI. stoletja njih odporna moč vendarle strta in po vsem Balkanskem polotoku do Egejskega in Jadranskega morja na eni strani ter do Donave in visokih grebenov centralnih Alp na drugi strani so se razlila različna slovanska plemena ter prišla v najtesnejši stik s pisanim mozaikom najrazličnejših narodov, ki so živeli do tedaj na tem teritoriju. Sukcesivna asimilacija s temi narodi (z Ilirci, s Traki, Kelti, Romani itd.) je uvedla med južne Slovane kmalu različne dijalektične novosti, ki so jim pričele dajati napram prvotnemu skupnemu slovanskemu jeziku neki samostojen karakter ter jih ločile od svojih severnih bratov ne samo geografsko, temveč tudi jezikovno. Ta asimilacija in diferencijacija sta dobili še posebno ugodna tla tedaj, ko so se južni Slovani na svojem novem ozemlju definitivno utrdili, si poiskali stalnih bivališč ter se začeli pečati s poljedelstvom. Gotove glasovne nianse, prevzete od prvotnih prebivalcev novega ozemlja, in različen razvoj (z ozirom na ostale severne slovanske narode) iz prvotne podlage, so dale južnim Slovanom končno popolnoma samostojen jezikovni značaj.

V tej dobi (v VI. stoletju) so govorili torej vsi južni Slovani vsaj teoretično še en jezik vkljub temu, da niso imela posamezna plemena, ki so stanovala na tem razsežnem teritoriju, vsled pomanjkanja vsakih komunikacij in popolnoma različnih zunanjih okoliščin (današnji Slovenci so bili v stalnih bojih z germanskimi

plemeni, ki so pritiskali od severa, Srbi in del Hrvatov pa z Bizantinci) skoro nikakih medsebojnih zvez. Čeprav so različni zunanji vplivi povzročil majhne dijalektične razlike, moremo za VI. stoletje govoriti še vedno o enotnem jeziku, ki bi ga nazivali p r a j u g o s l o v a n s k i j e z i k. Dokaz za to dejstvo so nam ona jezikovna fakta, ki ločijo danes slovenščino od srbohrvaščine, o katerih pa moremo za sigurno trditi, da so se razvila iz prvotno enotnih refleksov šele na Balkanskem polotoku. Pa tudi ona jezikovna dejstva, ki so danes skupna vsem Jugoslovanom proti drugim (severnim) slovanskim skupinam, so nastala že na balkanskih tleh.

Tako imajo danes vsi južni Slovani skupno:

1. razvoj nosnega e v čisti e;
2. glede na druge slovanske jezikovne skupine samostojen razvoj praslovansko palatalnih t in d (v slovenščini č (ć) in j, enako tudi še v hrvaški kajkavščini in čakavščini, kar kaže na to, da so bili Slovenci, kajkavci in čakavci tudi še v tej novi domovini člani neke tesno med seboj zvezane socialne družbe, to je, da so imeli še skupno življenje), v štokavščini ć in đ in v bolgarščini št in žd (proti zapadno slovanskemu c in z ali ruskemu č in ž;
3. tako zvani sprednji vokali (e in i) so izgubili svojo mehčalno naravo; v zvezi s tem je tudi odpravitev razlike med jerom in jorom (ъ in ъ) ter med i in jery (ъı);
4. razvoj vokaličnega r in l;
5. skupino trat itd. iz tort, n. pr., vrana (skupno s češčino) proti poljskemu wrona ali ruskemu vorona.

Kakor je razvidno že iz dosedanjega, so nastala narečja (besedo rabimo tu v najširšem smislu te besede) slovensko kajkavsko, štokavsko in bolgarsko šele po VI. stoletju, a so še danes najtesneje zvezana med seboj po prehodnih narečjih, tako da bi mogli zgolj teoretično še danes govoriti o enem južnoslovanskem jeziku s toliko in toliko narečji. Taka jako značilna prehodna narečja so n. pr. vzhodno štajerska narečja do kajkavščine ali pa vzhodno macedonska in srbska do bolgarščine.

Slovenščino izpričujejo med temi narečji kot popolnoma samostojen dijalekt naslednji pojavi:

1. nosni o je prešel v čisti o (v srbohrvaščini v u);

2. že prej omenjena č in j v razmerju do srbohrvaščine in bolgarščine;

3. jat (ê) daje prvotno čisti ozki e;

4. jor in jer ostaneta v nenaglašenem zlogu kot reduciran vokal (srbohrvaški a).

Poleg teh dijalektičnih razlik in posebnosti se je pa razvijal pri vsakem južnoslovanskem narečju samostojno in neodvisno tudi besedni zaklad. V tem pogledu je ohranila slovenščina še marsikaj, česar nima srbohrvaščina več, odnosno je opustila marsikaj, kar ima srbohrvaščina še danes. Pri tem je vplivalo na slovenščino tesno kulturno, politično in gospodarsko sožitje z Nemci, Italijani in deloma tudi Madžari, dočim je vplivala na srbohrvaščino zlasti turščina. Končno bi bilo omeniti še slovensko sintakso, ki je v mnogočem različna od srbohrvaščine, ker se je razvijala pod popolnoma različnimi vplivi. To konstantno oddalje-

vanje slovenščine od srbohrvaščine je povzročila zlasti stoletna, popolnoma različna politična usoda.

Tako se je iz prvotne južne slovanščine razvil nekak p r a s l o v e n s k i j e z i k, ki se je ob označenih zunanjih okoliščinah razvijal potem samostojno in sam od sebe še nadalje. Razvoj je bil odvisen največ od geografske lege posameznih pokrajin in od primesi tuj jezik govorečih rodov. Ta drugi faktor je skrčil tudi ozemlje prvotnega slovenskega jezika za okroglo polovico. To skrčitev je pospeševala še zlasti že večkrat omenjena redka naseljenost Slovencev po samotnih in oddaljenih alpskih dolinicah.

Glede na geografsko lego, ki je v Sloveniji izredno pestra in raznovrstna, je tudi razumljivo, da imamo skoro v vsaki dolini, ki jo ločijo od druge visoki gorski grebeni in ovirajo njih medsebojno zvezo, bolj ali manj samostojno razvito narečje. V glavnem razlikujemo danes v slovenščini pet dijalektičnih skupin, ki imajo pa še svoje pododdelke. Te skupine so:

I. centralno narečje (na Kranjskem in v Savinski dolini) s podnarečji:

a) z dolenjskim (južno Kranjsko),
b) z gorenjskim (severno Kranjsko),
c) z belokranjskim (ob vzhodni kranjsko-hrvaški meji, zato tudi pod močnim vplivom sosednje hrvaščine),
č) z vzhodnim notranjskim (zapadno od Ljubljane),
d) s savinskim (zapadno Štajersko);

II. kraško-goriško narečje;

III. koroško narečje s podnarečji:

a) z junskim (vzhodno Koroško),

b) z rožanskim (srednje Koroško),
c) z ziljskim (zapadno Koroško);

IV. rezijansko narečje (severno od Vidma v Italiji), ki je nekako prehodno narečje med II. in III. skupino;

V. vzhodno štajerska narečja s prekmurščino.

Slovenski literarni jezik je temeljil izprva na dolenjskem narečju, kakršno obliko je imelo sredi XVI. stoletja. Od tega zavisita tudi pravilna pisava in izreka današnjega slovenskega govora izobražencev. V kasnejši dobi je bil ta literarni jezik v mnogih točkah izpremenjen po osobitostih gorenjskega narečja ter deloma tudi ostalih narečij, to zlasti v leksikalnem oziru.

Utemeljitelj slovenskega literarnega jezika je Dolenjec Primož Trubar (1508—1586), rodom iz Rašice pri Turjaku južno od Ljubljane. Da je posegel Trubar po slovenskem dolenjskem narečju in ga povzdignil v knjižni jezik, je popolnoma razumljivo prvič zato, ker drugega dobro znal ni, drugič zato, ker je mogel doseči svoj namen (razširjanje protestantizma) na teritoriju, na katerem je izprva deloval in hotel delovati, samo z živo narodno govorico, to je s slovenščino, ker je bilo tudi ljudstvo, za katero je pisal, izključno le slovensko in bi bil med narodom, katerega je moral šele učiti branja, vsak drug jezik (n. pr. srbohrvaščina) brez vsakega efekta, ker bi ga ljudstvo premalo razumelo.

Kako velik vpliv je imel knjižni jezik XVI. stoletja (Trubarjev in ostalih reformacijskih pisateljev, ki so bili tudi po večini Dolenjci) na vse poznejše slovenske pisatelje, nam dokazujeta najlepše visoki procent Trubarjeve jezi-

kovne tradicije in mali procent dijalektičnih primesi pri poznejših pisateljih. Kasnejša doba poleg tega tudi ni imela in ni mogla imeti kakega izvenslovenskega programa, zato se je le še bolj zaokrožilo in osredotočilo vse pismeno delovanje izključno na Slovence in utrdilo tako slovenščino kot samostojen južnoslovanski literarni jezik. Tega seveda tudi ni mogel izpremeniti Stanko Vraz, ki je nastopil s svojim izvenslovenskim, tako zvanim ilirskim, faktično pa srbskohrvaškim programom šele v začetku druge tretjine preteklega stoletja, torej tedaj, ko Slovenci niso imeli že samo mogočne protestantovske literarne tradicije, temveč že tudi Zois-Vodnik-Linhartovo in pa Prešernovo. Tak nenaravni poskus je moral biti obsojen na smrt že ob svojem rojstvu. Še manj je pa seveda mogoče govoriti o kaki »opustitvi« slovenščine kot literarnega jezika in o »prevzetju« srbohrvaščine danes, ko si je ustvaril slovenski narod že tako visoko literaturo in sta oba velika reformatorja novejše slovenske književnosti, Levstik in Stritar, najožja Trubarjeva rojaka, le še močneje zasidrala Trubarjevo jezikovno tradicijo v vso slovensko literaturo in kulturo.

Iz povedanega smo torej razvideli, da slovenščina ni le sorodna, temveč tudi jako slična ostalim južnoslovanskim jezikom, da se je pa razvila pod vplivom močnih in stoletnih zunanjih vplivov ter notranjih naravnih razvojnih teženj v popolnoma samostojno, samoniklo in izrazito narečje, ki ima danes tudi prav vse druge atribute samostojnega jezika. Signatura vseh političnih bojev preteklih generacij je bilo priznanje slovenščine kot enakopravnega in

enakovrednega jezika, v tem jeziku si je ustvaril slovenski narod visoko literaturo in solidno kulturo in na ta jezik si fundiral po elementarnih pedagoških načelih vso svojo ljudsko prosveto, ki je tudi baš zato mogla roditi tako sijajne uspehe. Kaj je torej naravnejšega nego to, da se čuti danes slovensko ljudstvo sicer uda velike južnoslovanske družine, a popolnoma samostojno jezikovno in narodno individualnost ter je ponosno na svoj lepi, zvonki jezik, v katerem si je ustvarilo vse, kar ima danes pokazati.

Tak je torej v kratkih potezah nastanek, tak razvoj in tako današnje stanje slovenskega jezika. Kakšna je prognoza za bodočnost? Kdo ve to?! Zgodovina nas uči, da se jeziki ne spajajo, ampak obratno, da gre razvojni proces stalno in povsod v smeri diferencijacije, zato je seveda tudi težko pričakovati, da bi se slovenska veja mahoma obrnila in začela rasti nazaj proti deblu ter se končno povrnila vanje, kakor sanjajo posamezni fantasti. Verjetno je in tudi želeti je, da bi skupno politično življenje in tesno kulturno sodelovanje posamezne južne slovanske jezike zbližalo v nekaterih pogledih, zlasti tam, kjer ti posamezni narodi še nimajo utrjenih norem, n. pr. v znanstveni terminologiji in do neke meje v znanstvenem jeziku sploh, a več je težko pričakovati.

Glede na vse povedano je tudi jasno, da je Slovencem slovenski jezik simbol, v katerega znamenju so se politično in kulturno borili v vsej preteklosti, obenem pa tudi oni faktor, na katerega so zgradili vse svoje individualno življenje in stremljenje, zato je ta

jezik danes bistveni del slovenske individualnosti. Kaka »opustitev« slovenskega jezika in »prevzetje« srbohrvaščine bi ne bilo samo protinaravno in zato seveda popolnoma neizvedljivo, temveč bi si slovenski narod izpodrezal s tem tudi vse korenine svojega kulturnega udejstvovanja, ki more temeljiti samo v živem narodu in rasti iž živega naroda ter njegovega jezika. Klasičen primer za to nam nudi tudi edini Slovenec, ki je kaj takega poskusil, to je Stanko Vraz, ki je nehal biti resničen pesnik, kakor hitro je pretrgal zveze s svojim materinim jezikom ter skušal pesniti v srbohrvaščini, ki mu ni mogla dati nikdar tega, kar daje pesniku materinščina. Glede na to je tudi umevno, da bi Slovenci rezko odklonili vsak umeten ali celo nasilen poskus asimilacije; če tega ne bo zmogla polagoma narava sama, bi bilo tem bolj brezuspešno vsako umetno sredstvo, ker bi rodilo le odpor z vsemi posledicami. Slovenski narod zahteva tedaj popolno enakopravnost svojega jezika s srbohrvaščino v vsem javnem življenju, v Sloveniji mora biti pa edini temelj zlasti vsega kulturnega dela, pred vsem šolstva, od osnovne šole do univerze, ki je le vrhovna kulturna inštitucija naroda in nikakor ne države.

Vsa kultura je tvorba poedinih indvidualnih sil in rezultat ustvarjanja poedinih individualnosti. Taka izrazita individualnost je danes tudi slovenski narod, ki bo lahko samo s pomočjo svojega živega narodnega jezika sodeloval pri kulturnih ustvarjanjih v svoji novi državi, obenem pa vezal nase in s tem na državo tudi one svoje rojake, ki so bili odrezani od njegovega živega telesa.

Slovenska književnost.

Začetki slovenske pismenosti segajo daleč nazaj v dobo pokristjanjevanja in književne tradicije slovanskih apostolov sv. Cirila in Metoda. Iz te dobe so se ohranili tako zvani freisinški spomeniki, to so slovenski teksti splošne izpovedi in pridige o grehu in pokori. Iz poznejših stoletij ni razen osebnih in rodbinskih imen v čedadskem rokopisu in nekaterih manj važnih rokopisov ničesar, čeprav je igrala slovenščina v vsem javnem življenju tedaj precej odlično vlogo, pač se pa začenjajo književni spomeniki množiti konec srednjega veka, zlasti v XV. stoletju. Tako je ohranjen iz te dobe stiški rokopis, ki obsega v prvi vrsti slovenske tekste nekaterih molitev, poleg tega so pa še celovški, kranjski, škofjeloški in drugi rokopisi, ki obsegajo zlasti slovenske obrazce različnih molitev in podobnih stvari za cerkvene potrebe.

Najdragocenejše, kar imajo Slovenci iz poznega srednjega veka, je njih narodna pesem. Ker se je bil spomin na lastno državno samostojnost med tem že davno zabrisal in Slovenci niso spremljali velikih zgodovinskih dogodkov kot samostojna in organizirana narodna enota ter niso bili nikdar vojaški in bojevit narod, se pripovedno pesništvo ni moglo posebno visoko razviti, temveč je

obdržalo le bolj lokalen značaj. Največ snovi so dajali narodnemu pesniku še stoletni turški boji, v katerih je branil slovenski narod vprav junaško svojo zemljo. Sem je prištevati pesmi o kralju Matjažu, kraljeviču Marku, Lambergarju itd. Iz te dobe izvirajo tudi številne narodne legendarne pesmi.

Ker slovenska narodna duša ni bojna in ekspanzivna, nego pred vsem čuvstvena, se je pa tem bolj razvila slovenska narodna lirika, ki je morda ena najlepših v Evropi. Mnogovrstna po vsebini in obliki poje o radosti in bolesti slovenskega človeka, o ljubezni njegovih mladih let, o življenju v zakonu in družini, o delu v raznih stanovih, o vinu, smrti in o Bogu. Po večini so te pesmi resne, skoro elegične, vendar zazvenijo včasih tudi veselo, tuintam celo razposajeno, prešerno, šaljivo in zbadljivo, a vse imajo najtesnejšo vez z resničnim življenjem, čeprav so pogosto zavite v naivnoresno simboliko. Najlepše in najglobočje so tiste, ki izražajo bolest:

Nožek bom vzela,
srček načela,
da bom dobila
tri kaplje krvi.

Pismo pisala,
ljub'mu poslala,
da bo on vedel,
kak men' se godi.

Celo vojaške pesmi imajo domalega vse izrazito liričen značaj.

Mnogo tega velikega bogastva, ki je zakopano v slovenski narodni poeziji, je zbral s

sodelovanjem široke slovenske javnosti dr. K. Štrekelj in ga začel izdajati l. 1895. pri »Slovenski Matici« z naslovom »Slovenske narodne pesmi«. Doslej jih je izšlo 15 debelih snopičev. Dasi ta zbirka ni popolna, ker so izpuščeni iz nje celi cikli nekoliko kočljivih, a znanstveno jako zanimivih motivov, se vendar Slovenci lahko po pravici ponašajo z njo kot z eno najbolj znanstveno urejenih zbirk narodnih pesmi med vsemi Slovani.

Književnost v pravem pomenu besede se je pa začela razvijati pri Slovencih šele v začetku novega veka. Različni izumi in zasledki na prehodu iz srednjega v novi vek so popolnoma preobrazili duševno življenje evropskih narodov in ga globoko vzvalovili. Ena oblika takega vseobčega valovanja je bila r e f o r m a c i j a, ki je vzbudila globok odmev tudi med Slovenci. Prvi oznanjevalec novega Lutrovega nauka in hkratu prvi slovenski pisatelj je bil P r i m o ž T r u b a r (1508—1586), izprva katoliški duhovnik, pozneje pa vnet protestantski pridigar, organizator in pisatelj. Ko so bili l. 1547. po zmagi nad šmalkaldenskimi zavezniki protestantski pridigarji po večini izgnani in so pobegnili na Nemško, ni mogel Trubar iz tujine več širiti protestantizma z živo besedo, zato se je po zgledu nemških reformatorjev oprijel tiska. Tako sta izšli l. 1550. iz Trubarjevih rok prvi slovenski knjigi, to je Abecednik in Katekizem, v poznejših letih pa še prevod posameznih delov sv. pisma, postila, nekaj psalmov, cerkvena pesmarica, cerkvena uredba in še več drugih knjig.

To živahno in plodovito Trubarjevo književno delovanje so pomnožili še drugi vneti in izobraženi reformatorji, deloma bivši katoliški duhovniki, ki so z besedo in s tiskom razširjali novi nauk. Posebno važni slovenski luteranski pisatelji so bili Adam Bohorič (ki je izdal l. 1584. prvo slovensko slovnico), S. Krelj, J. Jurišič, zlasti pa Jurij Dalmatin (1546—1589), ki je s pomočjo nekaterih tovarišev izdal l. 1584. »Biblijo«, to je celotni prevod vsega sv. pisma. To veliko delo je največji in najvažnejši proizvod vsega književnega delovanja slovenskih reformatorjev. S to knjigo, pisano v čistem in lepem dolenjskem narečju, je bil položen tudi temelj slovenskemu pismenemu jeziku, na katerem sloni še danes. Jezikovno zedinjenje s Hrvati so odklonili slovenski reformatorji že tedaj, češ, da bi taka književnost Slovencem nič ne hasnila, ker bi bila ljudstvu premalo razumljiva; pač pa so slovenski reformatorji s hrvaškimi intenzivno sodelovali, goječ tiho nado, da omeče s pomočjo »čistega evangelija« v srbohrvaščini celo divjaštvo Turkov.

Večina tedanje slovenske literature je bila tiskana z denarno pomočjo plemstva (zlasti požrtvovalnega barona Ungnada) in kranjskih deželnih stanov na Nemškem, odkoder so jo potem prevažali (deloma tudi tihotapili) v slovenske in hrvaške dežele. Vsled pomanjkanja drugih knjig se je močno razširila med narodom in posluževali so se je obilo tudi katoliški duhovniki.

Ko je bilo protestantsko književno življenje proti koncu XVI. stoletja na višku, je pa

nastopila mahoma reakcija. V avstrijskih deželah je zavladal l. 1596. nadvojvoda Ferdinand II., pozneje tudi nemški cesar, ki je začel z vso ostrostjo izvajati splošno priznano načelo »cuius regio, illius religio«. S pomočjo posebnih reformacijskih komisij je v nekaj letih zatrl in iztrebil protestantovstvo po vseh svojih deželah. Pa tudi v katoliški cerkvi sami se je začel radikalen preporod. Cerkev je poskrbela za večjo izobrazbo in vzgojo duhovnikov, ki so potem vneto poglabljali versko življenje v ljudstvu. Pri tem delu so se posluževali istih sredstev kot poprej protestantje, namreč književnosti, ki se je iz početka vsa naslanjala na protestantsko. To katoliško ali protireformacijsko književnost je zlasti pospeševal ljubljanski škof Tomaž Hren (1560—1630). Njegov najvažnejši sodelavec je bil jezuit Janez Čandek, ki je priredil l. 1613. »Evangelije in liste«. Tudi vsa protireformacijska književnost je služila edinole cerkvenim svrham.

Za časa velike tridesetletne vojne je vse prosvetno delo počivalo in šele l. 1672. se je oglasil z novo izdajo »Evangelijev in listov« J. L. Schönleben (1618—1681), ki je izdal 38 knjig bogoslovne in zgodovinske vsebine, med njimi tudi dve slovenski. Poleg Schönlebna so književno delovali v drugi polovici XVII. in v pričetku XVIII. stoletja še kapucin Janez Krstnik od Sv. Križa, kapucin Rogerij, kapucin o. Hipolit, jezuit P. Lavrenčič, Fr. M. Paglovec in drugi, vsi sami katoliški duhovniki (svetni in redovni), ki so pisali katekizme, pridige, molitvene knjižice itd.

Iz tega mrtvila in enoličnosti je vzbudila slovensko književnost prosvetljena doba, ki je prodrla v Avstrijo za vlade cesarice Marije Terezije in njenega sina Jožefa II. Reforme teh dveh so globoko vplivale na kulturno življenje Slovencev. Povsod se je pokazalo, kako so potrebne slovenske šolske in poučne knjige, ki so skrbele za zabavo in kratkočasje, to je beletristika. Tudi v tej dobi (v drugi polovici XVIII. stoletja) so se knjižno udejstvovali skoro sami duhovniki, zlasti redovniki. V ospredju je stal avguštinec o. Marko Pohlin (1735—1801), ki je deloval na najrazličnejših poljih. Pisal je abecednike, slovnico, slovar, računico in še druge knjige. Pod njegovim vplivom je izdal njegov redovni tovariš o. Damascen Dev prvo zbirko slovenskega posvetnega pesništva »Pisanice« (po vzoru francoskih in nemških »muznih« almanahov). Pri njej so sodelovali M. Pohlin, J. D. Dev, J. Mihelič, M. Meglič in V. Vodnik. Središče vsega tega knjižnega in kulturnega delovanja je bila Ljubljana, kjer so osnovali nekateri prosvetljeni duhovniki in posvetnjaki učeno društvo, nekako akademijo, ki naj bi gojila kulturno in književno življenje. Najagilnejši člani tega društva so bili Pohlin, Dev in J. Japelj, ki je izdal prvi katoliški slovenski prevod vsega sv. pisma, ter posvetni izobraženci A. Linhart, B. Kumerdej in drugi. Društvo je dalo pobudo za izdajo nekaterih praktičnih poučnih in gospodarskih knjig, potem se je pa razšlo. Spale pa niso v tej dobi tudi druge slovenske pokrajine. Tako je deloval na Koroškem O. Gutsmann, na Štajerskem J. Hasl,

Gorjup, Rupnik in L. Volkmer, v Prekmurju pa M. Küzmics.

Tradicije akademije je nadaljeval evropsko naobraženi učenec francoskih enciklopedistov in Herderja, mecen baron Žiga Zois (1747—1819). Ta veliki mož je zbiral v svoji gostoljubni hiši vse kulturne delavce tedanje dobe in jim dajal pobudo ter navodila za književno delovanje. Tako so bili njegovi stalni gostje šolnik B. Kumerdej, Anton Linhardt (ki je priredil in spravil na oder prvi dve slovenski igri, to je »Županovo Micko« in Beaumarchaisovega »Figara« z naslovom »Veseli dan ali Matiček se ženi«) in Valentin Vodnik (1758—1819). Vodnik je bil izprva redovnik, Pohlinov tovariš, potem je pa kapelanoval po različnih gorenjskih župnijah, dokler ni prišel l. 1796. v Ljubljano. Tu je postal kmalu gimnazijski profesor, za časa francoske okupacije ravnatelj, po Napoleonovem padcu so ga upokojili ter je umrl v velikem uboštvu. Za slovenščino ga je pridobil že v samostanu Pohlin, a na Gorenjskem se je z njim seznanil baron Zois, ki ga je pridobil za literarno delo. Pod njegovim vplivom je začel Vodnik l. 1795. izdajati »Pratiko«, kateri je pridajal poučne in zabavne sestavke, dve leti nato pa celo prvi slovenski časopis »Lublanske Novice«. V poznejših letih je Vodnik napisal še celo vrsto najrazličnejših leposlovnih, praktičnih, poučnih in zabavnih knjig, med katerimi so najvažnejše »Pesmi za pokušino« (1806). S to pesniško zbirko je postal Vodnik prvi slovenski pesnik. Kasneje je spesnil Vodnik še več drugih pesmi — najbolj znana je njegova rodoljubna himna

na Napoleona »Ilirija oživljena«. V vseh se kaže spretnega pesnika, čeprav še v precej primitivnih oblikah. S svojimi pesmimi in poučnimi knjigami predstavlja Vodnik višek prosvetljene dobe, ki je baš po njem močno razvila slovenski književni jezik. Vodnik je veliko let pripravljal tudi izdajo slovenskega slovarja.

Kot reakcija proti racijonalistični prosvetljenosti se je pojavila konec XVIII. stoletja romantika, ki je prodrla v slovenske dežele v pričetku XIX. stoletja. Pod njenim vplivom je zacvetla najprej slavistika, ki je našla pri Slovencih največjega predstavnika v Jerneju Kopitarju (1780—1844), izprva Zoisovem tajniku in učencu, pozneje pa kustosu dunajske dvorne biblijoteke. V slavistiko ga je napotil Zois, pod čigar vplivom je začel pisati slovensko slovnico. Ko je pa prišel na Dunaj, se je popolnoma posvetil slavistiki ter je vzgojil in vodil v tem smislu tudi druge, zlasti velikega Miklošiča in Vuka Št. Karadžića, dočim je v domovini vplival na razvoj in delovanje M. Ravnikarja, prvega stilista te dobe, na U. Jarnika in Fr. Metelka, ki je sestavil s Kopitarjevo pomočjo novo slovensko latinico, pomnoženo z nekimi cirilskimi črkami za šumnike ter to pisavo širil po šolskih in nabožnih knjigah med ljudstvo. Vsled svoje nepraktičnosti je naletela »metelčica« kmalu na odpor mlajše generacije, ki je vodila proti njej hudo »abecedno vojsko«, dokler tega črkopisa ni premagala gajica. Za metelčico so se potegovali starejši romantiki, po večini janzenisti s Kopitarjem na čelu, ki so pridno gojili nabožno in znanstveno (zlasti jezikoslovno) slovstvo, proti

njej je pa nastopal mlajši rod, ki se je zanimal najbolj za poezijo.

Ta mlajši rod se je pojavil l. 1830., ko je izdal M. Kastelic prvi zvezek drobnega pesniškega almanaha, »Kranjske čebelice«, pri kateri so sodelovali vsi mlajši književniki, na čelu jim dr. France Prešeren (1800 do 1849), tedaj odvetniški praktikant v Ljubljani, pozneje pa advokat v Kranju. Kot duševni mentor vse te generacije je nastopil »velikan učenosti«, ki je dobro poznal po izvirnikih vso evropsko literaturo, Matija Čop (1797 do 1835). Razen Vodnika niso imeli Slovenci do Prešerna sploh nobene pesniške tradicije, zato je njegov pojav tem močnejši, presenetljivejši in veličastnejši. Že v dijaških letih se je Prešeren dobro seznanil z antično, italijansko in nemško literaturo, Čop ga je uvedel še v angleško ter zlasti v vse velike sodobne romantike, njih estetične nazore in oblike, katere je potem mojstrsko uvedel v slovensko poezijo. Prešeren pomeni kakor po sili svojega umetniškega ustvarjanja tako tudi po bogastvu in čistosti jezika ter po mnogovrstnosti in dovršenosti forme višek slovenske poezije in morda sploh vse jugoslovanske. Prešeren je pred vsem lirik, kakor je slovenska duša vobče lirična, a prav tako dovršen umetnik je tudi v pripovednem pesništvu, saj nam je zapustil poleg grandijoznega »Sonetovega venca« tudi veličastni »Krst pri Savici«.

Za Prešerna in Čopa se je pojavila pri Slovencih od jugovzhoda sèm kakor že za Trubarja zahteva po enotnem jugoslovanskem knjižnem jeziku, ki je tedaj kakor tudi še

opetovano pozneje bolj ali manj odkrito in določno merila na to, da opuste Slovenci slovenščino kot knjižni jezik ter prevzamejo srbohrvaščino. To pot se je pojavila ta zahteva pod firmo i l i r i z m a. Izprva je našla med Slovenci, zlasti med štajerskimi rodoljubi iz političnih razlogov razmeroma precej živahne simpatije, a daleč preko teoretiziranja ni prišlo, ker so se ji uprli vsi veliki in trezni duhovi, zavedajoč se, da si ustvarja jezik narod sam, da je neposredno ljudstvu iz ust vzeti jezik najvišja kulturna dobrina vsakega naroda in da književnost ni sama sebi namen, temveč se poraja iz živega naroda za živi narod. »Poiliril« se je na Slovenskem samo S t a n k o V r a z (1810—1851), ki se je preselil l. 1838. tudi za stalno v Zagreb in izgubil tako bolj ali manj vse zveze z živim slovenskim telesom. Drugi njegovi prijatelji, kakor D. Trstenjak, Jeran, Razlag, M. Majar, U. Jarnik in drugi so pa polagoma sami spoznali, da je vsaka taka ideja neizvedljiva in za narodno kulturno življenje vprav škodljiva. Seveda so pa že v tistih časih iskali vsi inteligentni Slovenci svoje rešitve v čim tesnejšem političnem sožitju s svojimi jugoslovanskimi brati.

Prešernovemu univerzalnemu duhu pa tedanja generacija še ni bila kos, zato ni mogla nadaljevati njegove visokoumetnostne tradicije, ampak je rasla in se razvijala bolj na Vodnik-Kopitarjevi. V središču vsega tedanjega kulturnega življenja je stal d r. J a n e z B l e i w e i s (1808—1881) s svojimi »Kmetijskimi in rokodelskimi Novicami«, ki so prinašale tudi beletristične prispevke: pesmi, kratke povestice,

narodno blago ter kritične in jezikoslovne razpravice — vse to v duhu in slogu domoljubne romantike, sloneče pred vsem na proizvodih narodne poezije. Okrog »Novic« se je zbiral ves pisateljski in pesniški rod iz sredine preteklega stoletja, ki je dvignil na ščit bombastičnega mrcvarja slovenskega jezika, Jov. Veselа-Koseskega (1798—1884), drugi, kakor Svetličič, M. Vilhar, L. Toman, A. M. Slomšek, Fr. Cegnar, M. Valjavec, L. Svetec, so pa s političnim, kulturnim in literarnim delom pripravljali pot mlajši generaciji, ki je srkala svoje ideje in svojo moč že pri Prešernovem studencu.

Kot glasnika te nove, v politiki nazvane mladoslovenske generacije sta nastopila Fran Levstik (1831—1887) in Josip Stritar (* 1836). Levstik se je v mladostnih letih boril z največjim uboštvom, dokler ni dobil l. 1872. skriptorske službe pri ljubljanski licealni biblioteki, Stritar je pa v mladosti služil kot domač učitelj pri raznih bogatih rodbinah, a l. 1874. je postal profesor na Dunaju, kjer je živel do l. 1923., ko se je preselil v domovino. Levstik se je udejstvoval kot pesnik, pisatelj, kritik, jezikoslovec in politik, Stritar pa kot pesnik, pisatelj, kritik, estet in literarni organizator. Levstik je črpal iz Prešerna in iz živega naroda, Stritar pa iz sodobnega svetovnega slovstva, ki ga je dobro poznal. Oba sta bila prežeta tudi z mladimi in svežimi liberalnimi idejami, ki so valovile tedaj preko Evrope. Prvi je nastopil Levstik, ki je izdal l. 1854. svoje »Pesmi«, l. 1858 pa tri važne spise, ki so mejnik med staro in novo dobo slovenske literature,

to so: »Popotovanje iz Litije do Čateža«, v katerem je načrtal vsej generaciji literarni program, potem »Napake slovenskega pisanja«, kjer je zahteval stroge jezikovne in literarne kritike, in »Martina Krpana«, v katerem je praktično pokazal, kako naj se izvedejo zahteve prvih dveh spisov. »Martin Krpan« je še do danes neprekosljiva klasična slovenska novela.

Ta generacija je navalila na konservativno staroslovensko (Bleiweisovo) Ljubljano politično iz Maribora (z ustanovitvijo »Slov. Naroda«), literarno pa iz Celovca, kjer je ustanovil požrtvovalni koroški rodoljub Ant. Janežič (1828—1869) prvo slovensko literarno revijo »Slovenski Glasnik«, okrog katerega so se zbirali poleg starejših tudi nekateri mlajši talenti, sanjajoč o literaturi kot umetnosti, ne pa samo kot narodno-političnem sredstvu, za kakršno jo je gledala utilitarna Bleiweisova generacija. Najznamenitejši »Glasnikovi« sotrudniki so bili čisti lirik S. Jenko (1835—1869), novelist in izboren prirodopisni pisatelj Fr. Erjavec (1834—1887), V. Mandelc, V. Zarnik, novelist J. Mencinger in slovenski klasični beletrist te dobe Jos. Jurčič (1844—1881).

»Glasnik« in njegovi sotrudniki so pripravljali pot J. Stritarju, ki je nastopil že kot zrel mož l. 1866. s tem, da je izdal Prešernove poezije in jim napisal uvod, ki je za slovensko literarno zgodovino epohalnega pomena. V njem se je Stritar v imenu mlajše generacije odločno odrekel Bleiweisu in Koseskemu ter se izrekel za Prešerna in njegovo literarno umetnostno tradicijo. S tem uvodom in s »Kritičnimi pismi«

(v »Glasniku«) je razdrl Stritar z Levstikovo pomočjo slavo stare »noviške« literature.

Ker je Janežič uvidel, da je njegova literarno-organizatorična vloga pri kraju, je ponudil uredništvo »Glasnika« Stritarju in Jurčiču. Brezuspešno je to literarno glasilo skušal nadaljevati Jurčič sam in šele Stritarju se je posrečilo, da je ustvaril mladi generaciji literarni organ z »Zvonom« (1870, 1876—1880), okrog katerega so se zbrali takoj vsi prejšnji sotrudniki »Glasnika« ter mlajši naraščaj, kakor J. Ogrinec, Fr. Levec, nežni goriški lirik Simon Gregorčič (1844—1906), temperamentni pripovednik dr. Ivan Tavčar (1851 do 1923) in drugi, največ je pa pisal seveda Stritar sam. Nekako istodobno z »Zvonom«, ki je izhajal na Dunaju, je osnoval na Štajerskem J. Pajk revijo »Zoro«, katere tradicije je nadaljeval v osemdesetih letih v Celovcu Sketov »Kres«. Okrog teh dveh listov so se zbirali Pavlina Pajkova, A. Koder, starinoslovec D. Trstenjak, G. Krek, A. Funtek i. dr., a »Zora« in »Kres« sta ostala vedno bolj lokalna lista brez večjega vpliva na razvoj slovenske literature.

Jos. Stritar, ki je nastopil kot čist umetnik-romantik in literarno-socialni bojevnik, se je polagoma izpisal, obrabil in postaral ter ni mogel trajno slediti razvoju. Že proti koncu sedemdesetih let mu je rastel čez glavo mlajši rod poetičnih realistov, ki so se bili izvežbali sicer v njegovem »Zvonu«, a prepad med njimi in učiteljem je postajal vedno večji. Stritar je to čutil, zato je l. 1880. »Zvon« ustavil, namesto tega je pa osnoval mlajši rod leta 1881. »Ljubljanski Zvon«, katerega ured-

ništvo je prevzel Fr. Levec (1846—1916). eden največjih slovenskih literarnih organizatorjev.

Okrog »Ljubljanskega Zvona«, ki je predstavljal do najnovejše dobe os in žarišče vsega slovenskega literarnega življenja, so se zbrali takoj glavni sotrudniki Stritarjevega »Zvona«, a pojavljali so se vedno in vedno še novi, mlajši. Najboljša in največja pripovednika tedanjega »Ljub. Zvona« sta bila dr. I. Tavčar in Janko Kersnik (1852—1897) in tema dvema so se pridružili še modra starca Janez Trdina ter Janez Mencinger in mlajši beletristi, kakor dr. Fr. Detela (* 1850), J. Stare, J. Maselj-Podlimbarski, i. dr. Glavna »Zvonova« pesnika sta bila S. Gregorčič in največji pesnik balad in romanc med Slovenci Anton Aškerc (1856—1912), poleg teh pa še J. Pagliaruzzi-Krilan, J. Cimperman, A. Funtek, Fr. Gestrin, E. Gangl, D. Jesenko i. dr.

Konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let se je izvršila pri Slovencih ločitev duhov po svetovnem naziranju. Na eno stran so odšli svobodomiselno in liberalno orijentirani »Mladoslovenci«, na drugo stran pa pod Mahnič-Krekovim vodstvom strogo katoliško in krščansko-socialno orijentirani del naroda. Ta razcep je odločilno vplival tudi na vse kulturno in literarno življenje Slovencev. Liberalno orijentiranim je ostal za literarno glasilo »Ljub. Zvon«, »Katoliško-narodna« stranka si je pa ustanovila l. 1888. književno revijo »Dom in svet«, ki jo je urejeval filozof dr. Franc Lampe. »Zvonu« so ostali razen nekaterih (n. pr. dr. Detele) zvesti skoro vsi dotedanji

sotrudniki, »Dom in svet« si jih je pa moral šele vzgajati. V prvih njegovih letnikih nahajamo zato po večini same začetnike in amaterje in šele sredi devetdesetih let začneta nastopati kot jačja duhova pesnik in dramatik Anton Medved (1869—1910) in pripovednik Peter Bohinjec (* 1864) v zvezi s slabejšimi: M. Opeko, Fr. Jakličem in drugimi.

Konec preteklega stoletja se je pa pričel v vsem javnem in socialnem življenju velik prevrat, ki je imel globok vpliv tudi na vse kulturno in literarno življenje. Od zapada so začeli prihajati dosledni realizem in naturalizem ter končno simbolizem, ki so povzročili takoj živahen odmev tudi v slovenski književnosti, v kateri so se bila že docela obrabila gesla stare epigonske domoljubne romantike in tudi devize nekoliko preplehkega poetičnega realizma. Na čelu naturalistov, ki so si priborili l. 1895. tudi vstop v »Lj. Zvon«, je stopal spretni pripovednik Fr. Govekar (* 1871); za njim so krenili humorist R. Murnik, socialist E. Kristan, Zofka Kvedrova, Josip Kostanjevec in drugi. Vendar se ta struja ni mogla prav uveljaviti, ker je neposredno za njimi že nastopala slovenska moderna, ki ji je najznačilnejša črta novoromantični simbolizem. Največji reprezentanti slovenske moderne so Oton Župančič (* 1878), Ivan Cankar (1876—1918), Dragotin Kette (1876—1899) in Josip Murn-Aleksandrov (1879—1901). Zadnja dva, oba sijajna pesniška talenta, sta umrla še kot napol dorasla mladeniča, Župančič in Cankar sta pa potem dovedla slovensko moderno do prave pravcate evropske višine, prvi kot

globok poet in pravi reformator slovenske lirike, drugi kot dramatik in novelist ter doslej najsijajnejši slovenski stilist. Poleg teh vodilnih duhov in klasikov slovenske moderne so se zbirali v zadnjih dveh desetletjih okrog »Lj. Zvona« še pesniki R. Maister, Vida Jerajeva, C. Golar, I. Gruden, R. Peterlin, V. Mole, dr. Al. Gradnik, A. Debeljak, Fr. Albrecht i. dr. ter pripovedniki Fr. Milčinski, dr. I. Lah, dr. I. Šorli, M. Pugelj, dr. Alojzij Kraigher, Marija Kmetova, Vladimir Levstik in drugi, deloma učenci realizma in naturalizma, deloma moderne. V najnovejšem času se pojavljajo tudi najmodernejše ekspresijonistične smeri, ki pa niso rodile doslej še nobenega samoniklejšega talenta.

Katoliška generacija, ki se zbira okrog »Doma in sveta«, se je razvijala v narodno-pedagoškem in katoliško-moralističnem smislu, vendar je tudi v tem okviru rodila nekaj velikih in solidnih talentov ter umetnikov, zlasti med pripovedniki, tako romanopisca in dramatika Franca S. Finžgarja (* 1871) in dr. Ivana Preglja, katerima so se pridružili še novelisti Ksaver Meško, St. Majcen, N. Velikonja, Fr. Bevk in drugi ter pesniki Silvin Sardenko, Joža Lavrenčič, F. Remec itd. Neposredno pred vojno in med vojno je (pod uredništvom dr. Izid. Cankarja) »Dom in svet« z nenadno, močno artistično smerjo celo iztrgal »Ljub. Zvonu« reprezentanco slovenske lepe literature.

Tako so si ustvarili Slovenci tekom enega stoletja lepo in solidno literaturo, ki danes globoko zasidrana v narodu stremi v svetovne

horizonte. Radi skromnih sredstev se je v njej polagala večja važnost na intenzivnost nego na ekstenzivnost. Spričo tega po številu publikacij Slovenci sicer ne morejo tekmovati z drugimi večjimi narodi, po svojih notranjih vrednotah se pa njih književnost lahko uspešno kosa z literaturo vsakega drugega jugoslovanskega naroda. Ona je produkt solidnega in intenzivnega slovenskega kulturnega dela in življenja zadnjih sto let, ona je živ izraz slovenske narodne individualnosti in kulturnih stremljenj, zato more govoriti o opustitvi slovenskega jezika v književnosti le tisti, ki nima pojma, kaj je literatura iz nižin organiziranega naroda.

Ena najznačilnejših zunanjih potez slovenskega literarnega življenja v vsej preteklosti je ta, da se to ni izražalo tolikanj v samostojnih publikacijah, kolikor bolj v perijodičnih literarnih revijah. To je glede na malo število Slovencev in na skromna sredstva, s katerimi razpolagajo, popolnoma razumljivo. Odtod tudi številnost in velika važnost, ki so jo imele v vsej slovenski kulturni in literarni zgodovini literarne revije: najprej Bleiweisove »Novice«, potem Janežičev »Glasnik«, nato Stritarjev »Zvon«, zatem pa »Ljubljanski Zvon« in »Dom in svet«. Zadnja dva vodita slovensko literarno življenje še danes, poleg njiju pa izhaja ali je izhajalo seveda še več drugih bolj ali manj važnih literarnih revij, kakor družinski list »Mladika« (v Gorici in Prevaljah), dijaški list »Mentor«, mladinski listi »Zvonček«, »Vrtec« in »Novi rod« v Trstu, »Trije labodi«, »Slovan« (1903—1917) in dolga vrsta najrazličnejših strokovnih listov, vpoštevajočih tudi leposlovje.

Iz istih vzrokov Slovenci tudi dolgo niso mogli priti do večjih založništev, zato so mogle izdajati samostojne publikacije izprva skoro samo splošno narodne kulturne institucije, med katerimi sta igrali nad pol stoletja najvažnejšo vlogo »Družba sv. Mohorja« v Celovcu, ki je skrbela za popularno-poučno in beletristično čtivo širokih ljudskih plasti, ter »Slovenska Matica«, ki je izdajala literarne in znanstvene publikacije. Zadnja desetletja so nastala potem še nekatera druga zasebna založništva (Kleinmayr & Bamberg, Blasnik, Schwentner, Omladina, Gabrščček v Gorici itd.) in zadružna (Jugoslovanska knjigarna, Učiteljska tiskarna, Zvezna tiskarna, Jug, Tiskovna zadruga, Naša založba v Gorici, Nova založba itd.), ki po večini prav lepo delujejo.

Ker so bili prekmurski Slovenci že v prejšnjih stoletjih, zlasti pa še po uveljavljenju dualizma (l. 1867.) ostro politično ločeni od ostalih Slovencev, se je razvila tam znatna literatura v njih narečju, ki sega nazaj v sredino XVIII. stoletja. Ta literatura ima pred vsem nabožen značaj (v prekmurščini je izšel celotni prevod sv. pisma). Najznamenitejši prekmurski pisatelji so evangeljski pastor Štefan Küzmič (1723—1779), katoliški župnik Miklož Küzmič (1737—1804), kanonik dr. Ivanoczy († 1913), prof. dr. A. Pavel i. dr. Po osvobojenju prekmurskih Slovencev počasi izginja tudi njih samostojna literatura. — Nekaj književnih proizvodov v svojem narečju imajo tudi koroški in beneški Slovenci.

Svojo lastno literaturo si začenjajo ustvarjati polagoma tudi amerikanski Slovenci, kjer

se je pojavilo že več agilnih književnikov (Zorman, Molek i. dr.). Ta literatura je pisana v slovenskem književnem jeziku z ameriškim koloritom.

Kakor se je prav lepo razvijala slovenska lepa knjiga, tako so pa imeli nepremagljive težkoče z znanstveno literaturo. Imeli so sicer v vseh časih in v vseh strokah velike znanstvenike, tudi svetovnega učenjaškega slovesa (n. pr. Vego, Kopitarja, Miklošiča, Kocena itd.), a večina njih se ni mogla udejstvovati v domovini in v materinem jeziku, temveč je morala ploditi znanstvene zaklade tujih narodov, zlasti Nemcev. Bili so Slovenci majhen poldrugomilijonski narod brez univerze in akademije, ki sta prva pogoja znanstvenega udejstvovanja vsakega naroda, zato je tudi popolnoma naravno, da si niso mogli nikdar ustvariti velike znanstvene literature. Kljub tem neugodnim okoliščinam so pa storili tudi na tem polju vse, kar jim je bilo v teh razmerah mogoče. Če je bila že lepa literatura navezana v prvi vrsti na literarne revije in zbornike, je bila še tem bolj znanstvena. Prvi slovenski znanstveni zborniki so bili »Letopisi Slovenske Matice« (od l. 1899. dalje »Zborniki S. M.«), znanstvene članke sta objavljala »Zvon« ter »Dom in svet«, v zadnjih desetletjih so pa dobili Slovenci tudi izrazito znanstvene revije, kakor »Katol. Obzornik«, pedagoški »Popotnik«, »Časopis za zgodovino in narodopisje«, socialistične »Naše zapiske«, »Pravnik«, »Vedo«, »Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino«, »Čas«, »Zbornik za umetnostno zgodovino«, »Zbornik juristični spisov« itd. Poleg samostojnih znanstvenih

publikacij, ki se zadnje čase vendarle lepo množe, so ti zborniki in revije ogledalo resnih znanstvenih stremljenj in solidnega znanstvenega dela pri Slovencih, ki imajo tudi na prav vseh poljih priznane in resne znanstvenike, tako v literarni zgodovini (Čopa, Levca, Prijatelja, Kidriča, Grafenauerja itd.), v filologiji (Kopitarja, Miklošiča, Škrabca, Štreklja, Murka, Breznika, Nahtigala, Ramovša), v zgodovini (Rutarja, Orožna, Apiha, Kosa, Grudna, Hauptmana), v filozofiji (Mahniča, Lampeta, Ušeničnika, Rostoharja, Vebra), v prirodnih vedah (Erjavca, Zarnika, Grošlja i. dr.), v tehniki, sociologiji in drugih vedah itd., tako da je bilo mogoče ob ustanovitvi univerze (l. 1919.) v glavnem pozvati v domovino le lastne ljudi, ki so delovali doslej po tujih visokih šolah. Z ustanovitvijo univerze in s snujočo se akademijo bo Slovencem dana prilika, da bodo doslej razblinjeno znanstveno delo koncentrirali ter sistematično organizirali. Iz tega vzroka so se Slovenci tudi borili za lastno univerzo cele tri generacije in jim je ona danes ustanova, ki si jo bodo znali čuvati kot eno najsvetejših narodnih ustanov, kot podlago svojega nadaljnjega kulturnega dela in življenja.

Tako se je torej razvijala slovenska knjižna kultura od Trubarja preko Prešerna in Levstika do današnjih dni. Vse, kar imajo Slovenci, so si ustvarili v najtršem boju s skrajno neugodnimi vnanjimi okoliščinami iz svoje lastne duševne in materijalne sile, zato jim je pa tudi vse tem ljubše in dragocenejše. V lepi literaturi lahko s ponosom gledajo na že dovršeno delo in uspehe, s katerimi se lahko uspešno merijo

z mnogimi večjimi in bogatejšimi narodi, v znanstveni literaturi pa lahko zro s popolnim zaupanjem v bodočnost, ker so jim že dosedanji rezultati dovoljna garancija za sposobnost tudi v najresnejšem znanstvenem tekmovanju.

In po dosedanjih potih občega kulturnega udejstvovanja nameravajo hoditi Slovenci tudi v bodoče, dvigati in čim najviše oblikovati hočejo svoje individualne slovenske kulturne sile, ker hočejo biti tudi kulturno čim aktivnejša veja na jugoslovanskem drevesu, zavedajoč se, da so le močne edinice prvi pogoj za močno celoto.

Slovenska upodabljajoča, glasbena in dramatična umetnost.

A. Upodabljajoča umetnost.

Kakor pri vseh drugih narodih se je rodila tudi pri Slovencih že v najstarejših časih narodna umetnost, ki se je potem v stoletjih razvijala in izpopolnjevala, dokler je ni kakor povsod drugod začela najnovejša doba vedno bolj izpodrivati in uničevati. Prirojena težnja človeka po umetniškem izražanju je rodila tudi pri Slovencih prekrasne uspehe, tako v stavbarstvu, plastiki in slikarstvu, oziroma ornamentiki. Ker so bili Slovenci skoro v vsej svoji zgodovini izrazito kmetski narod brez plemstva, do predzadnjih desetletij tudi brez svojega meščanstva, se je mogel razviti smisel za stavbarstvo v slovenskem ljudstvu le pri gradnji kmetskih hiš in cerkva. A hiše so bile glede na velike terenske in klimatične razlike posameznih delov slovenske zemlje v različnih časih in krajih zelo različne. Še najlepše tipe slovenske hiše so si ustvarili Gorenjci (severno in severozapadno od Ljubljane), ki kažejo prav velik estetični čut slovenskega ljudstva. Jako bogata je pa slovenska narodna plastika. To dokazujejo nešteti, prav umetniško izdelani predmeti za vsakdanjo porabo (n. pr. posoda) in lepe umetniške rezbe, s katerimi si je krasilo

ljudstvo razne predmete (n. pr. preslice, kolovrate, pipe itd.). Prav nič revnejše ni narodno slikarstvo, saj vidimo n. pr. še danes po kmetskih vaseh okrašene mnoge kmetske hiše, obcestna znamenja, pohištvo itd. od anonimnega narodnega umetnika. Najznačilnejše dokumente slovenskega narodnega slikarstva vidimo zlasti na tako zvanih »končnicah« čebelnih panjev, ki so slovenska posebnost in na katerih se je povzpelo ljudsko slikarstvo najviše, ker kaže posebno zdrav humor, izvirnost in fantazijo. Najbogatejša kakor povsod je pa seveda tudi pri Slovencih narodna ornamentika, ki se je uveljavljala na najrazličnejših predmetih, zlasti na vezeninah in na tako zvanih »pisanicah«, to je na poslikanih velikonočnih pirhih. To živahno gojenje ljudske umetnosti nam dokazuje, da tiči v slovenskem narodu prav živ in izrazit čut in smisel za umetnost.

Pa tudi o višji umetnosti imamo zanesljive podatke že iz srednjega veka, ko so pri Slovencih začeli z vso živahnostjo graditi in olepševati številne cerkve, deloma prave bisere stavbne umetnosti, obenem so pa po samostanih pridno prepisovali stare rokopise in jih okraševali z lepimi ornamenti in miniaturami.

Najstarejše umetniške stavbe v Sloveniji so romanskega sloga, a teh ni več veliko ohranjenih. Najvažnejši med njimi sta samostanska cerkev v Stični, iz prehoda v gotiko pa samostanska cerkev v Kostanjevici. Novi gotični slog in okus so zanesli k Slovencem samostani, ki so se začeli ustanavljati v njih pokrajinah v XIII. in XIV. stoletju. Potom njih so prišli Slovenci tudi

v stik ter v dolgo odvisnost od nemške umetnosti. Najznamenitejši gotični spomeniki v slovenskih deželah so stara samostanska cerkev v Pleterjih, cerkev na Črni gori pri Ptuju, cerkve v Kranju in Škofji Loki, stolnica v Mariboru in cerkev v Crngrobu pri Škofji Loki. Imeni najvažnejših slikarjev, ki sta se nam ohranili iz te dobe, sta pa Johannes Aquila v Prekmurju in Johannes de Laybaco na Kranjskem.

Italijanska renesansa vsled premočnega nemškega vpliva pri Slovencih ni zapustila posebnih sledov, zlasti ker je nastopila tik za njo reformacija (sredi XVI. stoletja), ki je bila umetnosti naravnost sovražna. Živahno umetniško udejstvovanje iz XV. stoletja je v drugi polovici XVI. stoletja do malega propadlo, a dvignila ga je zopet literaturi manj nego umetnosti, (zlasti cerkveni) naklonjena katoliška protireformacija v začetku XVII. stoletja. Največji pospeševatelj cerkvene umetnosti je bil tedaj ljubljanski škof Tomaž Hren, ki je pridno gradil, prenavljal in okraševal cerkve in kapelice. Hren je uvedel v slovenske dežele jezuite, ki so prinesli s seboj humanistično kulturo ter v umetnosti baročni slog. Pod njih vplivom sta nemški vpliv in gotični slog vedno bolj ginila in zadnji izrastek nemške plemiške kulture v umetnosti je veliki zgodovinar Kranjske J. V. Valvasor (1641—1693), ki je ustanovil zaradi ilustriranja svojega znamenitega zgodovinskega dela na gradu Wagenspergu pri Litiji l. 1678. posebno bakroreznico ter vzdrževal celo vrsto domačih in tujih umetnikov (A. Trost, P. Ritter i. dr.). Najvažnejši Hrenovi sodelavci so bili slikarji in kiparji Planer, El. Wolf, Janzil in drugi.

Pod vplivom protireformacije in jezuitov je smisel za umetnost pri Slovencih hitro napredoval, dokler ni dosegel svojega viška v začetku XVIII. stoletja, ko se je ustanovila v Ljubljani celo akademija znanosti in umetnosti, to je »Academia Operosorum«, katere duša je bil stolni dekan dr. J. G. Dolničar. Pod vplivom te akademije so izginili tedaj mnogi lepi gotični spomeniki ter se nadomestili z baročnimi, med katerimi so najvažnejši v Ljubljani stolna, frančiškanska in uršulinska cerkev ter bogoslovnica, magistrat itd. pravi biseri baročnega sloga. Te stavbe je okraševala cela vrsta tujih (italijanskih) in domačih slikarjev in kiparjev, med katerimi sta bila najznamenitejša Italijana Julij Quaglia (1668—1751) kot slikar in Fr. Robba kot kipar ter Slovenca Luka Mislej in Sim. Grahovar, izmed arhitektov pa Jugovec, Maček in Zamrl. Italijanski vpliv je prevladoval v oni dobi popolnoma in povsod, saj je tudi večina slovenske mladine študirala tedaj v Italiji. Ta vpliv je bilo opažati tudi pri plemiških gradovih, ki so jih začeli vse vprek prezidavati po baročnem okusu. V slikarstvu pomeni XVI. stoletje prehod iz gotike v nemško renesanso, v naslednjem stoletju se pa že popolnoma uveljavi barok. Enako je tudi v kiparstvu, ki gre vzporedno s slikarstvom. S Hrenom se poizgublja gotično kiparstvo in nastopa renesančno, oziroma baročno, ki se javlja izprva v lesenih, pozneje v kamenitih oltarjih, prižnicah in kipih. V Ljubljani se je ustanovila tedaj tudi risarska šola, ki je delovala še dolgo potem.

Za časa akademije (v začetku XVIII. stol.) je živelo in delovalo v Sloveniji vse polno tujih

(italijanskih, nemških ter nizozemskih) in domačih umetnikov, med katerimi so bili najvažnejši Quaglia, Robba in Mislej. Ti možje so vzgojili celo vrsto učencev in njih vpliv na razvoj umetnosti, ki se je udejstvovala zlasti v cerkveni umetnosti, je bil odločilen pri Slovencih še tekom vsega XVIII. stoletja. Ta italijanski vpliv se javlja enkrat v iluzijonističnem stenskem slikarstvu, ki so ga v smislu, kot ga je prinesel v slovenske dežele Quaglia, nadaljevali domačini Jelovšek, Jamšek in Potočnik. Zadnji epigon te smeri je bil M. Langus. Druga, v italijanskem duhu delujoča smer je gojila slikarstvo z oljnatimi barvami na platno v smislu patetičnih baročnih vizij in pretresljivih mučeniških prizorov. V tej smeri se odlikuje vrsta umetnikov, ki je izpolnila celo XVIII. stoletje. So to Jelovšek, Val. Mencinger, F. Bergant (ki je po sili temperamenta prvi med njimi), Cebej in Potočnik, če izvzamemo tujca Kremser-Schmidta. Za vlade cesarice Marije Terezije (1740—1780) so začeli posečati Slovenci vedno bolj dunajsko akademijo za slikarstvo, kiparstvo in stavbarstvo, a nemški vplivi, ki so jih prinašali zopet ti učenci z Dunaja, še dolgo niso mogli izpodriniti italijanskega, zlasti zategadelj ne, ker se je skušala večina teh pozneje še izpopolniti v Italiji. Iz konca XVIII. in začetka XIX. stoletja so najvažnejši domači umetniki slikar Kavčič, slikar in bakrorezec Janša, Fr. Lindar, Reš in M. Milič. Slovenec je bil tudi eden največjih tedanjih pečatorezcev v Evropi, namreč J. Šega. Večji del teh umetnikov je deloval zunaj domovine.

V domovini sta ostala brata Valentin in Leopold Lajer (1752—1828), izmed katerih je postal zadnji, ki je bil učenec znamenitega Schmidta iz Kremsa, posebno važen, ker je izšlo iz njegove šole več epigonskih slikarjev, n. pr. Egartner, Goetzl, Tavčar, Bizjak i. dr. Poleg teh so pa delovali v začetku XIX. stoletja še drugi, po večini cerkveni slikarji, ker je bila cerkvena umetnost tudi v tej dobi še skoro edino polje, na katerem so se mogli udejstvovati umetniki.

Na prehodu iz XVIII. v XIX. stoletje pa se je pojavil poleg teh kot glasnik novega posvetnega okusa udomačeni Nemec Herrlein. V tej smeri je napravila slovenska umetnost precejšnji korak naprej z Matevžem Langusom (1792—1855), Prešernovim prijateljem ki je med Slovenci prvi osamosvojil pokrajinsko in portretno slikarstvo v okusu tako zvanega biedermajerstva, bolje rečeno, intimnega meščanskega miljeja. On je prvi večji in samostalen pojav slovenske upodabljajoče umetnosti, ki je deloval v domovini. Kot cerkven slikar je epigon baroka in romantičnega obožavanja italijanske renesanse. Znamenite so zlasti njegove freske na kupoli ljubljanske stolne cerkve in na svodu frančiškanske cerkve ter v cerkvi na Šmarni gori nad Ljubljano. Med drugim je naslikal portret od Prešerna opevane Primčeve Julije, ki ga pa Julijina rodbina ni dovolila reproducirati do l. 1921. (Izšel v »Domu in svetu« l. 1921.) Posvetna smer, ki jo predstavlja Langus kot portretist in pokrajinar, je rodila sredi XIX. stoletja celo vrsto del te smeri. Kot portretist se je odlikoval posebno Stroj, kot pokrajinarja pa Karinger in Korošec Pernhardt. Ki-

parstvo v njegovem času in tudi že v prejšnji generaciji ne kaže pomembnejših osebnosti.

Večji umetnik nego Langus je bil pa nežni idealist Janez Wolf v naslednji generaciji (1825—1884), eden največjih slovenskih umetnikov slikarjev sploh, ki ni več slepo posnemal italijanskih vzornikov, ampak je ustvarjal iz samega sebe. Značaj njegovega dela je monumentalno kompozicijski. Udejstvoval se je v cerkvenih freskal in olju. Iz Wolfove bližine je izšla vsa naslednja generacija slovenskih slikarjev do impresijonizma. Njegova šola je v cerkvenem slikarstvu izpodrinila epigonsko popularnost Lajerjevih učencev in jo nadomestila s shematiziranim idealizmom v duhu nazarenske smeri.

Do evropske višine sta se povzpela Wolfova učenca brata Janez in Jurij Šubic, ki sta dosezala velike uspehe po vsej zapadni Evropi. Starejši Janez Šubic (1850—1889) je ostal vseskozi romantik in je slikal alegorije, herojske prizore, fantazije in cerkvene slike. Mlajši brat Jurij Šubic (1855—1890) je hodil samo v mladostnih letih po romantičnih potih svojega učitelja Wolfa, pozneje je pa zašel pod vplivom sodobnih francoskih umetnikov v realizem, ki je začel prodirati tedaj s severa in zapada tudi v slovensko umetnost. Slikal je Jurij Šubic po večini dekorativne podobe in cerkvene slike. Žal, da ni mogel uspevati nobeden bratov Šubicev v domovini, temveč sta se morala uveljavljati večjidel v tujini. V Parizu je umrl tedaj tudi mlad, a nadarjen umetnik J. Petkovšek. Šibkejši Šubičevi sovrstniki so bili I. Franke, L. Grilc, F. Tomc, M. Koželj i. dr. Med kiparji so so se udejstvovali Tomc, Toman, Repič in drugi,

do višjih kvalitet sta se povzpela samo Ivan Zajec (* 1869), ustvaritelj Prešernovega spomenika v Ljubljani, ter A. Gangl (* 1859), ustvaritelj Vodnikovega in Valvasorjevega spomenika v Ljubljani.

Najmlajši Wolfov učenec je bil Anton Ažbe (1862—1905), učitelj in podpornik slovenskih modernih. Že v zgodnji mladosti je zapustil domovino ter se naselil v Monakovem, kjer je po dokončanih študijah odprl slovečo slikarsko šolo. Iz nje je izšla skoro vsa starejša generacija slovenske moderne. On tvori s svojim tovarišem Veselom nekako vnanjo vez med realisti in impresijonisti, ki so prihajali v devedesetih letih iz njegovega ateljeja, kajti vprav takrat, ko je končaval Ažbe svoje študije, je prišel (l. 1890.) k njemu v Monakovo Rihard Jakopič (* 1869), poznejši voditelj slovenskih impresijonistov. Za njim so prišli kasneje Jama, Grohar in Sternen ter družica te slovenske generacije, srbska slikarica Nadežda Petrović. Vsi ti so se učili tehnike pri Ažbetu, v impresijonizem so jih pa dovedli Francozi in Segantini. Odločno se razlikujejo od nemških impresijonistov, med katerimi so se šolali in so bližji Segantiniju nego Francozom. Glavna njih težnja gre za tem, da ne podajajo samo trenutnega optičnega vtiska, ampak skušajo vzbujati trajnejša občutja.

Slovenski impresijonizem se kljub slovenski liričnosti razlikuje od francoske lahkotnosti in grobe materijalnosti nemškega impresijonizma s svojo značilno slovensko potezo, ki se ne zadovoljuje z golo vnanjostjo, ampak skuša prodreti vsakemu vnanjemu pojavu do globljega bistva. V tem oziru je dosegel višek Ivan Grohar

(1867—1911), eden največjih slovenskih umetnikov, ki je vzbujal veliko pozornost po najrazličnejših svetovnih razstavah.

Do Jakopiča in Groharja se spričo skromnih razmer večina slovenskih umetnikov ni mogla razviti in udejstvovati doma, zato so se večji in samoniklejši talenti (Šubica, Ažbe itd.) po večini porazgubili v tujini, šibkejši so si pa skušali služiti kruh v domovini s cerkvenimi deli. Tudi ožje zveze ni še bilo dotlej med njimi. Prvi, ki so se hoteli popolnoma nasloniti na domovino in uveljaviti svojo umetnost med lastnim narodom, so bili impresijonisti. V tem oziru so prebili led l. 1900, ko so priredili prvo skupno razstavo v Ljubljani z velikim moralnim uspehom. Ohrabreni s tem, so prirejali odslej doma in v tujini še cele vrste razstav, povsod z vedno lepšimi uspehi. Najprej so razstavili o priliki kronanja kralja Petra I. v Belgradu, l. 1904. na Dunaju, v Sofiji (1906), v Londonu (1906), v Trstu (1907), v Varšavi, Krakovu (1908), drugič v Belgradu (1912)) in končno o priliki velike jugoslovanske razstave l. 1919. v Parizu.

Enako so se vršile redne razstave tudi v domovini. Drugič so razstavili l. 1902.; izza 1906. leta, ko se je preselil R. Jakopič iz gorenjske Škofje Loke, tega slovenskega Barbizona, v Ljubljano in postavil tu l. 1909. svoj umetnostni paviljon, so pa bile razstave redno vsako leto. Razstavljali so pa v Ljubljani tudi Čehi, Hrvati in Srbi svoje umetnine.

Ta starejša generacija slovenske moderne je vzgojila in zbrala okrog sebe kmalu tudi mlajši naraščaj, med katerimi nahajamo velike talente in samonikle umetnike najmodernejših

smeri. Posebno važen je Sternen, ki ga odlikuje tehniška rutiniranost. Saša Šantel je prešel preko akvarelov, ilustracij in oljnatih slik skoro k vsem vrstam moderne grafike. H. Smrekar, v prvi vrsti risar in grafik, se je uveljavil kot fantastičen ilustrator, satirik in karikaturist. M Gaspari si je s pomočjo narodne ornamentike ustvaril svoj posebni značilni slog. I. Vavpotič si je izoblikoval kljub dolgemu bivanju v Pragi in Parizu doma svojo individualno formo. Fran Tratnik, (* 1881) je prvi prinesel v impresijonistično ametnost novega duha in se uveljavil v risbah in olju kot ekspresijonist, ki ga pa veže tehnika še na impresijonizem. Poleg teh vodilnih umetnikov bi bilo še omeniti I. Kobilco, P. Žmitka, Podrekarja, A. Koželja, Gustinčiča in Klemenčiča.

Mlajši, kakor G. A. Kos, B. Jakac, V. Pilon in brata Kralja so nastopili šele v zadnjih letih in se poskušajo v vseh mogočih najmodernejših tehnikah, slogih, občutjih in smereh ter se kažejo kot krepki, samonikli in mnogo obetajoči talenti.

Pa tudi plastika v tem času ni počivala. Za romantikoma in realistoma Ganglom in Zajcem je nastopil Fran Bernekar (usvaritelj Trubarjevega spomenika), največji slovenski umetnik v skulpturi. V najnovejši dobi so se pojavili še krepki talenti: Dolinar, Napotnik, brata Kralja in drugi. Enako ima tudi moderna arhitektura pokazati med Slovenci znamenite talente, kakor Fabijanija, Jagra, Vurnika, zlasti pa Plečnika, ki je zanesel slo-

vensko ime daleč preko svoje slovenske domovine.

Omeniti bi bilo še, da se je l. 1921. ustanovilo v Ljubljani društvo »P r o b u d a«, ki ima namen, da dvigne med Slovenci nivo umetniškega in umetnoobrtnega ustvarjanja v duhu nacijonalnih tradicij. Precej bogata »Narodna galerija« obstoji že od leta 1918.

Tako so si Slovenci ustvarili v enem stoletju z žilavo vztrajnostjo poleg znatne nacijonalne literature tudi krepko in samoniklo slovensko upodabljajočo umetnost. V početku je imela slovenska umetnost še bolj provincijalen nego nacijonalen značaj, a v drugi polovici preteklega stoletja so našli slovenski umetniki svojo individualno slovensko noto ter jo znali vedno prilagojevati novim smerem, ki so prihajale zaradi bližinė z zapadom kaj hitro tudi k njim vzporedno z novimi smermi v literaturi. Od Langusa in Wolfa so dosegli Slovenci preko bratov Šubičev in Ažbeta do Groharja, Jakopiča, Bernekerja in Plečnika tudi na tem polju kulturnega udejstvovanja vrednote in uspehe, na katere so lahko ponosni, ker glasno pričajo o krepki in zdravi individualni sili, speči v narodu.

B. Glasbena umetnost.

Najstarejša oblika pristne slovenske glasbene umetnosti je kakor povsod tudi pri Slovencih melodija n a r o d n e p e s m i. Ta je nastala stopnjema in se razvijala izza najstarejših časov, dokler ni dobila v XVII., XVIII. in deloma celo v začetku XIX. stoletja take blike, v kakršni jo poznamo danes. Slovenski

narod je že po svoji naravi zelo muzikalen, zato je popeval Slovenec in popeva še dandanes kot malokateri drugi narod. Slovenska narodna duša je pred vsem senzitivna, zato so tudi do malega vse slovenske narodne pesmi izrazito lirične in izražajo otožnost in resignacijo, včasih pa tudi prisrčno razposajenost in šegavost. Junaških pesmi in bojnih koračnic nimajo Slovenci, kar je razumljivo že iz njih zgodovine. Iz enega in istega melodičnega motiva je nastala pogostoma cela vrsta varijant, različnih po ritmu in značaju, kakor je bilo prikladno ravno duševnemu razpoloženju pevca. V tej slovenski narodni pesmi, ki je popolnoma pristen in izviren proizvod naroda, je zakopan bogat zaklad najnežnejše umetnosti.

Zbirali, harmonizirali in izdajali so slovenske narodne pesmi doslej Gerbič, Žirovnik, Dev, Bajuk, Hubad, Aljaž in drugi.

Zgodovina slovenske umetne glasbe je še do malega neraziskana, a že ti redki podatki, ki so bili zbrani doslej, dokazujejo, da je rodil slovenski narod tudi na tem polju kulturnega udejstvovanja može, ki dostojno reprezentirajo slovensko ime v zboru kulturnih narodov. Tako nam je znano, da je bil Slovenec (Ljubljančan) n. pr. Jurij pl. Slatkonja (1456 do 1522), dunajski škof, dvorni kapelnik cesarja Maksimilijana I. in v svojem času zelo uvaževan glasbenik. Dalje je bil Slovenec Jakob Gallus-Petelin (1550—1591), izprva kapelnik olomuškega nadškofa, pozneje pa cesarski kapelnik na dunajskem dvoru. Gallus-Petelin je je bil svetovno izobražen mož ter v svojem času eden največjih svetovnih glasbenikov in kontra-

punktistov, ki je komponiral cerkvene (»Opus Musicum«) in posvetne skladbe, veljajoče še danes za prave bisere svetovne glasbene literature.

Na neposredni razvoj slovenske glasbene umetnosti pa ta največji slovenski glasbeni umetnik seveda ni mogel vplivati, ker je živel v tujini in doma glasbena kultura tudi še ni bila tako visoko razvita, da bi se bil mogel uveljaviti v domovini. Umetno glasbo so Slovenci gojili tedaj in še dolgo pozneje samo v cerkvi, toda o njej imamo še prav malo zanesljivih podatkov, bila je pa gotovo v tesni zvezi z narodno pesmijo.

Reformacija je v XVI. stoletju zelo pospeševala cerkveno petje, zato pa je tudi takratna glasba jako napredovala. To nam dokazujejo številne pesmarice iz one dobe (prirejene po tujih, zlasti nemških vzorcih), tako n. pr. Trubarjeva, Bohoričeva in druge, ki so izšle celo v več izdajah. Ker so protestantski krogi ravno s cerkvenim petjem jako pridobivali ljudstvo, so se posluževali potem v protireformacijski dobi tudi katoliški krogi tega sredstva kar najbolj ter so pridno gojili cerkveno glasbo. Med tedanjimi glasbeniki so važni zlasti jezuit N. Dollar, M. Kastelic in drugi.

Proti koncu XVII. stoletja je pa začela glasba zopet propadati in je propadala potem še vse XVIII. stoletje. Sicer so tudi v teh časih povsod in mnogo peli, izdajali so precej pridno tudi cerkvene pesmarice, a kvalitativno je glasba v tej dobi občutno nazadovala. V ospredje je začel stopati vpliv italijanske opere, ki si je polagoma popolnoma osvojil cerkveno glasbo. Iz te dobe so najbolj znana imena A. Stržinar,

Visentinij, P. Lavrenčič, M. Redeskini, Repež, Zakotnik i. dr., ki so izdajali cerkvene pesmarice z napevi in živahno pospeševali cerkveno petje. To je bilo deloma še ostanek iz protestantovske dobe, deloma je pa bilo pod vplivom italijanske opere in narodne pesmi.

Kako zelo so se tedaj zanimali za glasbo, nam najjasneje dokazuje dejstvo, da se je odcepila od društva »Academia Operosorum« že l. 1701, tudi posebna »Academia Philoharmonicorum«, katere namen je bil, da goji in pospešuje glasbo. V tej filharmonični akademiji, ki obstoji še danes in je najstarejše glasbeno društvo v Jugoslaviji, nam je iskati tudi začetkov slovenske umetne posvetne glasbe, kajti njeni člani so bili konec stoletja med drugimi baron Ž. Zois, V. Vodnik, A. Linhart i. dr., ki so konec XVIII. in v začetku XIX. stoletja živahno pospeševali slovensko umetno glasbo. Tako je zlagal n. pr. baron Zois slovenske vložke za italijanske opere, ki so jih pevci peli ob velikem navdušenju občinstva v tedanjem ljubljanskem gledališču. J. Zupan je uglasbil (l. 1780.) prvo slovensko opero »Belin« in l. 1789. so proizvajali prvo slovensko igro »Županovo Micko«, kjer so igralci nekatere odstavke tudi peli. Med narodom je živelo v tej veseljaški dobi vse polno napol narodnih, napol umetnih pevcev, ki so zlagali in komponirali pesmi, ki jih je potem ljudstvo pridno popevalo. Med temi pevci bi bilo omeniti zlasti L. Volkmerja, J. Vodovnika, M. Andreaša, Japlja i. dr.

Po francoskih vojnah se je ta tradicija nadaljevala. Umetna cerkvena in narodna pesem sta se bolj ali manj zlili in prepevali povsod:

na svatbah, pri romanjih, v cerkvi i. dr. Marljivi zapisovalci teh pesmi in izdajalci neštetih pesmaric (n. pr. Ahacelj, Ripšel, Hašnik, M. Majar i. dr). niso več veliko ločili, kaj je pristno in kaj je tuje, kaj je posvetno in kaj cerkveno. Kljub temu, da so v nešteviline slovenske cerkve začeli vedno bolj uvajati orgle, da so gojili petje nenavadno pridno in živahno povsod, je bila glasbena kultura vendarle razmeroma na nizki stopnji. S te nižine sta jo začela dvigati šele B. Potočnik in Gregor Rihar.

Gregor Rihar (1796—1863), duhovnik in dolgoleten organist v ljubljanski stolnici, je za slovensko glasbo nekako to, kar je V. Vodnik za slovensko literaturo. Bil je sicer še v vsem sin svoje dobe, a pri njem se že jasno kaže vztrajno stremljenje po resnejšem ustvarjanju. Njegove mnogoštevilne skladbe, ki so posvečene pred vsem cerkveni umetnosti, so po svoji strukturi sicer še veselega značaja, slog še ni izkristaliziran, a njegova reprodukcija je bila že povsem v duhu zahtev novejše cerkvene glasbe. V dolgi dobi svojega delovanja je vzgojil Rihar celo vrsto učencev ter po njih dvignil vse slovensko cerkveno petje in cerkveno glasbo. Obenem pa predstavlja pričetek resnejše umetne cerkvene glasbene produkcije.

Mlajši generaciji, ki je pozabila na način Riharjeve reprodukcije, je postala kmalu celo Riharjeva glasba preposvetna, zato se je začel proti njej živahen odpor. Plod tega odpora je bila ustanovitev »Cecilijanskega društva« (leta 1877.) in ustanovitev »Cerkvenega glasbenika«, katerega uredništvo je prevzel Anton Foer-

ster (* l. 1837.). Foerster je po rodu Čeh, zato ni mogel popolnoma razumeti psihe slovenskega naroda. Visoko glasbeno izobražen, svoje umetnosti in svojih stremljenj ni mogel in ni hotel organsko zasnovati na slovenski glasbeni tradiciji, ki je bila zlasti formalno še jako pomanjkljiva. Hotel je prenoviti značaj slovenske cerkvene glasbe v smislu strožjih cecilijanskih zahtev. To nekoliko ekstremno Foersterjevo stremljenje je ublažil p. Angelik Hribar (1843—1907), ki je znal Riharjeve tradicije lepo prilagoditi cecilijanskim zahtevam. Njegovo umetnost označuje lahkoten, a resen slog, prikladen dispoziciji slovenskega naroda. V Hribarjevem duhu deluje tudi njegov redovni tovariš p. Hugolin Sattner, ki je komponiral med drugimi posebno lepe Marijine in tudi posvetne pesmi. To tradicijo nadaljujeta sedanja voditelja slovenske cerkvene glasbe dr. Fr. Kimovec in Stanko Premrl. Drugi važnejši cerkveni glasbeniki so bili D. Fajgel, Hladnik, Belar, Gerbič, Cvek, Vavken itd.

Cecilijansko društvo je odločilno vplivalo na novejši razvoj in na sedanje stanje slovenske cerkvene glasbe. Dalo je cerkveni glasbi resen značaj ter jo poglobilo in dvignilo tudi formalno. Velikemu razmahu je vsaj deloma škodilo to, da je spričo političnega razkola, ki je nastal pri Slovencih konec preteklega stoletja, učiteljstvo opustilo vodstvo cerkvenega petja in so ga prevzeli organisti po poklicu, vzgojeni v ljubljanski orglarski šoli, ki pa zaradi izdatno manjše izobrazbe niso mogli povsod vzdržati cerkvene glasbe na oni višini, na kakršni je bila še pred

nekaj leti. Je pa tudi med njimi precej talentov, ki pri svojem delu dosegajo lepe uspehe.

V Riharjevih časih se je začela živahno razvijati tudi slovenska umetna posvetna glasba. Skromni začetki so se pojavljali sicer že v prejšnjih dobah, toda to so bili le šibki poskusi. Rodila se je slovenska posvetna glasba pravzaprav šele v drugi tretjini preteklega stoletja. Njena očeta sta Jurij Fleišman in Kamilo Mašek. J. Fleišman (1818—1874), učitelj v Ljubljani, se sicer še jako naslanja na Riharja, a je vendarle samonikel pojav z veliko glasbeno kulturo, le da njegov slog še ni bil dovolj dovršen. Komponiral in izdal je celo vrsto skladb. Med njimi sta posebno važni zbirki »Grlica« in »Šolarske pesmi«. K. Mašek (1830—1859) je bil sin skladatelja ter sam jako priden in nadarjen glasbenik, ki je komponiral prve slovenske samospeve na Prešernove tekste. L. 1857. je začel izdajati tudi prvo slovensko glasbeno revijo »Cecilijo«, a smrt je pobrala nadarjenega umetnika, še preden se je mogel prav razviti.

Fleišman in Mašek sta pobudila živahen razvoj slovenske glasbe v »čitalniški« dobi, to je v šestdesetih in sedemdesetih letih preteklega stoletja. Za intenzivno gojenje družabnega življenja ter za živahno politično in narodno gibanje je bilo nujno treba pevskih zborov, ki bi nastopali pri različnih narodnih manifestacijah, pevski zbori so pa zahtevali primernih skladb. Takih so dobili Slovenci od A. Hajdriha (1842—1878), K. Kocijančiča in Avgusta Lebana (1847—1879). Glavna pažnja je bila pri njih skladbah obrnjena na svrho,

ki naj jo dosežejo, to je navdušujočo efektnost (n. pr. Hajdrihovo »Jadransko morje«) ter na melodijoznost, pri tem pa kažejo vsi ti skladatelji že najresnejše umetniške ambicije, njih stavek je že popolnoma izdelan in slog izčiščen. Komponirali so zlasti moške zbore, med katerimi se odlikujejo posebno Lebanovi (n. pr. »Podoknica«, »Zadnji večer«, »Mornar«, i. dr.). Nekako istočasno je zlagal pesmi ter jih tudi sam komponiral Miroslav Vilhar, ki so se ljudstvu tako priljubile, da so mnoge že popolnoma ponarodele (n. pr. »Mila, mila lunica«).

S tem je bil slovenski umetni posvetni glasbi prebit led in odslej se je razvijala kvalitativno in kvantitativno jako hitro. Dobili so Slovenci celo vrsto umetnikov, ki so visoko dvignili njih glasbeno kulturo in jim ustvarili obsežno glasbeno literaturo. Med najodličnejše spada že omenjeni Ant. Foerster, ki je poleg zborov zložil kantate za zbor in orkester. Pomemben je zlasti po prvi življenja zmožni slovenski komični operi, po »Gorenjskem slavčku«. Z njim vred moramo imenovati tu brate Josipa, Gustava in Benjamina Ipavca, od katerih je največji Benjamin (1829—1908), ki se je razvijal neprestano, prav do svoje smrti. Komponiral je lepe zbore, celo vrsto klavirskih skladb, kantate in celo dve operi (»Tičnik« in »Teharski plemiči«), najznamenitejši so pa njegovi samospevi (n. pr. »Če na poljane rosa pade«, »Ciganka Marija« itd.), ki so pravi biseri slovenske glasbene literature. Poleg Ipavcev je delovalo v tej dobi še več drugih slovenskih umetnikov, med katerimi bi bilo omeniti zlasti Dav. Jenka in Fr.

Gerbiča. Davorin Jenko (1835—1915) je znan zlasti po svojih rodoljubnih skladbah in koračnicah (n. pr. »Naprej«, »Bože pravde« in »Šta čutiš, Srbine tužni?«), Franc Gerbič (1840—1917) je bil eden najmarljivejših slovenskih glasbenih delavcev. Izprva je bil operni tenorist, potem je pa dolga leta kot ravnatelj vodil »Glasbeno Matico«. Komponiral je zbore, samospeve, klavirske in orkestralne skladbe, cerkvene skladbe in opere (»Nabor« in »Kres«), poleg tega je osnoval še revijo »Glasbeno Zoro«. Važno mesto zavzema poleg teh tudi p. Hugolin Sattner (* 1851), ki se je posvečal izprva zlasti cerkveni glasbi, pozneje pa zgolj obsežnejšim kompozicijam. Najznamenitejše njegove skladbe so veliki oratorij »Assumptio« ter kantate na Gregorčičeve tekste, kakor: »Oljki«, »Soči«, »V pepelnični noči«. Poleg teh, ki so dajali tej dobi smer, bi bilo omeniti še Volariča, Fr. S. Vilharja, A. Nedveda, I. Hladnika, J. Aljaža in druge. Vsi ti so ustvarili slovenski glasbi solidno podlago, tako da je korakala odslej vzporedno z ostalim umetniškim razvojem in udejstvovanjem.

To vidimo že pri nastopu moderne, ki se je pojavila takoj z nastopom impresijonizma v literaturi in upodabljajoči umetnosti, namreč v začetku tekočega stoletja. Tudi moderni slovenski glasbeniki so se učili od sodobne svetovne glasbe, a niso izgubili niti najmanj kontakta z narodom, nasprotno, oni temelje z vsem svojim bistvom v domači zemlji. Nastopili so kot dozorela skupina l. 1901. z ustanovitvijo velike glasbene revije »Novi akordi«, ki jo je vzorno urejeval dr. G. Krek. Glasniki te nove

struje so bili A. Lajovic, G. Krek in E. Adamič. Najizrazitejša individualnost med njimi je Anton Lajovic, po svojem bistvu romantik, ki nadaljuje B. Ipavčevo tradicijo. Napisal je celo vrsto zborov in samospevov, med katerimi so najbolj znani »Gozdna samota«, »Zeleni Jurij« in drugi. Med orkestralnimi deli je pomemben njegov »Adagio«. Njegove skladbe odlikujejo zlasti lep, sočen zvok. Dr. Gojmir Krek je napisal zlasti lepe samospeve, ki izražajo resen, v sebe zatopljen značaj. Veliko je storil za razvoj slovenske glasbe tudi z izdajanjem izborne glasbene revije »Novi akordi«. Emil Adamič je pa mehkejša natura, preprost in prisrčen zastopnik ljudske glasbe, a je kos tudi večjim nalogam (prim. eksotično »Tatarsko suito« in suito »Iz moje mladosti«). Poleg teh so se zbirali okrog »Novih akordov« še drugi solidni umetniki, kakor O. Dev, Pavčič, Polašek, St. Premrl (poleg zborov omenjamo zlasti »Solnčno pesem sv. Frančiška« za zbor in orkester ter »Božično suito«), Schwab, Ferjančič, S. Šantel, M. Rožanc, V. Parma, najplodovitejši. slovenski operni skladatelj in Risto Savin, ki je komponiral med drugim tudi znano opero »Lepo Vido«, opero »Gosposvetski sen« in pantomino »Čajno punčko«.

Zadnja leta so nastopile tudi že najmodernejše struje, ki streme zlasti za poglobitvijo muzike in potenciranjem izrazitosti, ne oziraje se na zvok. Najmlajše zastopajo L. M. Škerjanc (z mehkimi samospevi in manjšimi orkestralnimi deli), Ravnik in drugi, najbolj samosvoj talent med njimi je pa Marij Kogoj (* 1895), ki je izdal že več zbirk in pripravlja

veliko opero »Zmotljenci«, napisano po Prešernovem »Krstu pri Savici«.

Glede na tako lepi razvoj slovenske glasbe in na prirojene muzikalne talente slovenskega naroda je že samo po sebi umevno, da se je morala najlepše razvijati tudi slovenska reproduktivna glasbena umetnost. Omenili smo že, da deluje v Ljubljani že od l. 1701. »Filharmonično društvo«, sredi preteklega stoletja so se pa začeli ustanavljati neštevilni pevski zbori, s katerimi so danes dobesedno preplavljene vse slovenske pokrajine, zato se redkokje poje toliko kot pri Slovencih. To panogo goji posebno »Pevska zveza«, ki izdaja list »Pevec«; v istem smislu deluje »Zveza pevskih zborov Slovenije«. Najznamenitejša glasbena organizacija je poleg že omenjenega »Cecilijanskega društva« slovenska »Glasbena Matica« (ust. l. 1872.) s sijajnim pevskim zborom, z glasbeno šolo, s konservatorijem in z muzikalnim založništvom. Izmed vseh koncertov, ki se stalno prirejajo, so njeni najznamenitejši. Slovenci so imeli ter imajo še danes celo vrsto godbenih društvev. Med njimi je zavzemala pred vojno prvo mesto »Slovenska Filharmonija«, sedaj pa »Orkestralno društvo« (pod vodstvom K. Jeraja), ki je izšlo iz »Glasbene Matice«. Stalno svojo opero vzdržujejo Slovenci že od l. 1892., ki je razmeroma izvrstno izvajala že največja dela svetovne operne literature.

Tudi med reproduktivnimi umetniki imajo Slovenci velike in znamenite osebnosti, kakor soliste: Nollija, Gerbiča, Bučarja, Navala, Betetta, Levarja, Rijavca, Križaja, M. Koroščevo, Polakovo, Vrhunčevo, Lovšetovo itd.; pianiste;

Ličarja, Trosta, Ravnika, Koblarjevo; violinista: Trosta; organiste: Riharja, Foersterja, Premrla, Hladnika; dirigente: Hubada, dr. Čerina, Štritofa, Brezovška in druge.

Tako so dosegli Slovenci tudi na tem polju kulturnega udejstovanja v razmeroma kratkem času velike uspehe in pomembno višino, ki jim daje vse garancije za krepek nadaljnji razvoj.

C. Dramatična umetnost.

Kakor tradicije slovenske upodabljajoče in glasbene umetnosti so stare tudi tradicije slovenske dramatične umetnosti. Prve resnejše in večje početke nahajamo že v protireformacijski dobi v začetku XVII. stoletja, ko so prišli v Ljubljano jezuiti in so ustanovili tu svoje šole. S svojimi dijaki so prirejali redne gledališke predstave z godbo in s petjem, največ nabožne vsebine, a tudi komedije, ki so bile pisane po večini v latinskem, deloma pa tudi v nemškem jeziku. Že iz l. 1670. imamo poročila tudi o slovenskih predstavah. Z jezuitskimi predstavami vred so se razvile po slovenskih krajih tudi pasijonske igre, ki so bile pri ljudstvu zelo priljubljene. Posebni pospeševalci pasijonskih iger so bili kapucini v Ljubljani, Škofji Loki in Novem mestu. Tudi te so se vršile deloma v slovenskem jeziku, ponekod (na Koroškem) so se ohranile do najnovejše dobe.

Pa tudi posvetni krogi so se že v XVII. stoletju zelo zanimali za gledališko umetnost. Tako je ustanovil n. pr. V. E. Auersperg v svojem knežjem dvorcu v Ljubljani lastno gledališče,

kmalu nato že beremo tudi o stalnih gledaliških predstavah v mestni in deželni hiši. Samo v deželni hiši so peli n. pr. že l. 1765. skupno 15 oper in igrali 8 komedij. Prvo opero so peli v Ljubljani že l. 1660., torej 10 let prej nego v Parizu. Igrali so večinoma potujoči komedijantje, ki so prihajali iz nemških dežel, še pogosteje pa so peli italijanske opere italijanski pevci. Zanimanje za gledališko umetnost je bilo v vseh slojih tako veliko, da so morali postaviti deželni stanovi že l. 1665. posebno deželno gledališče, ki je stalo na sedanjem Kongresnem trgu v Ljubljani, na mestu, kjer je sedaj »Filharmonija«. V njem je bilo prostora za okroglo 1000 gledalcev. Gledališče je bilo razkošno in praktično opremljeno in več nego 200 let središče kranjske dramatične umetnosti.

Samo ob sebi je umevno, da je prevladovala tedaj in še dolgo potem v tem gledališču nemška Talija, kajti Slovenci izprva niti od daleč niso bili še zreli za kako samostojno udejstvovanje v gledališki umetnosti, pozneje, ko so začeli resno stremiti po njej, se jim je pa dolgo časa oteževal vstop v ta Talijin hram. Prve sistematične poskuse, da bi si ustvarili samostojno slovensko gledališko umetnost, opazujemo šele konec XVIII. stoletja. Kakor sploh vsega tedanjega slovenskega kulturnega življenja je bil tudi tega stremljenja središče baron Žiga Zois, ki je zlagal sam slovenske vložke za italijanske opere, ki so jih potem ob velikem navdušenju občinstva peli v gledališču, obenem je pa nagovarjal tudi svoje prijatelje, da so začeli z dramatičnimi poskusi. Tako je skomponiral J. Zupan l. 1780. prvo slovensko opero

»Belin«, A. Linhart je pa priredil prvo slovensko igro »Županovo Micko«, ki so jo l. 1789. tudi uprizorili, naslednje leto pa še igro »Veseli dan ali Matiček se ženi«, lokaliziran prevod znamenitega Beaumarchaisovega »Figara«.

Po Zoisovi smrti v dobi Metternichovega predmarčnega absolutizma so ti mladi poskusi zopet zamrli, dokler jih ni oživil na koncu prve polovice XIX. stoletja Prešernov krog. Tako je priredil Prešernov prijatelj A. Smole leta 1840. igro »Varh« in na novo izdal obe Linhartovi igri. Poleg tega je nastalo tedaj še par manjših del, tako da so bili Slovenci tudi v tem pogledu na l. 1848. kolikor toliko pripravljeni.

Z l. 1848. se je pričela v vseh panogah slovenskega javnega in kulturnega življenja nova doba. Politično in kulturno središče je bilo tedaj Bleiweisovo »Slovensko društvo« v Ljubljani, ki je že l. 1848. pričelo z gledališkimi predstavami in družabnimi večeri. Pred vsem so pridno skrbeli za repertoar — izviren in preveden — Koseski, Malavašič, Valjavec, Cegnar, Vilhar in drugi. Igrali so rodoljubi iz najboljše ljubljanske družbe. Zanimanje za gledališko umetnost je bilo toliko, da so začeli l. 1850. snovati celo posebno »Gledališko društvo«, ki ga je pa reakcija petdesetih let kmalu pokopala.

Novo življenje se je pričelo potem zopet v začetku šestdesetih let, ko so dobili tudi Slovenci zopet svoje ustavne svoboščine. Takoj so osnovali (l. 1861.) v Ljubljani »Narodno čitalnico«, ki naj bi nadaljevala tradicije nekdanjega »Slovenskega društva«. V svoji dvorani (v sedanji Šelenburgovi ulici) je pridno prirejala diletant-

ske predstave (od l. 1861.—1867. skupno 36 predstav). Poleg starejšega repertoarja so dobili Slovenci v oni dobi še celo vrsto novih izvirnih in prevedenih del, za katera so skrbeli zlasti Remec, Bilc, Alešovec, Celestin, Ogrinc, Mandelc, Stare, J. Nolli, Navratil, Cimperman, Gestrin, L. Pesjakova, Jurčič, Stritar in Vošnjak. Igrali so pa še vedno diletanti. J. Bleiweis je začel izdajati l. 1864. celo posebno zbirko gledaliških iger, naslednje leto pa še M. Vilhar. S primernim pevskim repertoarjem so jih zalagali K. Mašek, J. Fleišman, M. Vilhar i. dr. Istočasno so začeli ustanavljati slične »Čitalnice« tudi po vseh drugih večjih krajih (l. 1869. jih je bilo že 58), ki so vse pridno gojile tudi gledališko umetnost.

Temu živahnemu kulturnemu stremljenju je postal čitalniški okvir kmalu pretesen. Že leta 1867. se je rodilo iz njenega naročja posebno »Dramatično društvo«, ki je odslej pol stoletja vodilo slovensko Talijo ter si pridobilo nevenljivih zaslug za razvoj slovenske gledališke umetnosti. Duša tega društva so bili iz početka Fr. Levstik, J. Stare, J. Nolli in P. Grasselli. Zbrali so okrog sebe najboljše diletante, poskrbeli za primeren repertoar in tako oboroženi so potrkali energično na vrata deželnega gledališča, v katerem se je tedaj ščeperila nemška muza. Šele l. 1869. jim je nemški deželni odbor dovolil po eno nedeljo na mesec za slovenske predstave, zato so pa med tem igrali tudi še v čitalnični dvorani. V naslednjih letih si je izbojevalo društvo dovoljenje igrati po trikrat na mesec v gledališču in primerno denarno podporo od deželnega odbora. Na ta način je razvilo

društvo najživahnejše delovanje: vzgojilo je celo vrsto dobrih diletantov ter angažiralo že tudi nekaj poklicnih igralcev (med drugimi G. Nigrinovo), nabavilo si precej inventarja in veliko knjižnico, osnovalo dramatično šolo (l. 1869.), skrbelo za neprestano pomnoževanje repertoarja ter uprizarjalo že po 30 predstav v eni sezoni.

V sedemdesetih letih je postajal pri Slovencih boj med Nemštvom in Slovenstvom vedno hujši in ta boj je bridko občutila tudi slovenska Talija. Oteževali so Nemci prireditve v gledališču in krčili deželno podporo. Konec sedemdesetih let je dozorela kriza tako daleč, da ni moglo društvo prirediti v sezoni 1878/79 nobene predstave več in z velikim trudom vzgojeni igralci so se zopet razšli po svetu. Po tej katastrofi je bilo treba začeti delati zopet iz novega. Uprizarjali so zopet le diletantske predstave in prve poklicne igralce so zopet aganžirali šele l. 1883. Predstav je bilo vsako sezono po 10—15, kajti tudi gledališče je bilo dovoljeno »Dramatičnemu društvu« samo po dvakrat na mesec. Vkljub temu se je pa po zaslugi požrtvovalnega Gerbiča uprizorilo tudi v tej dobi več oper (Müller, Offenbach, Suppe, Zajc, Verdi itd.). Društvo je izdajalo zbirko gledaliških iger, »Talijo«, ki je dosegla od l. 1867.—1896. nad 60 zvezkov in si vzdrževalo dramatično šolo. Vse to se je vršilo le s pomočjo požrtvovalnosti nekaterih rodoljubov, kajti dežela tudi v tem času ni storila za slovensko gledališko umetnost do malega ničesar, obratno ovirala je njen razvoj povsod. Temu početju umirajočega Nemštva je storil konec dne 17. februarja l. 1887. požar, ki je popolnoma upepelil staro deželno gleda-

lišče. Nemško gledališče je s tem prenehalo, dramatično društvo se je pa preselilo zopet nazaj v čitalnično dvorano, kjer je ostalo do otvoritve novega deželnega gledališča l. 1892., letnica, ki pomeni zopet mejnik v razvoju slovenske gledališke umetnosti.

V tej dobi (od l. 1867.—1887.) je bil kljub vsem težkočam položen vendarle trden in solid-den temelj slovenski Taliji. »Dramatično društvo« samo je uprizorilo 477 predstav, od teh okroglo 100 glasbenih z izvirnim slovenskim repertoarjem (Linhart, Stritar, Alešovec, Ogrinec, Borštnik, Vošnjak, Vilhar itd.), potem s hrvaškim (Kukuljević, J. E. Tomić), s srbskim (K. Trifković, B. Borgjoški), s severnoslovanskim in tudi s proizvodi iz svetovne dramatične literature. Društvo si je nabavilo velik inventar in veliko dramatično knjižnico (nad 700 iger), dramatična šola je pa vzgojila precej velikih igralskih talentov, med katerimi bi bilo omeniti zlasti Nigrinovo, A. Cerarja - D a n i l a (* 1858), ki igra že od leta 1877. do danes, V e r o v š k a (igral od l. 1887.), Z. Borštnikovo, I. B o r š t n i k a, G. Danilovo in še mnogo drugih.

L. 1883. je prišel kranjski deželni zbor v slovenske roke in odslej so napočili tudi slovenski Taliji lepši časi. Že l. 1888. je sklenil dež. zbor, da zgradi novo moderno in monumentalno gledališče, ki je bilo 29. septem. 1892. l. otvorjeno z J. Jurčičevo tragedijo »Veronika Deseniška«. V njem je prostora za okroglo 750 oseb. Slovenci so zahtevali za enkrat po dve predstavi na teden in so to seveda tudi dosegli, obenem pa še primerno deželno in mestno podporo v denarju. Tako je bilo mogoče začeti z

delom. Angažirali so vse domače talente ter več tujih, zlasti čeških, tako da so imeli že v prvi sezoni l. 1892/93 dramo, opero in opereto. Uprizarjala so se vedno večja in težja dela domače, slovanske in svetovne literature, zbor solistov se je vedno bolj množil, sezona je skušala nadkriliti sezono, tako da se je dvignil repertoar mahoma na vrhunec. Izza sezone 1894/95 so igrali po trikrat do štirikrat na teden, od sezone 1909/10 pa celo po petkrat. Tako so se vedno bolj umikali Nemci iz deželnega gledališča, dokler si niso zgradili za sezono 1912/13 svojega in so Slovenci postali edini gospodarji v deželnem. S tem je bila 45 letna borba za slovensko deželno gledališče končana.

V tej drugi dobi zgodovine slovenske gledališke umetnosti so napredovali Slovenci vprav skokoma. Uprizorili so v tej dobi (od l. 1892 do 1912) nad 1800 predstav (leta 1892/93 — 50, l. 1902/03 — 100, l. 1911/12 — 150). Gojili so dramo, opero in opereto s prav malenkostno deželno in mestno subvencijo (10—35.000 K na leto), vse drugo je moralo pridobiti »Dramatično društvo« z vstopnicami in z drugimi podporami. Intendanti in dramaturgi so bili v tej dobi dr. V. Krisper, G. Pirc, I. Plantan, M. Hubad, F. Milčinski, Tekavčič, J. Bleiweis in Juvančič, od l. 1905.—1913. pa Fr. Govekar. Zlasti temu so strogi sodniki zelo očitali, da je jemal v repertoar tudi lascivne operete in neslane burke, a če pogledamo višino subvencije, nam postane to takoj razumljivo in se moramo naravnost čuditi, da je sploh vzdržal slovensko gledališče na toliki umetniški višini, kajti poleg lažjega blaga je uprizarjal stalno tudi dela svetovne veljave,

kakor dela Shakespeareja, Goetheja, Schillerja, Lessinga, Grillparzerja, Ibsena, Björnsona, Wildeja, Strindberga, Gogolja, Turgenjeva, Tolstega, Gorkega, Čehova, Maeterlincka, Molièrea, Calderona, Nestroya, Hugoja, Hauptmanna, D'Annunzia, Thoma, R. Bracca in druga, zlasti slovanska. Izmed izvirnih slovenskih del, ki so se vedno bolj množila, je gledališče uprizorilo v tej dobi Aškerčeva, Cankarjeva, Detelova, Funtkova, Finžgarjeva, Ganglova, Kristanova, Medvedova in druga, izmed srbskohrvaških pa Freudenreichova, Tučićeva, B. Nušićeva, M. Begovićeva, I. Vojnovićeva itd. Operni repertoar izkazuje v tej dobi Adama, D'Alberta, Bizeta, Donizettija, Franchettija, Goldmarka, Gounoda, Halevyja, Kienzla, Leoncavalla, Masseneta, Mayerbeera, Offenbacha, Puccinija, St. Saensa, Thomsa, Verdija, Wagnerja, Webra in druge ter Slovence: Ipavca, Foersterja, Parmo, R. Savina in druge Slovane: Bloudeka, Čajkovskega, Smetano, Dvořáka, Glinko, Köcka, Zajca, Albinija, Mandića in druge, skupno 76 novih oper in operet.

Duši slovenske Talije sta bila v početku te druge dobe odlični operni pevec J. Nolli in največji slovenski gledališki umetnik Ignacij Borštnik (1858—1919), poleg teh dveh so pa nastopali tedaj že omenjeni večji talenti Danilo, Verovšek (1866—1914), najpopularnejši slovenski gledališki umetnik, Danilova (od l. 1886.), Nigrinova, Orehek, Ogrinčeva i. dr., pozneje pa H. Nučič (od l. 1900.), Borštnikova, Povhe, B. Bergantova, J. Molek, Bukšek, M. Skrbinšek, J. Križaj, T. Thalerjeva i. dr., med pevci pa J. Nolli, poleg Gerbiča ustvaritelj slovenske operne predstave, I. Polakova, Betetto, Novak, Križaj,

M. Gerbičeva itd. Razumljivo je, da si v tedanjih razmerah Slovenci še niso mogli vzgojiti dovolj domačih moči, zato so bili navezani kolikor toliko, zlasti v operi, tudi še na tuje (posebno češke) moči, kajti za izšolanje zadostnega števila domačih umetnikov so bila denarna sredstva preskromna, mecenov pa siromašni slovenski narod nikdar ni imel dovolj za vse potrebe. Kljub tem težavam pa število domačih moči stalno raste.

Ta lepi razvoj slovenske gledališke umetnosti so začele ovirati l. 1912. hude krize. Domača politična nasprotstva so se polagoma tako poostrila, da je moral tedanji intendant Govekar na zahtevo lastnika gledališča, dr. Šušteršičevega deželnega odbora, odstopiti. Zamenjal ga je prof. Kobal, ki pa ni imel Govekarjevih gospodarskih spretnosti, zato je zaključilo »Dramatično društvo« sezono z velikim deficitom. V naslednji sezoni (1912/13) je bilo treba vsled tega opustiti opero in opereto, pač pa je I. Borštnik poskušal vzdržati vsaj dramo. Ni se mu posrečilo niti to, zakaj jeseni l. 1915. se vrata slovenskega Talijinega hrama niso več odprla . . .

Ta huda in sramotna katastrofa je trajala potem skoro vso vojno dobo, bila je tudi eden izmed vnanjih znakov bridkih dni, ki jih je pretrpel slovenski narod. Ko se je pa začelo l. 1917. širom Slovenije ono veličastno jugoslovansko gibanje, Slovenci seveda niso pozabili tudi svojih kulturnih inštitucij in že preko zime 1917/18 so nekateri slov. finančniki osnovali »Gledališki konsorcij«, ki naj bi omogočil »Dramatičnemu društvu« zopetno vstajenje. Pri akciji je sode-

loval ves narod in tako se je 1. septem. 1918. l. začelo zopet z dramo, mesec dni nato pa tudi z opero. Kaka dva meseca po osvobojenju je prenehalo na zahtevo Narodne vlade s predstavami nemško gledališče in »Nemško gledališko društvo« ter »Kranjska hranilnica«, lastnika nemškega gledališča, sta dala gledališče v najem slovenskemu »Gledališkemu konsorciju«. Tako so dobili Slovenci v Ljubljani dve gledališči: prejšnje deželno gledališče za opero in prejšnje nemško gledališče za dramo. L. 1919. sta pa storila konsorcij in »Dramatično društvo« pri prosvetnem ministrstvu potrebne korake, da se je tudi slovensko narodno gledališče podržavilo obenem z drugimi narodnimi gledališči v državi.

Tako je dosegel torej razvoj slovenske gledališke umetnosti zadnje etape in pričakovati je, da bodo Slovenci v tej panogi umetnosti v bodoče lahko napredovali še vse lepše nego doslej, saj predstavlja baš gledališče povsod nekako središče kulturnega in umetniškega udejstvovanja. Ono mora biti v bodoče samo še umetniški zavod, ki bo ustrezal kulturnim potrebam naroda, zato ne smejo biti zanj nobene žrtve prevelike. Kakor od vsega početka tako je tudi danes glasnik slovenske narodne kulture, saj imajo Slovenci tudi v najnovejšem času lepo vrsto samoniklih dramatikov (Kraigher, St. Majcen, F. Finžgar, Pregelj, Funtek, Novačan i. dr.) in prvovrstnih igralcev (Skrbinšek, Šest, Nučič, Rogoz, Šaričeva, Juvanova, Danilova, Borštnikova itd.) ter pevcev (Betetto, Križaj, Rijavec, Levar, Medvedova, Lovšetova itd.). Slovenski repertoar se vedno hitreje povečuje, tesnejša zveza med posameznimi gledališči po

državi bi pa omogočila, da bi v bodoče gojili še bolj srbskohrvaški repertoar nego doslej.

Kakor smo videli, je dosegla slovenska gledališka umetnost v času ene generacije tolikšen napredek, kot so ga dosegli pri drugih narodih komaj v sto in še več letih.

Ta nagli razvoj in napredek sta bila pa mogoča le zato, ker so najširši narodni sloji že zgodaj nenavadno vzljubili gledališko umetnost. Že v šestdesetih letih se je osnovala po vseh večjih slovenskih krajih cela vrsta »Čitalnic«, ki so prirejale redne gledališke predstave. V začetku tekočega stoletja je bilo komaj še najti slovenske občine, kjer ne bi prirejalo kako lokalno kulturno društvo rednih gledaliških predstav, po vseh večjih krajih pa so bila osnovana posebna gledališka, diletantska in dramatična društva. Med podeželskimi odri so se dvignili najviše na Jesenicah, v Ribnici, Kranju, Radovljici, Novem mestu, Kamniku; v Celju, Mariboru, Trstu in Gorici pa so se osnovala že prava slovenska gledališča. Najviše sta se povzpela tržaško gledališče in pa »Ljudski oder«, ki ga je vzdrževala v Ljubljani kulturna organizacija »Slovenske ljudske stranke«, ki je ustvarila tudi po kmetih par sto gledaliških odrov. Zlasti »Ljudski oder« je bil dobro vzgajališče za igralce in gledališko publiko. Slično nalogo vrši po prevratu tudi »Šentjakobski gledališki oder« v Ljubljani. Po prevratu so dobili Slovenci še dobro pokrajinsko gledališče v Mariboru z dramo, opero in opereto.

Tako je torej dosegel slovenski narod v razmeroma kratkem času kljub vsem oviram tudi na tem polju umetnosti pomembno višino, tako

da lahko s ponosom gleda v preteklost in s samozavestjo v bodočnost.

Slovenska umetnost je ena najlepših in največjih dobrin, ki so jih Slovenci prinesli v novo državo. Slovenci so bili prešibki, da bi bili ustvarjali in podirali države, le pošteno in iskreno so sodelovali pri tem poslu, a imeli so dovolj notranje sile, da so si ustvarili kulturo in umetnost, ki sta jim bili najsilnejša opora v hudih časih. Narod, ki je samo iz svoje notranje sile ustvaril toliko kulturnih dobrin in tako visoko nacijonalno umetnost, je zrel za samostojno življenje v današnji državi.

Ljudska prosveta in kulturna organizacija.

Tako nepričakovano lepi in visoki razmah slovenske književnosti in umetnosti bi bil pa seveda nemogoč brez široke in globoke ljudske prosvete ter brez intenzivne in sistematično zasnovane kulturne organizacije, na katerih temelji danes tudi vsa notranja sila in moč Slovenstva. Najfrapantnejše in kar navdaja Slovence tudi z upravičenim ponosom ter zasluženo samozavestjo je pa to, da so si ustvarili vso svojo ljudsko prosveto in kulturno organizacijo v razmeroma najhujših okoliščinah skoro brez vsake državne pomoči sami iz sebe v času kratkih dveh, treh generacij, in sicer tako, da se ne morejo v tem pogledu meriti z njimi niti mnogi večji in bogatejši narodi, ki so uživali mnogo večje nacijonalne svoboščine ali pa imeli celo lastne države.

Sicer je bilo v slovenskih deželah že od najstarejših časov živahno kulturno življenje, kajti skoro v vseh večjih mestih je zaradi ugodne geografske lege cvetla trgovina. Sinovi bogatega meščanstva so posečali v velikem številu nemške, še bolj pa italijanske univerze ter prinašali domov kulturne vplive. Poleg tega so prihajali v slovenske dežele v velikem številu tudi tuji, nemški in italijanski

umetniki ter se za krajši ali daljši čas ustavljali v slovenskih mestih, kjer so (poleg domačih cehovskih umetnikov) gradili monumentalne stavbe, izvrševali slikarska in kiparska naročila ter uprizarjali gledališke predstave. Toda ta kultura je imela po pretežni večini nemško-italijanski pečat, ker je živela skoro samo v ponemčenih in poitalijančenih mestih, med slovenski narod, ki je živel zunaj na kmetih in obdeloval v potu svojega obraza zemljo tujemu graščaku, pa ni prodrla. Slovensko plemstvo je izginilo že v srednjem veku, slovenskega meščanstva pa do srede preteklega stoletja sploh ni bilo. Ker torej kmet ni imel odkod črpati svoje izobrazbe, ni nič čudnega, da je ostalo slovensko ljudstvo v prejšnjih stoletjih na precej nizki kulturni stopnji. Edini stan, ki je vsaj nekoliko skrbel za ljudsko prosveto, je bila nižja duhovščina. Ta je vzdrževala po nekaterih večjih krajih primitivne šole, kjer so se naučili nekateri posamezniki brati in le redki tudi pisati. Le-te šole so omogočile tudi živahni razvoj protestantske književnosti v drugi polovici XVI. stoletja.

Prvo večjo podlago za napredek slovenske ljudske prosvete je ustvarila cesarica Marija Terezija s svojo znamenito šolsko reformo (leta 1774.). Ta šolska reforma in pa živahno pospeševanje šolstva za časa francoske okupacije (1809 do 1813) sta rodila ta dobri sad, da se je naučilo slovensko ljudstvo čitati in pisati. Žal le, da razen nabožnih knjig ni imelo ljudstvo tedaj še skoro ničesar, kajti policijski predmarčni režim je skoro popolnoma onemogočeval tudi vsako intenzivnejše kulturno udejstvovanje. Slovenska

literatura je bila zatirana, ustanavljanje društev prepovedano, ustanovitev slovenskega časopisa so pa zavlačevali leta in leta, dokler se končno vendarle ni posrečilo, da je dobila »Kranjska kmetijska družba« na vztrajno prizadevanje nadvojvode Ivana l. 1843. dovoljenje za izdajanje »Kmetijskih in rokodelskih Novic«, katerih uredništvo je prevzel dr. J. Bleiweis.

Znamenito leto 1848. je pa prineslo končno tudi Slovencem politično in gospodarsko osvobojenje. Sicer je nastopila v petdesetih letih velika reakcija, a že v naslednjem desetletju je dobila Avstrija parlamentarizem in ustavo, ki je vsaj teoretično tudi Slovencem jamčila za razne politične svoboščine in za enakopravnost. Po ustavi so prišle potem hitro še druge važne pridobitve, kakor zlasti moderni šolski zakon (1869—1872) itd., ki so omogočile Slovencem lastno delo na polju ljudske prosvete.

Ena najvažnejših teh pridobitev je gotovo omenjeni šolski zakon, ki je bil za svojo dobo zelo moderen. Na podlagi tega zakona so imele za nižje šolstvo skrbeti posamezne dežele z občinami, srednje in višje šolstvo si je pa pridržala država. Umevno je, da so slovenske dežele kar tekmovale, katera si ustvari boljšo šolsko organizacijo. Tedaj so dobili povsod razen na Koroškem svoje slovenske osnovne šole. Srednje šole so ostale izprva še nemške, a polagoma je (v sedemdesetih in osemdesetih letih) prodirala slovenščina tudi vanje, tako da so si do vojne priborili slovenske nižje gimnazije in (l. 1910.) dvojezične višje gimnazije. L. 1905. je bila ustanovljena v Št. Vidu nad Ljubljano prva popolnoma slovenska gimnazija, l. 1910. pa je bila

popolnoma poslovenjena še goriška gimnazija. Imeli so tudi precej strokovnega šolstva. Vkljub trdovratnemu odporu vladajočega nemštva so si priborili Slovenci (razen na Koroškem) prav lepo šolstvo v kvantitativnem ter tudi v kvalitativnem pogledu.

Tako je kazala šolska statistika na slovenskem ozemlju pred vojno naslednjo sliko:

Vrsta šol	Število šol	Število razredov	Število slov. učencev
Slov. osnovnih šol . .	907 in 84)[1]	2600 in 180[1])	
Gimnazij[2]	16		3344
Realk	6		765
Obrtno nadalj. šol . .	41		2500

Te številke se nanašajo seveda samo na tedanji avstrijski del slovenskega ozemlja, kajti beneški in prekmurski Slovenci niso imeli nobenih slovenskih šol, pač so si jih pa vzdrževali nekaj ameriški Slovenci pri svojih slovenskih cerkvah.

Po prevratu jim je bilo treba to šolstvo le še nekoliko dopolniti in reorganizirati zlasti glede učnih načrtov. Danes Slovenci lahko z

---

[1] Dvojezične šole (razredi) na Koroškem, dejansko pa nemške, kajti tam se je uporabljala slovenščina le prve mesece.

[2] Gimnazije in realke so vpoštevane tu one, ki so prihajale v poštev za slovenske dijake, faktično je bilo na slovenskem ozemlju srednjih šol še več.

mirno vestjo trdijo, da nima take šolske organizacije kot Slovenija prav nobena druga pokrajina v Jugoslaviji. (Slovenija šteje 8·7% celokupnega jugoslovanskega prebivalstva, na njenem ozemlju pa je 12·3% vseh jugoslovanskih osnovnih šol, 17·9% vseh jugoslovanskih osnovnošolskih učiteljev in 18·3% vseh jugoslovanskih osnovno šolo obiskujočih otrok.) Najglavnejša povojna pridobitev na šolskem polju je vsekakor univerza, s katero so Slovenci kronali svojo šolsko organizacijo. Kakšno je slovensko šolstvo v Jugoslaviji danes, nam predočuje najlepše naslednja statistika (z dne 31. decembra 1921. l.):

Vrsta šole:	Število šol	Učnih moči	Učencev
Osnovne šole	822	3003	171.046
Meščanske šole. . . .	33	218	5.054
Human. gimnazije . .	5	103	1.862
Realne gimnazije . .	8	156	2.405
Realke	2	63	1.154
Učit. pripravnice . . .	7	92	910
Trgovske šole	5	66	767
Trgov. nad. šol	7	35	540
Šola za slepce	1	4	24
Šola za gluhoneme . .	1	10	89
Državno vzgajališče	1	4	40
Skupaj . .	**892**	**3756**	**183.891**

Poleg teh šol deluje še dolga vrsta otroških vrtcev, moderna tehniška srednja šola (s 650 učenci), 42 obrtnih nadaljevalnih šol (s 3800 učenci, 9 stalnih gospodinjskih tečajev, univerza z vsemi petimi fakultetami, več glasbenih šol, konservatorij, več trgovskih tečajev, trgovska akademija in nekaj drugih manj važnih šol. Leta 1908. je bila ustanovljena na dr. Krekovo pobudo tudi gospodarska in zadružna šola (druga v Evropi), ki jo je vzdrževala dežela Kranjska, a je med vojno žal prenehala. Vse te šole skupno poseča okroglo 200.000 učencev in učenk. To znači, da obiskuje trenutno ta ali drugi pouk skoro 20 % slovenskega naroda v Jugoslaviji. Te številke govore same dovolj glasno o smislu, ki ga ima slovenski narod za šolstvo. Slovensko ljudstvo hrepeni po izobrazbi in za izobrazbo se ne straši nobenih žrtev.

Žal, da se slovensko šolstvo tudi na drugem slovenskem ozemlju ni tako lepo dvignilo, temveč je celo nazadovalo. Tako je bilo v slovenski Italiji l. 1921. slovenskih osnovnih šol samo 285 s 765 razredi, 705 učitelji in 46.061 učenci. Za slovenske srednje šole se bije v Italiji še ljut boj in so šolske razmere še povsem neurejene, tako da ni mogoče podati točnih statističnih podatkov. Velik del slovenskih dijakov iz Italije pa študira na srednjih in visokih šolah v Sloveniji.

Slovensko šolstvo na Koroškem je bilo po nesrečnem plebiscitu vkljub jasnim določbam sanžermenske mirovne pogodbe popolnoma uničeno, tako da ni danes na Koroškem in ne na nemškem Štajerskem nobene slovenske šole več, temveč le par dvojezičnih (nemško-sloven-

skih), ki so pa dejansko tudi popolnoma nemške. Najhujši udarec za koroške Slovence je bil ta, da niso hoteli sprejeti Nemci v službo nobenega slovenskega učitelja, niti koroških domačinov ne, tako da ni danes na Koroškem tudi nobenega slovenskega učitelja. Prepovedano je celo ustanavljanje zasebnih slovenskih šol ter so bile zatrte tudi že poprej obstoječe.

Vseh slovenskih osnovnih šol (brez ameriških) bi bilo danes nekaj nad 1000 z okroglo 220.000 učenci in 3700 razredi.

Umevno je, da se je moral ob takih razmerah dvigniti nivo ljudske prosvete jako visoko. To nam najjasneje dokazuje število analfabetov, ki je znašalo l. 1910. samo 14·65%. V tem oziru so bili v Avstriji pred Slovenci samo Čehi, Nemci in Italijani, kakor nam kaže naslednja statistika analfabetov med posameznimi narodi Avstrije. Pri

Čehih	2·38 %
Nemcih	3·12 %
Italijanih	10·30 %
Slovencih	14·65 %
Poljakih	27·36 %
Madžarih	36·39 %
Rumunih	60·39 %
Rusinih	61·03 %
Srbohrvatih	63·67 %

Povprečno v Avstriji 25%

Ta številka pa danes seveda niti od daleč ni več točna, saj nam kaže naslednja statistika (iz l. 1910.) najlepše, kako rapidno je padalo pri Slovencih število analfabetov:

V starosti bilo popolnih analfabetov

nad 70	let	54 %
60—70	„	40 %
50—60	„	27 %
40—50	„	16 %
30—40	„	9 %
20—30	„	5 %
10—20	„	3 %

Danes skoro lahko trdimo, da v mlajši slovenski generaciji analfabetov sploh ni več. Tega ne more trditi o sebi nobena druga jugoslovanska pokrajina in noben narod južne ter vzhodne Evrope, kar nam dokazuje statistika analfabetizma v teh deželah (glej razpredelnico na str. 173).

In te rezultate, to treba poudariti, so dosegli Slovenci s svojim lastnim trudom vkljub vsem neugodnim okoliščinam že v Avstriji.

Tako so omogočili Slovenci s svojim sijajno organiziranim osnovnim in strokovnim šolstvom svojemu ljudstvu solidno temeljno in strokovno šolsko izobrazbo, razne kulturne inštitucije so pa skrbele potem za nadaljnjo vzgojo in izobrazbo. V tem pogledu so posvečali glavno skrb čtivu, to je knjigam in časopisom, ki so rasli kakor gobe po dežju. Kako se je razvijalo slovensko časopisje, nam lepo predočuje naslednja statistika:

leta	1844	je	izhajalo	slovenskih	časopisov	1
„	1854	„	„	„	„	6
„	1874	„	„	„	„	22
„	1884	„	„	„	„	35
„	1894	„	„	„	„	43

leta 1904 je izhajalo slovenskih časopisov 97
„ 1912 „ „ „ „ 122
„ 1922 „ „ v Jugoslaviji . . 108
Italiji 17
Avstriji 1
Ameriki (okroglo) 15
} 141

Jugoslovanske pokrajine	Leta	Število analfabetov v %
Slovenija	1910	14 %
Hrvaška in Slavonija	1900	54 %
Dalmacija	1910	63 %
Bosna in Hercegovina . . .	1910	82 %
Vojvodina	1910	40 %
Severna Srbija	1910	78 %
Južna Srbija	1900	94 %
Črna gora	1910	80 %

Države južne in vzhodne Evrope	Leta	Število analfabetov v %
Rusija	1910	62 %
Poljska	1900	47 %
Rumunija	1910	75 %
Madžarska	1920	20 %
Bolgarija	1912	53 %
Grška	1910	30 %
Italija	1910	32 %
Španija	1910	54 %
Portugalska	1910	70 %

Če pomislimo, da mora imeti danes vsak list vsaj po par tisoč naročnikov, da more izhajati, si potem lahko izračunamo, koliko Slovenci čitajo.[1] Nekateri listi so imeli za skromne slovenske razmere že pred vojno vprav ogromne naklade. Tako je bilo tiskano n. pr. kmetsko glasilo SLS, tednik »Domoljub«, pred vojno v 40—45.000 iztisih in to pri narodu, ki je štel tedaj v avstrijskih mejah komaj 1,300.000 prebivalcev. Po vojni se te razmere niso poslabšale, nasprotno še poboljšale. Navedeni »Domoljub« se je tiskal l. 1922. še vedno v 35—38.000 izvodih, »Kmetovalec« l. 1919. v 33.000 izvodih, čeprav je pripadla tretjina slov. ozemlja drugim državam in so seveda tamošnji naročniki odpadli. Tako lahko smelo trdimo, da je danes skoro ni slovenske hiše brez časopisa. Tega ne more trditi o sebi noben narod v južni in vzhodni Evropi. Vkljub vsem oviram se tudi časopisje italijanskih Slovencev lepo razvija, kajti l. 1922. je izhajalo tam 17 listov, dočim so mogli izdajati avstrijski Slovenci en sam list (polit. tednik »Koroški Slovenec«), a še tega so morali tiskati na Dunaju, ker na Koroškem ni bilo slovenske tiskarne.

Podobno je bilo s knjižno produkcijo. V enem prejšnjih poglavij smo naglasili, da se zaradi slovenske maloštevilnosti dolgo niso mogla prav razviti privatna založništva, zato so pa koncentrirali svoje sile na dve veliki splošni narodni inštituciji, to je na »Družbo sv. Mo-

---

[1] Italijanski publicist C. Curcio pravi, da čita slovenski narod razmeroma tri- do štirikrat več nego zapadnoevropski narodi.

horja« v Celovcu, ki je preskrbovala široke plasti ljudstva s popularnimi beletrističnimi in poučnimi deli, ter na »Slovensko Matico« v Ljubljani (ust. 1864. l.), ki je izdajala literarna in znanstvena dela za inteligenco.

»Družba sv. Mohorja« je bila ustanovljena l. 1852. ter je izdajala za letno članarino 2 K po 6 knjig na leto. Njeno članstvo je raslo takole:

Leta	1860	je	imela	članov	. .	1.116
„	1870	„	„	„	. .	16.175
„	1880	„	„	„	. .	25.430
„	1890	„	„	„	. .	48.084
„	1900	„	„	„	. .	78.596
„	1910	„	„	„	. .	85.789
„	1919	„	„	„	. .	95.000

in to pri poldrugomilijonskem narodu! Kje je narod na svetu, ki bi imel pokazati kaj enakega?

Če izpremenimo te številke v knjige, vidimo, da je pošiljala samo ta družba med mali slovenski narod po več nego pol milijona knjig vsako leto, zato je pa danes tudi skoro ni slovenske hiše brez majhne domače knjižnice. Koliko so izdala in natisnila knjig druga založništva (zasebna založništva so tiskala pred vojno beletristične knjige navadno v 1000 do 1500 izvodih, po vojni pa 3—5000 iztisih, vkljub temu, da gre preko državnih mej razmeroma malo knjig), je seveda težko pregledati, a eno je gotovo in to mirno lahko konstatiramo, da živi danes slovenski jezik globoko zasidran v ponosni nacijonalni samozavesti slovenskega ljudstva in je dokumentiran v milijonih knjig, ki jih je to ljudstvo konsumiralo.

Kjer je ljudska prosveta tako visoka in kjer ljudstvo toliko čita, je popolnoma razumljivo, da so se morale najlepše razvijati tudi različne kulturne organizacije. Če abstrahiramo ogromno število nabožnih družb in organizacij, ki jim je namen, da utrjujejo in poglabljajo versko življenje naroda in ki gotovo niso negativen znak narodne prosvete, dalje zelo veliko število humanitarnih ustanov in pa neštete gospodarske organizacije, vidimo, da je skoro vsa slovenska kulturna organizacija strankarsko opredeljena, kar ima to prednost, da se razvija med njimi zdravo tekmovanje.

Prva slovenska društva so nastala l. 1848., ki so pa bila še kulturna in politična obenem. Posebno pozornost so začeli Slovenci posvečati društvenemu življenju v šestdesetih letih, ko so si ustanavljali po vseh večjih krajih tako zvane čitalnice (l. 1869. jih je bilo že 58 po vseh večjih krajih) in slična društva, ki so bila dolga leta središče vsega družabnega, kulturnega, političnega in sploh narodnega življenja. Ko so se potem v osemdesetih in devetdesetih letih duhovi ločili, je začela ustanavljati vsaka stranka svoje lastne kulturne organizacije. V tem pogledu je daleč nadkrilila vse ostale »Slov. ljudska stranka«, ki si je ustvarila največ na dr. Krekovo inicijativo v par desetletjih poleg lepe politične in gospodarske organizacije tudi velikopotezno kulturno organizacijo, tako da je danes vsa slovenska zemlja prepredena z izobraževalnimi društvi, knjižnicami, dramatičnimi odri, telovadnimi in drugimi odseki, pevskimi zbori, godbami in tamburaškimi zbori itd. Vsa ta obsežna kulturna organizacija SLS je osredo-

točena v »Slovenski krščansko socialni zvezi«, ki vodi ves aparat. V njenem okrilju je bilo leta 1912.:

izobraževalnih društev	476	in članov	42.000
pevskih zborov . . .	250	„ pevcev	4.340
tamburaških zborov .	94	„ tambúr.	1.080
telov. orlov. odsekov .	168	„ članov	5.230

Živahno delovanje teh društev kažejo dalje naslednje številke (tudi iz l. 1912.):

Društvene knjižnice so štele knjig . .	102.600
predavanj so priredila ta društva . .	3.093
gledaliških predstav	1.060
izletov	525
veselic in koncertov	320
skioptikov so imela	31
svojih lastnih društvenih domov . .	74
»Čebelic«, t. j. majhnih hranilnic so vzdrževala	104

Po vojni se je ta organizacija le še bolj razvila in poglobila. To predočuje spodnja statistika.

Veliki pomen te organizacije za slovensko ljudsko prosveto temelji baš v tem, da je deloval skoro ves ta aparat na kmetih, med preprostim kmečkim ljudstvom. Umevno je potem tudi, da je taka kulturna organizacija visoko dvignila kulturni nivo slovenskega kmečkega ljudstva in popolnoma preobrazila življenje po slovenskih selih. Zlasti mladine ni bilo več dobiti toliko po gostilnah, temveč v društvenem lokalu pri seji, telovadbi, pevski vaji, pri predavanjih ali pri vaji za dramatično predstavo, zvečer po delu pa doma pri čtivu. Danes se prirejajo po zadnjih slovenskih selih dramatične

predstave, razni poučni tečaji, pevski in tamburaški koncerti, telovadni nastopi, najrazličnejša predavanja itd. Zlasti glede velikega števila dramatičnih predstav po kmetih se ne more kosati s Slovenci daleč na okrog noben narod. Vodi te kulturne organizacije po večini duhovščina.

»Jugoslovanska demokratska stranka« si je osnovala meseca julija l. 1920. »Zvezo kulturnih društev« v Ljubljani (kot naslednico celjske »Zveze prosvetnih društev« in predvojne »Zveze narodnih društev za Štajersko). Z. K. D. ima včlanjenih (31. XII. 1922) kulturnih društev v ožjem pomenu besede 43[1] z okroglo 1100 člani. Pri njih sodeluje zlasti učiteljstvo.

Od ostalih političnih strank sta si ustvarili svojo kulturno organizacijo le še »Jugoslov. socialno demokratična stranka« s »Svobodo« (ust. l. 1913. kot naslednica l. 1907. ustanovljene »Vzajemnosti«, ki je bila pa l. 1913. razpuščena), ki je imela (31. XII. 1922) skupno 28 krajevnih podružnic z 2100 člani ter »Narodno socialistična stranka« z »Jugoslov. nar. soc. mladino« (ust. l. 1921.), ki je imela (31. XII. 1922) 12 lokalnih prosvetnih organizacij (»Bratstev«) z 2500 člani. Pri teh dveh kulturnih organizacijah so delovali telovadni, dramatični, športni, tamburaški, pevski, godbeni, šahovski, knjižnični, abstinenčni, zabavni, šolski (za prirejanje poučnih tečajev) in literarni odseki. Svojo kul-

---

[1] Faktično število njenih članic je 190, a tu so všteta 104 sokolska društva, 33 strokovnih učiteljskih društev, 5 akademskih, 1 gasilno in še štiri druga. Ta društva pa omenjamo na drugem mestu posebe in ne spadajo strogo v zgorajšnji okvir.

turno organizacijo je nameravala ustvariti tudi komunistična stranka, a je bila poprej razpuščena. Kake lastne prosvetne organizacije si ni znala ter je ni niti poskušala ustvariti samo »Samostojna kmetijska stranka«, a njeni člani so sodelovali pri društvih, včlanjenih v »Zvezi kult. društev«.

Pregled pri navedenih zvezah včlanjenih prosvetnih društev in njih dela bi kazal (dne 31. XII. 1922) torej sliko, ki jo podaja razpredelnica na str. 180.[1]

Poleg teh prosvetnih društev deluje še cela vrsta »Čitalnic«, »Bralnih društev«, pevskih, godbenih in drugih kulturnih organizacij, ki pa niso včlanjene pri nobeni navedenih zvez ter glede njih seveda tudi ni mogoče podati točnega pregleda. Nekatera teh društev tvorijo samostojne strokovne zveze, kakor »Zveza pevskih zborov«, »Zveza dramatičnih društev« itd. Na tem mestu naj bodo omenjene še nekatere druge važne in velike zveze, kakor učiteljska (33 društve z 2900 člani), gasilska, protialkoholna (»Sveta vojska«) itd. Tudi ženskih organizacij in zvez je več, največja je »Kolo jugoslov. sester« s 17 podružnicami v Sloveniji.

Posebno močno so razvita med Slovenci tudi telovadna društva. Najstarejša taka telovadna organizacija je »S o k o l« (ust. l. 1863.), ki je razširjen po vseh večjih slovenskih krajih in deluje povsem po vzoru istoimenske češke telovadne organizacije. Vsa slovenska sokolska društva so bila pred vojno združena v »Slov. sokolski zvezi«, po vojni pa v »Jugoslov. sokol-

[1] Na to razpredelnico nanašajoče se podčrtne opombe se nahajajo na str. 181.

Zveza	Število včlanjenih društev	Število društvenih članov	Lastnih društvenih domov	Število odsekov									
				telovadnih	pevskih	godbenih	dramat.	mladinsk.	dekliških	ženskih	sportnih	abstinenč.	raznih
Slov. krščanska soc. zveza	374[2])	40 020	72	32[3]3)	132			25	70	53			
Zveza kulturnih društev .	43	1.100	—	[4])									
Svoboda	28	2.100	—	8	4	9	18	—	—	—	5	1	2
Jugoslov. nar. soc. mladina	12	2.500	—	[5])				—	—				

Delo, ki ga je izvršila navedena kulturna organizacija v l. 1922., kaže nastopno sliko:

Zveza	Knjižnice			Gledaliških predstav	Predvanj	Debatnih večerov	Pevskih in glasbenih prireditev	Raznih prireditev
	Število knjižnic	Število knjig	Število izposoj. knjig					
Slov. krščanska soc. zveza	272	65.300	98.736	1036	1360	1320	173	306
Zveza kulturnih društev [6])								
Svoboda	16	6000		150	50		50	
Jugoslov. nar. soc. mladina	3	2000		30	80		10	

skem savezu« (s 361 društvi, 30.901 telovadci in 59.605 člani). V sokolskih vrstah so organizirani pripadniki vseh političnih strank, razen SLS, ki si je ustvarila v zadnjih letih tudi obsežno lastno telovadno organizacijo »Orel« (ust. l. 1906.). Orlovske skupine ne tvorijo samostojnih društev, temveč so le telovadni odseki različnih prosvetnih društev, včlanjenih pri SKSZ, zase pa tvorijo zopet posebno »Orlovsko zvezo«. Obe telovadni organizaciji kažeta o svojem delu (v l. 1922.) sliko, ki jo podaja razpredelnica na str. 182.

Obe organizaciji ne posvečata svoje pozornosti le telovadbi, temveč tudi prosvetnemu delu sploh, zato nista samo športni organizaciji, temveč pred vsem kulturni, kajti v okviru obeh se vzdržujejo knjižnice, prirejajo predavanja, dramatične predstave itd.

Posebno poglavje slovenske kulturne organizacije so tvorila narodno obrambna društva. Ker jim v obmejnih krajih (zlasti v Trstu in na Koroškem) vladajoči tujci niso dovolili niti najpotrebnejših slovenskih šol, da bi mogli v nemških in italijanskih šolah hitreje potujčevati slovensko mladino, so si ustanovili Slovenci l. 1886. »Družbo sv. Cirila in Metoda«, ki je imela

---

[2] Število društev se je glede na l. 1912. občutno zmanjšalo zato, ker sta odpadli v društvenem življenju zelo razvita Goriška in zapadna Kranjska, kljub temu je pa ostalo število članov isto, odseki so se pa še pomnožili.

[3] Navedeni odseki so »orlovski« in »orliški«, njih delo tudi ni vpoštevano pri naslednjem pregledu.

[4] O podrobni organizaciji ne vodi zveza nobenega pregleda.

[5] Narodni socialisti telovadijo v sokolskih društvih.

[6] O podrobnem delu ne vodi zveza nobenega pregleda.

Telovadna organizacija	Število društev	Število telovadcev	Število vseh pripadnikov organizaciji	Število društvenih knjižnic	Število društvenih knjig	Telovadna nastopov	Predavanj	Fantovsk. večerov (nagovor.)	Drugih prireditev
„Sokol“ . .	137	9.180 [1])	24.845 [2])	137	26.069	164 [3])	211	866	398
„Orel“ . .	318 [4])	10.281	15 593	[5])		150 [6])	1796	2684	515

nalogo, da ustanavlja in vzdržuje po narodno ogroženih krajih zasebne otroške vrtce in osnovne šole. S kako požrtvovalnostjo je skrbel slovenski narod za te šole, nam najlepše dokazuje dejstvo, da je imela „Družba sv. Cirila in Metota“ leta 1913. skupno 284 podružnic z 20.000 člani. Njeno imetje je znašalo 1,225.000 kron in njeni redni izdatki n. pr. za l. 1912. celih 512.000 K (zlatih), s katerimi je vzdrževala 20 otroških vrtcev s 1500 otroki in 8 osn. šol z 42 razredi, 53 učnimi močmi in 2200 učenci. Glavno skrb je posvečala ta družba Trstu. Tako so skušali Slovenci z lastno silo in požrtvovalnostjo paralelizi-

---

[1], [2] Kakor je razvidno iz teh številk, šteje slovensko sokolstvo nad eno tretjino celokupne jugoslovanske sokolske organizacije.

[3] Sredi avgusta l. 1922 se je vršil v Ljubljani veliki jugoslovanski sokolski zlet, ki so ga posetili gostje skoro vseh kulturnih držav v Evropi. Nastopilo je okroglo 14.000 telovadcev pred 175.000 gledalci.

[4] Od teh je 222 orlovskih in 96 orliških odsekov.

[5] Knjižnice imajo „Orli“ skupno z izobraževalnimi društvi.

[6] Zadnji veliki zlet slovenskega orlovstva je bil leta 1920. v Mariboru, kjer je nastopilo 1250 slovenskih telovadcev pred 50.000 gledalci.

rati raznarodovalne tendence svojih narodnih nasprotnikov. In ne brez uspehov, kajti v nekaj letih so rešili na ta način narodu na desettisoče otrok. Nekaj let pred vojno si je osnovala tudi SLS svojo lastno narodno obrambno organizacijo »Slovensko stražo« s 142 podružnicami po vsej Sloveniji. Ta je pa posvečala posebno skrb Koroški. Poleg teh dveh organizacij je obstojalo še društvo »Branibor«, ki je skrbelo za gospodarsko okrepitev Slovencev na ogroženi narodni meji. Tudi v okviru teh organizacij so se vršile stalno najrazličnejše kulturne prireditve.

Po vojni je večina teh obrambnih organizacij (razen »Družbe sv. Cirila in Metoda«) zaspala; toda ustanovila se je medstrankarska »Jugoslovanska Matica«, ki je imela l. 1922. v Sloveniji 73 podružnic s 23.000 člani. Njen namen je, da podpira kulturno delo neosvobojenih Slovencev v Primorju in na Koroškem.

V kulturni organizaciji naroda igrajo svojo vlogo tudi športna društva, ki so se zadnja leta med Slovenci močno razvila, in sicer za vse panoge športa. Najvažnejše športno društvo je gotovo »Slovensko planinsko društvo«, ki obstoji že od l. 1893. in je imelo l. 1921. po Sloveniji 17 podružnic s 4.500 člani ter je vzdrževalo po divnih slovenskih planinah 32 planinskih koč, domov in hotelov ter je tako mnogo pripomoglo k živahnemu tujskemu prometu. Poleg turistovskih se živahno razvijajo tudi nogometna, atletska, kolesarska, lovska, plavaška in druga športna društva, ki so organizirana v svojih zvezah in izdajajo svoja glasila.

Kako silno je razvito med Slovenci društveno življenje, nam najbolje dokazuje dejstvo, da je bilo dne 31. XII. 1922 vpisanih v društvenem katastru ljubljanske »Pokrajinske uprave za Slovenijo« naslednje število pravno obstoječih društev (izmed katerih je pa seveda nekaj neaktivnih):

političnih	78[1]
izobraževalnih	726
pevskih in glasbenih	131[2]
delavskih	268[3]
strokovnih	486
šolskih in narodnoobrambnih	343
športnih	136
podpornih in dobrodelnih	264
nabožnih	104[4]
gospodarskih	124[5]
gasilnih in požarnih	461
znanstvenih	36
dijaških	64
raznih	96
Skupno vseh društev	3317

[1] Tu niso všteti politični klubi in politični odbori, ki jih vzdržujejo razne politične stranke po vseh občinah.

[2] Število pevskih zborov je vsaj še enkrat toliko, ker delujejo mnogi pevski zbori kot odseki izobraževalnih in drugih društev.

[3] Tu so vštete tudi razne socialistične politične organizacije.

[4] Tu ni vštetih gotovo par tisoč družb, kongregacij in sličnih verskih ustanov.

[5] Tu seveda ni všteto na stotine gospodarskih zadrug.

Omeniti bi bilo končno še, da so vkljub neugodnim okoliščinam, v katerih so Slovenci živeli, razmeroma dobro preskrbljeni tudi z drugimi kulturnimi ustanovami, ki so običajni zunanji znak vsakega kulturnega naroda. Tako imajo v Ljubljani bogat etnografski, prirodopisni in zgodovinski muzej z velikim arhivom, dalje veliko licealno knjižnico (ustan. l. 1793.) z okroglo 100.000 zvezki ter z mnogimi redkimi knjigami in rokopisi ter celo vrsto strokovnih in znanstvenih društev, ki izdajajo deloma tudi svoja znanstvena glasila. Ker do zadnjega časa niso imeli svoje univerze in so bili slovenski znanstveniki razkropljeni po tujini, si svoje znanstvene akademije niso še mogli ustvariti. To jim je deloma nadomestovala »Slov. Matica«, zadnje čase se pa delajo živahne priprave tudi za ustanovitev take najvišje znanstvene organizacije vsakega naroda.

Primorski Slovenci so imeli že pred vojno obsežno kulturno organizacijo, ki je pa med vojno seveda hudo trpela, toda zadnja leta jo zopet pridno obnavljajo in razširjajo. Vse te organizacije se pravkar zbirajo v »Prosvetno zvezo« v Gorici, ki obeta postati mogočen kulturni faktor slovenskega primorskega ljudstva.

Na Koroškem obstoji še vedno »Slov. kršč. soc. zveza za Koroško«, ki ima včlanjenih kakih 15 lokalnih kulturnih društev, pri katerih delujejo dramatični, pevski in godbeni odseki, prirejajo predavanja in vzdržujejo ljudske knjižnice. Slovenska telovadna društva ali odseki so bili prepovedani na Koroškem že pred vojno. Tedaj so bile osnovane tudi skoro po vseh slovenskih koroških župnijah vzorno poslujoče

slov. mladinske knjižnice, ki so bile pa po plebiscitu večjidel uničene. Izdajanje kakršnihkoli slovenskih knjig je danes na Koroškem popolnoma onemogočeno, le »Družba sv. Mohorja«, ki obstoji pravno še v Celovcu (vsa uprava s tiskarno vred se je po plebiscitu preselila v Prevalje), pošilja na Koroško redno slovenske publikacije.

Prav lepo kulturno organizacijo imajo tudi ameriški Slovenci, ki izdajajo okoli 15 slov. listov ter ustvarjajo zadnja leta lastno slovensko literaturo.

Tako so torej dosegli Slovenci, kakor kaže ta kratki in površni pregled, v času dveh, treh generacij z intenzivnim in požrtvovalnim delom, z vztrajno energijo, velikim organizatoričnim talentom in krepko voljo do nacijonalne ohranitve prav visoko kulturno stopnjo. Glede ljudske prosvete pri širokih narodnih plasteh se ne more danes kosati z malim slovenskim narodom prav noben drug narod v vsej iztočni in južni Evropi. In baš ta visoka prosveta slovenskega ljudstva je tudi danes njegova najtrdnejša opora v hudem boju za nacijonalno ohranitev, ki mu jo raztrganemu na tri dele ogrožajo neprimerno močnejši sosedje od vseh strani. Vse pa kaže, da se mali slovenski narod noče zadovoljiti z že doseženimi uspehi, temveč sistematično in vztrajno gradi dalje, ustvarjajoč pri tem vedno nove in nove kulturne dobrine na podlagi svoje lastne individualnosti, svoje duševne tradicije in svojega slovenskega jezika.

Slovenske gospodarske in socialne razmere.

Kakor vsa Jugoslavija tako imajo tudi slovenske dežele za sedaj še izrazito agraren značaj in socialna struktura slovenskega naroda je danes nekako naslednja:

pri poljedelstvu in šumarstvu je zaposlenih približno 63%
Pri industriji in obrtu približno . . 17%
pri trgovini in prometu približno . . 8%
pri javnih in prostih poklicih . . 12%

Kakor je razvidno iz teh številk, je zaposlena še vedno skoro dvetretjinska večina Slovencev pri kmetijstvu, zato lahko trdimo, da so Slovenci še vedno kmetijski narod, kakršen so bili v vsej zgodovini, čeprav ne več toliko kot pa n. pr. druga jugoslovanska plemena. Toda položaj slovenskega kmetijstva je popolnoma drugačen nego po ostalih jugoslovanskih pokrajinah. Velika večina slovenske zemlje je gorata ali vsaj hribovita in deloma izrazito alpskega značaja, zato je popolnoma naravno, da slovenski kmet ni izrazit poljedelec, kakor n. pr. Vojvodinec, temveč prevladujeta pri njem zlasti živinoreja in gozdarstvo. To je razvidno tudi iz gospodarske porabe slovenske zemlje, ki nam nudi nekako naslednjo sliko:

njiv in vrtov je približno	18%
vinogradov	2%
travnikov	17%
pašnikov	15·5%
gozdov	41·5%
neproduktivnih tal	6%

Slovenija sama kaže (za l. 1921.) glede gospodarske izrabe zemlje tole sliko:

njiv	317.376	ha ali	20·73%
travnikov	259.542	„ „	16·95 „
pašnikov	208.131	„ „	13·59 „
vinogradov	20.489	„ „	1·34 „
sadovnjakov	15.210	„ „	0·83 „
gozdov	710.140	„ „	46·37 „
ostale rodne zemlje . .	2.902	„ „	0·19 „

Pa tudi njiv, ki ne obsegajo niti petine vse površine, je zasejanih z žitom komaj 61% (v Srbiji n. pr. 95%), druge so pa uporabjane za pridelovanje okopavin (19%), sočivja (4·5%), detelje (14%) itd. Žito (njegova kvaliteta je po večini prvovrstna) je precej sorazmerno porazdeljeno na vse vrste. To daje slovenskim pokrajinam tudi ono prikupljivo slikovitost. Svojo zemljo obdeluje slovenski kmet navadno še po starem kolobarjenju s 4—7 letno dobo, vendar pa glede na velike talne in podnebne razlike po posameznih pokrajinah jako različno. Tudi vrsta produktov je jako različna. Na večini njiv skuša doseči po dva pridelka na leto. Kmetijsko gospodarstvo je torej zelo intenzivno in za tako je potrebno mnogo hlevskega in umetnega gnoja.

Produktivnost slovenske zemlje je napram ostalim jugoslovanskim pokrajinam majhna kljub temu, da je izrabljen vsak košček, da ob-

deluje slovenski kmet svojo zemljo že zelo racijonalno, intenzivno in izredno marljivo ter se že obilo poslužuje modernih tehničnih pripomočkov, kakor umetnih gnojil (zlasti fosfatnih in kalijevih, samo v Sloveniji do 1000 vagonov letno), strojev itd. Vzrok tej nizki produktivnosti tiči zlasti v slabi kakovosti slovenske zemlje (zemlja je plitka in težka ter potrebuje mnogo dežja) ter tudi v izčrpanosti vsled intenzivnega gospodarstva. Zato seveda slovenski kmet ne more v žitarstvu konkurirati s hrvaškim ali vojvodinskim kmetom, obratno bo tamkajšnje žitarstvo v doglednem času docela ubilo slovensko, zlasti ker so tudi produkcijski stroški slovenskega poljedelstva izdatno večji. Visoko produktivnost so dosegli Slovenci samo v pridelovanju krompirja, namreč nad 90 q na 1 ha (V Srbiji 38 q). Statistiko slovenske poljedelske produkcije kaže razpredelnica na str. 190 in 191.

Že iz teh številk je razvidno, da je Slovenija v agrikulturnem oziru jako pasivna. To pasivnost povzročata zlasti gosta naseljenost prebivalstva ter razmeroma velika množina neplodne (Alpe in Kras!) ali pa vsaj malo rodovitne površine (hribovje!) Malo je v slovenskih pokrajinah kmetov, ki bi pridelali žita dovolj za lastno prehrano. Velika večina ga mora dokupovati. Produkcija krušnega žita znaša v slovenskih deželah (l. 1910) okroglo 2 milijona kvintalov, torej je treba uvažati samo tega okroglo 2·5 milijonov kvintalov na leto (če računamo povprečni letni konsum za osebo 275 kg), v samo Slovenijo okroglo 7000 vagonov na leto. V splošnem lahko mirno trdimo, da morajo slovenske dežele uvažati (iz Hrvaške in Vojvodine) okroglo polovico

	Vrsta pridelkov	Vse slovensko ozemlje (brez Prekm. in Ben Slov.) l. 1913 [1]			Slovenija leta 1921 (1920) [4]		Povprečni pridel. na 1 ha l. 1921 (1920)	
		zasejane površine v ha [2]	skupni pridelek v q	Pridelek na 1 ha v q [3]	zasejane površine v ha	skupni pridelek v q	v Sloveniji	v Jugoslaviji
Žitarice	Pšenica	61.000	690.000	10·1	51.719	671.529	12·9	9·52
	Rž	42.000	420.000	10 1	29.185	276.197	9·5	8·23
	Ječmen	21.000	210.000	10·-	20.008	214.000	10·7	8 53
	Koruza	41.000	590.000	14 4	40.557	564.000	13·9	14·15
	Ajda	47.000	196.000	4·2	28.829	208.168	7·56	7.19
	Oves	42.000	463.000	11·2	25.662	259 015	10·1	6·45
	Proso	8.000	88.000	11·-	8.278	83.000	10 0	9·48
	Drugo žito			—	472	—	—	—
Sočivje	Fižol	12.000	90.300	87·2	10.502	67.000	6·4	6 8
	Drugo sočivje				1.260	6.796	5·4	
vine	Krompir	47.700	4,450.000	93·3	41.013	3,171.900	78·-	54·-
	Pesa in repa	39.500	3,140.000	78·83	20.179	2,021.800	100 2	103·9

Okopa-	Zelje	6.000	557.000	93·-	3.514	286.660	80·6	49 5
	Korenje	3.250	276.150	85·-	3 123	220.110	70 4	55·-
	Druge okopavine . .				500	—	—	—
Industrijske rastline	Repica za olje . . .	1400	7560	5·4	573	4.787	8·4	9·6
	Konoplja za vlakno .				251	2 184	8·7	7·4
	Lan za vlakno . . .				1 101	12.193	11·-	6·24
	Tobak	—	—	—	21	352	16·8	8·21
	Hmelj	2821	24 055	8·5	1.390	10.560	7·6	4·27
	Mak	125	631	5·2	81	342	4 2	3·63
	Ostale trg. rastl. . .			—	31		—	—

[1] Ves pridelek slovenskih njiv (izvzeta seveda Prekmurje in Beneška Slovenija) za l. 1910. je bil vreden vkljub zelo slabi žetvi 105 milijonov zlatih kron, na 1 ha pa 274 zlatih kron.

[2] Nekatere pridelke sade navadno skupaj, n. pr. fižol in krompir itd. Tako je bilo l. 1910. zasajenega 92.000 ha.

[3] Produkcija je po različnih krajih seveda zelo različna. Tako so dajale (l. 1910.) n. pr. njive na Štajerskem na 1 ha 11 q pšenice, na Koroškem 22·9 q koruze, 11·1 q fižola, 150 q repe in 105 q zelja.

[4] Podatki za pšenico, rž, ječmen, oves, repico in mak so vzeti za l. 1921, podatki za koruzo, proso, ajdo, fižol, drugo sočivje, krompir, repo, korenje, zelje, lan, konopljo in tobak pa za l. 1920.

krušnega žita za svojo prehrano. Za svojo porabo pridelajo le krompirja, ki je najpogostejša hrana Slovencev. Izvažajo pa lahko od svojih poljedelskih produktov samo krompir, zelje (pred vojno 1500 vagonov letno), nekoliko repe, fižola, sena (1800 vagonov letno), sadja, vina in nekaj manj važnih pridelkov.

Vsled ugodnih tal in ugodnega podnebja sta v slovenskih deželah lepo razvita s a d j a r s t v o in v i n a r s t v o. Tema panogama posvečajo Slovenci zadnje čase vedno večjo pozornost. L. 1910. (slaba letina!) so producirale slovenske dežele 3000 q namiznega grozdja, 21 tisoč kvintalov kostanja, 870.000 q jabolk in hrušek, 110.000 q češenj, sliv in breskev, 16.000 q orehov, 4500 q smokev in 1400 q oljčnega olja v skupni vrednosti 22·4 milj. zl. K. Dalje se je pridelalo v slovenskih pokrajinah (na 42.200 ha) 230.000 hl belega in 240.000 hl črnega vina (v skupni vrednosti 31·5 mil. zl. K), toda povprečno rodevajo slovenski vinogradi 25 hl vina na 1 ha. V sami Sloveniji je bilo (l. 1921.) posajene s sadnim drevjem 12.900 ha površine s 4,500.000 drevesi (češpelj 1,080.000, jablan 2,230.000, hrušek 900.000, orehov 190.000 in ostalega sadnega drevja 150.000 dreves). Vinogradov je bilo v tej dobi 26.000 ha, ki so rodili blizu 500.000 hl vina. Sadja so izvozile slovenske pokrajine pred vojno precej v severne dežele: na Dunaj, v Nemčijo in v Rusijo, vino pa v avstrijske alpske dežele. Industrijsko predelavanje vina·in sadja se je šele pričelo.

Občutni deficit slovenskega poljedelstva sta deloma pokrivala ž i v i n o r e j a in g o z d a r s t v o. Za intenzivno živinorejo ima slovensko

ozemlje vse pogoje, to je zlasti dobre planinske pašnike, travnike in primerno podnebje. S travniki in pašniki je pokrite okroglo 32% slovenske zemlje, poleg tega je pa zasejanih še 14% njiv z deteljo. To je donašalo (l. 1910.) 11·2 milj. q sena (30 q na 1 ha) in 2·5 milj. q detelje. V sami Sloveniji je bilo (l. 1921.) travnikov 355.000 ha, pašnikov 209.000 ha in 32.000 ha njiv, zasejanih s krmilnimi rastlinami. Z racijonalnim gnojenjem skuša kmet dvigniti kakovost in množino krme ter jo ob ugodni letini lahko celo nekaj kaj izvaža. Umevno je torej, da je začel posvečati slovenski kmet zadnja desetletja, videč neuspehe v poljedelstvu, vedno večjo pažnjo umni živinoreji ter jo je res tudi visoko dvignil. Goved je po večini alpskih pasem, konji pa težke noriške in belgijske ter lahkih mešanih pasem (lipiške, angleške itd.). Prašiči so domače pasme, izboljšane z angleškimi, čebele pa znamenitega domačega (»kranjskega«) plemena.

Stanje slovenske živinoreje kaže razpredelnica na str. 194.

Če vpoštevamo, da ta živina, zlasti konji, goveda in prašiči, kvalitativno daleč nadkriljuje živinorejo po ostalih pokrajinah Jugoslavije in da je odstotek kmetskega prebivalstva v Sloveniji manjši nego po drugih jugoslovanskih pokrajnah, smemo pač mirno trditi, da je slovenska živinoreja v vsej državi danes na najvišji stopnji. Posebno skrb so posvečali slovenski živinorejci reji plemenske živine in mlekarstvu (povprečno so dajale krave po 6 l mleka na dan). To so še prav posebno pospeševali številni in skrbno negovani planinski pašniki. Glede na vse to je tudi umljivo, da so

Vrsta živine	V vseh slov. deželah (razen v Prekm. in Ben. Slov.) l. 1910	V Sloveniji l. 1922		
	Skupno [1]	Skupno	na 1000 prebiv.	na 1 km²
Konj	70.000	51.613	51	3·2
Oslov, mezgov in mul	6 000	304	0·3	0·02
Goved	520.000	386.719	384 4	23·8
Prašičev	470.000	301.719	298·4	18·6
Ovc	160.000 [2]	67.834	67·1	4.2
Koz	27.000	18.073	17·8	1·1
Perutnine . . .	2,000.000	1,2000.000	1187	74
Čebel (panjev) .	120.000	49.355	48·8	3

mogli izvoziti vsako leto precejšnjo množino plemenske in klavne živine, mesnih in mlečnih izdelkov, jajec (letno okroglo 1000 vagonov, največ iz mariborske okolice), kuretine, medu in voska.

Lov v slovenskih deželah ni posebno razvit. L. 1910. je bilo ulovljenih skupno 400.000 komadov divjačine (120.000 zajcev), ribarstvo je pa nekaj bolj razvito na Cerkniškem jezeru ter ob morski obali. Lov oddajajo občine v zakup ter jim donaša lepe dohodke.

Druga aktivna postavka slovenskega kmetijstva je g o z d a r s t v o ali š u m a r s t v o. Gozdovi reprezentirajo zelo veliko slovensko

---

[1] Te številke so le precenjene.

[2] Ovčarstvo je razvito zlasti po kraških pokrajinah, ki so pripadle sedaj Italiji; isto je z osli, mulami in mezgi.

bogastvo, a agrarna reforma iz l. 1848. seveda ni razdelila vseh gozdov med kmečko ljudstvo, ampak le toliko, kolikor ga je nujno potrebovalo, ostali gozdovi so pa pripadli državi, oziroma so ostali v rokah veleposestnikov. Na vsem slovenskem ozemlju (brez Prekmurja in Beneške Slovenije) je bilo l. 1910. skupno 996.000 ha gozdov (776.000 ha zasebnih in 220.000 ha ostalih), ki pokrivajo skoro polovico slovenske zemlje. Povsod prevladuje iglasto drevje (smreka, jelka, bor itd., skupno 411.000 ha), manj je listnatega (bukve, gabra, hrasta itd., skupno 325.000 ha), najmanj pa mešanega (260.000 ha). Ti gozdovi so dali (l. 1910.) skupno 3,128.378 m^3 lesa (1,273.407 m^3 trdega in 1,854.971 m^3 mehkega), od tega 1,765.624 m^3 lesa za kurjavo. Dalje so donesli ti gozdovi še 160.000 q hrastovega in smrekovega lubja za usnjarje, 2,670.000 q stelje in 163 q gozdnega semenja. Največ gozdov je v rokah kmetov (219 veleposestnikov je imelo 243.000 ha gozdov), ki vedno bolj cenijo njih vrednost in pomen, kajti pomagajo jim v največjih stiskah.

V Sloveniji sami je pokrite z gozdovi (l. 1920.) 43% vse površine. Kmečko prebivalstvo (200—250.000 posestnikov) ima v rokah 526.000 ha gozdov ali 77·3%, država, občine, fidejkomisi, verski zaklad in veleposestniki pa 154.000 ha ali 22·7%. Ti gozdovi donašajo letno nad 1 milj. m^3 lesa za tehniške svrhe in nad 1 milj. m^3 za kurjavo. Trdega lesa je okroglo $^1/_6$, mehkega pa $^5/_6$. Večina slovenskih kmetov ima pri svojem posestvu tudi nekaj gozda, iz katerega dobiva les za kurjavo in za stavbe ter steljo, v

potrebi pa lahko tudi kaj odproda. To je važna postavka njegovih dohodkov.

Za sistematično povzdigo in veliki napredek poljedelstva, živinoreje, sadjarstva in šumarstva si je pridobila poleg nekdanjih deželnih zborov (zlasti kranjskega) in visoko razvitega kmetijskega zadružništva obilo zaslug »Kmetijska družba za Slovenijo«, največja, najstarejša in najboljša kmetijska strokovna organizacija v Jugoslaviji. Ustanovljena je bila l. 1767. L. 1920. je imela nad 360 podružnic po vseh večjih krajih s 30.000 člani. Njeno strokovno glasilo »Kmetovalec« izhaja v 32.000 izvodih. Svoje člane preskrbuje z raznimi kmetijskimi potrebščinami (s stroji, semenjem, umetnimi gnojili itd.) in skrbi s knjigami, predavanji in kmetijskimi tečaji za strokovni pouk. Za umno sadjarstvo si je pridobilo mnogo zaslug tudi učiteljstvo.

Vkljub vsemu temu je pa slovensko kmetijstvo jako pasivno. Te pasivnosti sta najbolj krivi nezadostna rodovitnost in pomanjkanje zemlje (na Kranjskem je prišlo l. 1910 na glavo komaj 7 ha, v Istri pa celo le 3 ha zemlje). Avstrija je sicer rešila agrarno reformo precej radikalno že l. 1848. in 1849. (svobodno razpolaganje z zemljo je bilo pa dovoljeno šele l. 1868.), ko je dobil slovenski kmet v roke pretežno večino svoje zemlje. Danes imajo v Sloveniji (na ostalem slovenskem ozemlju je nekoliko slabše, zlasti v Primorju) mali in srednji posestniki 87 % vse površine (od poljedelske površine celo 94%) in veleposestniki z juridičnimi osebami vred 13% (od poljedelske zemlje celo samo 6%), a vkljub temu ima velika večina slovenskih kmetov veliko premalo zemlje celo za lastno prehrano, kajti

med kmeti daleko prevladujejo mali posestniki z manj nego 10 ha zemlje, srednjih posestnikov, ki bi imeli 20 do 50 ha zemlje, je pa razmeroma prav malo (v l. 1890. je znašala na Kranjskem povprečna velikost posestva 18—20 ha, a rodovitnega polja je bilo pri tem komaj tretjino, od tedaj se je pa povprečna velikost še izdatno zmanjšala). Slovenska posestva spričo tega ne morejo preživljati večjih družin, zato ostane doma na posestvu navadno le najstarejši sin, mlajše pa pošlje trdnejši kmet v šole, mali kmet pa v obrt in tvornico. Zelo mnogo je pa tudi takih kmetov, katerih posestvo obdeluje le žena z otroki, gospodar pa dela v bližnjem rudniku ali tvornici, odnosno se peča z domačim obrtom.

Če torej pregledamo današnji položaj slovenskega kmetijstva, vidimo, da je vkljub vedno racijonalnejšemu in intenzivnejšemu gospodarstvu v hudi krizi. Srednjega kmeta sicer preživljata visoko razvita živinoreja in gozd, mali kmetje, katerih je velika večina, pa pridelujejo na polju veliko premalo za lastno prehrano, živine in gozda pa tudi nimajo toliko, da bi mogli odprodajati. Pomanjkanje zemlje je torej pri slovenskem kmetu zelo občutno. Zato bi bilo treba razdeliti zlasti še ostalo kmetijsko veleposestniško zemljo (v Prekmurju) in tudi še del gozdov, zlasti pa urediti planinske pašnike, da bi se število in kvaliteta živine v Sloveniji izboljšala. Slovensko agrarno vprašanje pa seveda vkljub temu še vedno ne bo rešeno. Za to bi bilo nujno potrebno, da se slovensko kmetijstvo z izdatno državno pomočjo industrijalizira in specijalizira na nekatere najbolj dobičkonosne sadeže, za katere sta slovenska

zemlja in podnebje primerna (n. pr. na hmelj in podobno) ter na gojenje plemenske živine. Navzlic temu pa slovensko kmetijstvo seveda ne bo moglo nikdar več preživljati vsega prebivalstva, ki se je zato že v zadnjih desetletjih v prav strašnih množinah moralo izseljevati v Nemčijo in v Ameriko ter si služiti kruha v tamošnjih rudnikih. Žena o otroki je ostala doma, obdelovala borno posestvece, mož je pa odšel v Ameriko, prihranil nekaj tisočakov in se vrnil, da je odšel sin.

Prvi in najvažnejši slovenski narodnogospodarski problem je torej ta, kako prehraniti oni del slovenskega naroda, ki se ne more preživljati s svojo grudo? Odgovor na to vitalno vprašanje je samo eden, namreč z industrijo. Ustvaritev obsežne slovenske industrije je torej eksistenčne važnosti za Slovence in kdor bi jim to v katerikoli obliki oteževal ali oviral, zadeva slovenski narod v srce ter mu onemogočuje eksistenco. Zlasti Slovenci v Sloveniji zahtevajo zato od svoje nove države najbolj to, da jih čim najbolj podpre v njih stremljenju po ustvaritvi lastne industrije, za katero imajo tudi prav vse pogoje, namreč veliko število kvalificiranih delavnih moči, les, premog, vodne sile in že precej dobro urejena prometna sredstva.

Slovensko ozemlje že doslej ni bilo brez industrije, saj je n. pr. Slovenija že danes industrijsko najbolj razvita jugoslov. pokrajina. Prvi začetki slov. industrije (rudarstva) segajo daleč nazaj v srednji vek. Njeni početniki so bili nemški kolonisti, ki so kopali (po alpskih krajih) železno rudo in ustvarili že tedaj precej močno

železno industrijo. Premogovniki so se pa razvili šele v drugi polovici preteklega stoletja. V industrijskem oziru je bil vedno najslabše razvit sedanji italijanski del slovenskega ozemlja, vojna je pa skoro popolnoma uničila razen tržaške industrije in idrijskega rudnika še tisto, kar je bilo. Precej visoko je pa razvita industrija v sedanjem avstrijskem delu slovenskega ozemlja (zlasti lesna, rudarska in železna). Zaradi pomanjkanja zanesljivih podatkov za vse slovensko ozemlje se nanaša naslednja obravnava v prvi vrsti samo na Slovenijo.

Glede na veliko bogastvo slovenskih gozdov je jasno, da se je razvila najviše l e s n a i n d u s t i j a. Samo v Sloveniji pokrivajo gozdovi 680.000 ha z letnim prirastkom okroglo 2·5 milijona m^3. Razen lesa za kurjavo se je nasekalo v njh n. pr. l. 1920. skupno 170.000 m^3 trdega in 860.000 m^3 mehkega lesa. Eksploatacijo teh gozdov vodi cela vrsta lesnih podjetij, ki imajo samo v Sloveniji (l. 1922.) 94 parnih, 18 električnih, 19 vodnih (turbinskih) in 1856 navadnih vodnih žag s 165 polnimi jarmi, z 2015 navadnimi jarmi, s 3980 rezili in s 1040 cirkularji, zaposlenih je pa v teh podjetjih okroglo 4000 oseb. Tega lesa se izvozi mnogo neobdelanega v Italijo, Francijo, Švico in Orijent, ostalega pa obdeluje cela vrsta industrijcev, zadrug, društev in obrtnikov. Izdelujejo pa navadno pohištvo, zvito pohištvo, stole, klavirje, vozove, parkete, merila, modele, čevljarske cveke, rakve, lesno volno, sode, zobotrebce, rešeta, ščetke in metle, strojila in zamaške za domačo porabo in za eksport. Važna panoga slovenske industrije je tudi veliko pridelovanje oglja.

Poleg lesne industrije zavzema v Sloveniji najvažnejše mesto r u d a r s k a i n d u s t r i j a, ki se razteza v glavnem na premog, svinec in cink. L. 1910. je biło na vsem slovenskem ozemlju 141 montanističnih podjetij, od teh v obratu 36 z 11.300 delavci, rudosledov je bilo pa v veljavi l. 1900 celih 16.318. Premogovnikov je samo v Sloveniji okroglo 50, a dela jih le 35 (l. 1922.) z okroglo 12.000 delavci. Vsi dajejo danes 40 % vse premogovne produkcije v Jugoslaviji, to je okroglo 1,300.000 ton na leto. Premoga je v izobilju po vsej Sloveniji. V nekaterih krajih je iz novejših formacij, zato zaostaja kvalitativno, dočim dajejo nekateri rudniki najboljši premog, n. pr. Zabukovica (5400 kalorij), Zagorje (4720 kal.), Hrastnik (4680 kal.), Trbovlje (4330 kal.). Največje število premogovnikov je v rokah »Trboveljske premogokopne družbe« (ustan. l. 1872.) in samo njeni rudniki producirajo na leto okroglo 1 milijon ton premoga ali 300 vagonov na dan (samo Trbovlje ½ milijona ton), to je nad tri četrtine vse slovenske produkcije. Tega premoga porabijo okroglo polovico (56 %) železnice, ostanek pa domača industrija in ostale jugoslovanske pokrajine.

Zelo bogati so tudi s v i n č e n i r u d n i k i (skupno 43), ki leže večjidel v severnem delu slovenskega ozemlja in so moderno urejeni. Po nesrečnem plebiscitu jih je pripadla pretežna večina Avstriji, toda tudi v onih, ki so ostali v Sloveniji se je produciralo l. 1920. 60.000 q svinca (največ v Mežici), delalo je pa v njih okroglo 1000 delavcev. Važna sta dalje še dva cinkova rudnika z moderno cinkarno v Celju. Poleg tega ima Slovenija še baker (5 rudnikov),

antimon, mangan, grafit, žveplo, železo (9 rudnikov) itd., a ti rudniki so večji del mirovali in so propadli, ker so bili prešibki. Eno največjih slovenskih narodnih bogastev je pa znameniti rudnik živega srebra v Idriji (še iz XIV. stoletja), ki pa leži že v italijanskem delu slovenskega ozemlja in ki je za Almadenom drugi največji rudnik živega srebra na svetu.

Jako važna je dalje velika slovenska železna industrija, ki sega daleč nazaj v zgodovino. Težka železna industrija je bila močno prizadeta po mirovnih pogodbah, ki so ji odtrgale Trst in tamošnje (škendenjske) plavže »Kranjske industrijske družbe«, ki so tvorili z jeseniškimi eno celoto, vendar so v sedanji Sloveniji še vedno velike topilnice na Jesenicah, v Štoreh in Ravnah z letno produkcijsko kapaciteto 90.000 ton železa. Žal, da ta velepodjetja, ki so izvažala pred vojno svoje produkte v vse dele sveta, zadnja leta vsled vojne in slabe gospodarske politike vedno bolj propadajo. Njih produkcija valjanega železa je znašala n. pr. l. 1911. celih 82.000 ton, a l. 1920. samo še 13.000 ton. Jeseniška železarna proizvaja večinoma polfabrikate, ostali dve pa najrazličnejše predmete. K težki železni industriji bi bilo prišteti še velepodjetja »Strojnih tovaren in livaren« v Ljubljani. — Lahka železna industrija je zastopana po celi vrsti večjih in manjših podjetij in producira pred vsem različne kmetijske in industrijske stroje, kmetijsko in rokodelsko orodje, okove, armature, tehtnice, žeblje, žične pletenine, jedilno orodje, puške, pločevinaste izdelke itd.

Zelo stara, močna in danes najrentabilnejša je slovenska usnjarska industrija, vsekakor prva v Jugoslaviji, in se more meriti glede kvalitete svojih produktov s svetovnimi. Produkcijska kapaciteta usnjarske industrije znaša samo v Sloveniji na leto okroglo 500.000 govejih, 250.000 telečjih, 30.000 konjskih, 230.000 ovčjih in kozjih, 150.000 svinjskih kož ter 200.000 kipsa, torej skupno okroglo 1,360.000 kož. Usnjarski obrati delajo z okroglo 3000 HP in s 1600 delavci. Okroglo tri četrtine surovin je treba uvažati iz ostalih pokrajin Jugoslavije in iz inozemstva. Svetovni sloves je doseglo zlasti predelovanje svinjskih kož, izvažali so se pa pred vojno slovenski produkti v vso Evropo (zlasti v Anglijo), a tudi v Azijo in v Ameriko. Z usnjarsko industrijo vred se je zelo visoko razvilo tudi izdelovanje usnjenih predmetov. Prvo mesto zavzemajo v tem pogledu tvornice čevljev s centralo v Tržiču. Kapaciteta slovenske čevljarske industrije znaša nad 2 milijona parov čevljev na leto, poleg tega pa izdeluje slovenska usnjarska industrija tudi strojno jermenje ter galanterijsko in sedlarsko blago.

V Jugoslaviji najviše, čeprav še razmeroma nizko je razvita slovenska kemična industrija, ki proizvaja solno kislino, kalijevo sol, železno oksidove barve, kristalno sodo, glavberove soli, superfosfate, solitrne kisline, prašek za pranje, zeleno in modro galico, natrijev sulfid, tiosulfid, antiklor, kalijevo sol, čistila, loščila, klej, kostno moko, karbid (2400 vagonov na leto), apneni dušik, kisik, aluminijeve polfabrikate itd. Poleg teh bi bilo omeniti še tvornice vžigalic, gumovih izdelkov, smod-

nika, laka, barev, lanenega olja, mineralnega olja, sveč in mila, žvepla, parfumerij itd.

Pri slovenski živilski industriji je navesti več parnih in nešteto vodnih mlinov, tvornic za čajno pecivo, za konserve, kavne primesi, sadne sokove, slaščice, likerje, za špirit, kvas, konjak, šampanjec, mineralne vode in pivovarne (kapaciteta 175.000 hl letno).

Precej razvita je v Sloveniji tudi oblačilna industrija. Tu je omeniti zlasti velike tkalnice in predilnice v Tržiču, Litiji, Št. Pavlu in v Ljubljani (skupno s 60.000 vreteni), tvornice za predelavanje lanu, konoplje in volne, tvornice perila, kravat, pletenin in konfekcijske tvornice. Posebno znamenite so pa velike tvornice za slamnike v Mengšu in Domžalah (ust. l. 1860., skupno 14), ki proizvajajo na leto nad 2 milijona slamnikov.

Važna je tudi slovenska papirna industrija, kajti od 7 jugoslovanskih papirnic jih deluje v Sloveniji 5, ki skoro popolnoma zadostujejo za konsum papirja v Jugoslaviji. Največje podjetje so »Združene papirnice v Vevčah, Goričanah in Medvodah«, ki producirajo na leto 1200 vagonov raznega papirja, poleg tega je pa še več tvornic za razne specijalne vrste papirja, 6 tvornic za lepenko, več kartonažnih tvornic, tvornic zvezkov, papirnih vrečič, kuvert, igralnih kart in 26 tiskaren. Papirna industrija je močno razvita tudi v avstrijskem delu slovenskega ozemlja. Vseh tvornic za papir in celulozo je bilo l. 1910. na vsem slovenskem ozemlju 25, ki so porabile 205.000 m^3 lesa.

Pomembno mesto zavzema v Sloveniji tudi električna industrija, saj je sloven-

sko ozemlje izredno bogato vodnih sil. Vodne sile izrabljajo že od nekdaj za mline in žage, zadnja desetletja so jih pa začeli sistematično izrabljati, tako da je od več nego 700.000 HP (Sava 250.000 HP, Drava 300.000 HP), ki so raztresene prav po vseh slovenskih rekah in potokih, bilo izrabljanih že do konca l. 1921. samo v Sloveniji okroglo 70.000 HP, dočim čakajo ostale nadaljnje eksploatacije, ki pa stalno napreduje (za popolno industrijalizacijo slovenskega ozemlji bi bilo treba okroglo 500.000 HP). Slovenija ima že danes 35 večjih javnih, zasebnih in zadružnih elektraren. Največja in najmodernejša, ki je ena največjih in najmodernejših v Evropi sploh, je elektrarna na Fali pri Mariboru s doslej 50.000 HP, ki bo kmalu preskrbovala z razsvetljavo in pogonom vso slovensko Štajersko. Električni tok te centrale nameravajo združiti s tokom največje centrale na Kranjskem, to je elektrarne na Završnici pri Bledu, ki razpolaga že sedaj s 3000 HP, a ni še vsa dodelana. Poleg teh dveh velikih central je pa zgrajenih širom Slovenije še cela vrsta drugih, tako da ni več daleč čas, ko bo prepredena vsa Slovenija z električnim tokom. Vzporedno z električnimi centralami se je razvijala seveda tudi industrija za električne stroje in razne elektrotehnične potrebščine, kakor za žarnice, transformatorje, akumulatorje itd. Precej je prepredžen z električnim tokom tudi avstrijski del slovenskega ozemlja, manj pa italijanski.

Gradbena in keramična industrija se je gibala doslej v okviru domačih potreb. Njo zastopa v Sloveniji okroglo 50 ope-

karen, cela vrsta apnenic, 6 cementaren (s kapaciteto 8000 vagonov letno), več tvornic in podjetij za različne keramične potrebščine, 4 steklarne itd. Na vsem slovenskem ozemlju je bilo (l. 1910.) večjih gradbenih in keramičnih industrijskih podjetij 146.

Poleg tega ima Slovenija še veliko tobačno tvornico, ki podela letno 40.000 q tobaka (l. 1903. je delalo v njej 2500 oseb), tvornice za kredo, bruse in mlinske kamene, dežnike, glavnike, igračke, harmonike, športno orodje itd.

Večina slovenske industrije izvira seveda še iz predvojnih časov. Vkljub temu, da je del te industrije med vojno mnogo trpel in da tudi po vojni ni pokazala državna gospodarska politika prav nobenega smisla za potrebe industrijske zemlje, se je zadnja leta (razen v nekaterih panogah) vendarle visoko dvignila in se izpopolnila ter napreduje z mrzlično smotrenostjo in energijo še dalje. Samo v letu 1922. je bilo na novo protokoliranih industrijskih podjetij: 9 lesnih, 9 kemijskih, 7 tekstilnih in konfekcijskih, 6 živilskih, 4 kovinska, 3 električna in 12 drugih. Razvija se zlasti v starih, že zgodovinskih industrijskih središčih, v večjih mestih, ob ugodnejših prometnih križiščih ter v bližini vodnih sil in premogovnikov, kakor ob Dravi in Savi, okrog Ljubljane, Maribora in Celja, v Tržiču, na Jesenicah, v Mengšu, Kropi, Litiji, Trbovljah itd. Žal, da njeno konsolidacijo in njen napredek vedno bolj ovira že večkrat omenjena gospodarska politika države (carinska, prometna in finančna), ki ne kaže prav nobenega razumevanja za slovensko prizadevanje na industrijskem polju. Teže jo zlasti prekomerni

davki (hud udarec je bil zanjo krivično urejeni davek na vojne dobičke iz l. 1920.), nezadostna carinska zaščita in več nego okorno carinsko poslovanje, stalne valutne izpremembe, nezadostni kontingent premoga, ki ga ji dodeljuje država, popolna desorganizacija v prometu in brezobzirni prometni tarifi, neurejeni odnošaji s sosednjimi državami, pomanjkljivost konzularne organizacije, neurejena dobava surovin, dosledno preziranje domače industrije pri državnih dobavah itd. Vse te činjenice so dovedle nekatere industrijske panoge (n. pr. težko železno industrijo) v prav opasno krizo. To povzroča tudi vedno večjo brezposelnost in vedno težji gospodarski položaj delavstva. Interese industrije zastopata »Trgovska in obrtniška zbornica v Ljubljani« in »Zveza industrijcev v Ljubljani«.

Pretežna večina industrije na slovenskem ozemlju je bila do prevrata v tujih, neslovenskih rokah (zlasti nemških in italijanskih), kajti kmetiškemu slovenskemu narodu je vedno nedostajalo potrebnega kapitala za snovanje večjih industrijskih podjetij. L. 1912 je obratovalo n. pr. na Kranjskem in na Primorskem (na Goriškem, v Trstu in v Istri) skupno 165 industrijskih podjetij z akcijskim kapitalom 190,060.000 zlatih kron. Od teh je bilo slovenskega kapitala komaj 18 milijonov zl. K. Zadnja leta pred vojno in posebno še po prevratu sta se pa slovenski privatni in bančni kapital precej opomogla, tako da se je lahko izvedla po prevratu precej obsežna n a c i j o n a l i z a c i j a tujih industrijskih podjetij v Sloveniji. Nekaj takih podjetij je slovenski kapital pokupil, druga so pa dala

pri novih emisijah (ki so se razpisovale v svrho novih investicij) delnice na razpolago domačemu kapitalu ter so prevzela v upravo slovenske ljudi. Žal le, da so se dogodile pri teh nacijonalizacijah tu pa tam tudi neprijetne pogreške in zlorabe. Po ostalih slovenskih pokrajinah je ostala industrija tudi še nadalje v nemških in italijanskih rokah.

Kjer je razvita industrija, pa ne zaostaja tudi o b r t, saj se industrija rodi iz razširjenih obrtnih podjetij. V začetku XIX. stoletja je bil skoro ves obrt brez izjeme še v rokah nemških kolonistov, po l. 1848. so se mu pa začeli posvečati tudi Slovenci v vedno večjem številu, ki so potem v drugi polovici XIX. stoletja po nekaterih pokrajinah že docela izpodrinili Nemce. Na vsem slovenskem ozemlju so že davno izginile stare patrijarhalne razmere, ko si je izdelovala vsaka rodbina svoje najglavnejše potrebščine doma. Tko in predejo za domačo potrebo le redkokje še, pač je pa po nekaterih krajih še močno razširjen tako zvani domači obrt. Tako se pečajo cele vasi z izdelovanjem tega ali onega predmeta. Do novejših časov se je izvrševal tak domači obrt neorganizirano, zato se je le težko boril s konkurenco industrije, v zadnjih letih pa dobiva ta obrt vedno bolj zadružne oblike. To zadružništvo je rodilo med Slovenci prav presenetljive uspehe. Zadruge, ki so si jih ustvarili mali obrtniki za skupni nakup surovin in za prodajo produktov, so si polagoma začele nabavljati stroje, zidati skupne delavnice in jih širiti. Mnogo takih zadružnih podjetij, ki jih vodijo delavci-obrtniki sami, ima danes že povsem industrijski značaj. Klasičen zgled takih

zadružnih uspehov so n. pr. »Čevljarska zadruga« v Tržiču ali pa »Prva žebljarska in železnoobrtna zadruga v Kropi« (ust. 1895), ki je last delavcev in katero tudi delavci sami vodijo ter ima že skoro veleindustrijski značaj (nad 200 delavcev). Ravno to podjetje je eden najlepših zgledov zadružnega uspeha v vsej srednji, južni in vzhodni Evropi. Najvažnejše panoge slovenskega domačega obrta so žebljarstvo (v Kropi in Kamni gorici), sitarstvo (v Stražišču pri Kranju), lončarstvo (v Komendi), sodarstvo (v Tacnu), glavnikarstvo, čevljarstvo (v Tržiču in Mirni), lesni izdelki (v Ribnici), čipkarstvo (v Žireh in Idriji), puškarstvo (v Borovljah in v Kranju) itd. S tem se dobro preživlja mnogo pasivnih, a še ne industrijaliziranih krajev, kajti baš zadružništvo (l. 1922. v Sloveniji 125 zadrug) je napravilo te obrte zopet zmožne za konkurenco, ker ni le sistematično uredilo, organiziralo in moderniziralo nakupa in prodaje, temveč tudi produkcijo samo, ki se polagoma industrijalizira. S tem si bodo ustvarili Slovenci polagoma pravo pravcato zadružno industrijo, ki bo nedoglednega pomena za ves slovenski narod.

Tudi drugi obrti so v slovenskih deželah na zelo visoki stopnji. V vsakem večjem selu živi in deluje po več obrtnikov za vse najrazličnejše obrtne panoge, kakor čevljarji, krojači, mizarji, kovači, kolarji, zidarji, tesarji itd., po mestih so pa seveda razvite prav vse panoge modernega obrta, med katerimi so izvažali nekateri svoje produkte daleč po svetu (n. pr. mizarji v Egipt).

Do prevrata je bilo razdeljeno (avstrijsko) slovensko ozemlje na štiri obrtna nadzorništva.

Obsegala so:

1. spodnjo in srednjo Štajersko,
2. Kranjsko,
3. Koroško,
4. Goriško, Trst in Koprski okraj v Istri.

Področje teh obrtnih nadzorništev je bilo približno po dveh tretjinah slovensko, tako da si moremo iz številk, ki jih izkazujejo, ustvariti vendarle približno sliko o razvoju obrta v slovenskih pokrajinah. V njih področju je bilo l. 1903. skupno 12.272 obrtnih podjetij, katerih delavci so morali biti zavarovani za nezgode (deloma strojno delo), ter 875 tvorniških podjetij, v katerih je delalo skupno 68.000 delavcev (52.000 moških in 16.000 ženskih). Nad 200 podjetij so izkazovale naslednje stroke:

	obrtnih	industrijskih
1. Industrija kamenja, gline, zemlje in stekla	1764	110
2. Predelovanje kovin	596	92
3. Predelovanje lesa	3513	89
4. Predelovanje kož, ščetin, las itd.	222	36
5. Papirna podjetja	112	103
6. Živilska	2051	139
7. Kemična	181	86
8. Gradbena	2050	—
9. Blagovne trgovine	345	—
10. Prometni obrt	1170	—
11. Vsa ostala podjetja	468	220

Poleg navedenih je pa delovalo seveda še nepregledno število takih obrtnih podjetij, katerih delavci so morali biti zavarovani samo za bolezen (podjetja brez strojev).

Po vojni se je obrt seveda še bolj razširil in izpopolnil (uvajanje modernih strojev z električnim pogonom v obrtna podjetja je na

dnevnem redu). Samo v Sloveniji je naraslo število samostojnih rokodelcev od 1. VII. 1921 do 31. VI. 1922 za 624 (prirastek: čevljarjev 198, krojačev 103, šivilj 65, mizarjev 56, kovačev 68 itd., padlo pa je število pekov za 48, mlinarjev za 31, lončarjev za 27 itd.), število vseh obrtnikov (rokodelcev in trgovcev) je pa naraslo v tej dobi za 2088. Sedanja Slovenija je razdeljena na dve »inšpekciji dela« (prejšnja obrtna nadzorništva), namreč ljubljansko in mariborsko, interese obrtništva pa zastopajo »Trgovska in obrtniška zbornica« ter razne zveze obrtniških zadrug in društev.

Konkurenčno zmožnost dajeta slovenskemu obrtništvu visoka strokovna izobrazba in zadružništvo, čeprav tudi razvoju obrta zelo škodujejo isti nedostatki kot razvoju industrije. Vsak mojster mora poprej z izpitom natančno dokazati strokovno usposobljenost, za vajence (vajenška doba traja 3—5 let) so pa osnovane po vseh večjih krajih še tako zvane obrtne nadaljevalne šole, ki so obvezne, le žal, da osrednja vlada tudi za te nima mnogo smisla.

V prejšnjih časih so si izpopolnjevali slovenski obrtniki strokovno izobrazbo s tem, da so odhajali za par let v napredne severne in zapadne dežele, sedaj pa dobi velik del obrtnikov dokončno strokovno izobrazbo na tehniški srednji šoli v Ljubljani, ki je bila ena najboljših na teritoriju prejšnje monarhije in je seveda daleko najboljša in najpopolnejša v sedanji Jugoslaviji. Vsak slovenski obrtnik se danes poslužuje že več ali manj tudi strojev. To mu omogočajo zlasti vedno številnejše električne

centrale. Kjer bi bili ti za posameznika nerentabilni, se združijo rokodelci v zadruge in jih naročajo skupno. To sistematično organiziranje pospešuje zlasti to, da je velik del slovenskega obrtništva lokaliziran na posamezne kraje, kakor n. pr. čevljarstvo na Tržič in Miren, mizarstvo na Št. Vid pri Ljubljani in Solkan itd. Ta koncentracija zelo pospešuje zadružništvo. Danes je ustanavljanje produktivnih obrtnih zadrug, sestoječih iz delavcev in malih obrtnikov, na dnevnem redu.

Sijajna organizacija, zlasti visoko razvito zadružništvo sta sploh najjasnejša zunanja znaka visoke kulturne in gospodarske stopnje ter zrelosti slovenskega naroda. Slovensko zadružništvo ni staro, skoro bi lahko rekli, da so si ga ustvarili tekom ene generacije, toda vkljub temu ne nadkriljuje le zadružništva vsakega drugega jugoslovanskega naroda, temveč se lahko uspešno kosa tudi z zadružništvom mnogih drugih večjih narodov. Oče slovenskega zadružništva je Mihael Vošnjak (ki je snoval zlasti kreditne zadruge z narodno-politično tendenco), za njim pa zlasti dr. J. Ev. Krek, ki je snoval vse vrste zadrug, zlasti s socialno tendenco ter je ravno z zadružništvom gospodarsko osamosvojil slovenski narod, zlasti slovenskega kmeta, ki je bil do konca preteklega stoletja še popolnoma odvisen od različnih lokalnih denarnih mogotcev in zkoriščevalcev (v obmejnih krajih od nemških, kar je najbolj pospeševalo germanizacijo). Tekom ene generacije je postavilo sistematično izvedeno zadružništvo slovenski narod na siguren in soliden gospodarski temelj, tako da je danes zadružništvo eden najsilnejših

stebrov Slovenstva. V tem pogledu Slovenci tudi prednjačijo vsem drugim Jugoslovanom, kajti slovensko zadružništvo ne obstoji samo na papirju, temveč pomeni eno prvih gibnih sil v narodu.

Prvi začetki slovenske gospodarske organizacije so se pojavili že v sedemdesetih letih (l. 1872. je bila ustanovljena okrajna posojilnica v Ljutomeru) s hranilnicami in posojilnicami, vendar je trajalo dobrih dvajset let, preden so se našle po mnogih ponesrečenih poskusih (Schulze-Delitzschev sistem se ni posebno obnesel) najprimernejše oblike (Reiffeisen in kombinacije Reiffeisnovega ter Schulze-Delitzschevega sistema). Od zadnjih let preteklega stoletja dalje je pa zavzela zadružna ideja med Slovenci silen razmah, tako da so imeli že leta 1912. skupno 952 slovenskih zadrug: na Kranjskem 424, Štajerskem 254, Koroškem 35, v Trstu in okolici 47, na Goriškem 135 in v Istri 56. To znači, da je prišla že tedaj 1 zadruga na 1400 Slovencev (v Nemčiji na 2650, na Danskem na 750). To zadružništvo je štelo l. 1910. 543 hranilnic in posojilnic (404 sistema Reiffeisenovega, 108 sistema Schulze-Delitzschevega) s 165.000 člani, 56 konsumnih društev s 7000 člani, 274 kmetijskih zadrug s 25.000 člani, 29 obrtnih zadrug s 3000 člani in več produktivnih zadrug najrazličnejših panog. Solidnost in stro-

kovno kvaliteto slovenskega zadružništva dokazuje najbolj dejstvo, da je gospodarsko krizo, ki se je pojavila v Avstriji pred vojno (l. 1907—1911), prebolelo ravno slovensko zadružništvo izmed vsega avstrijskega najlaže in z najmanjšimi pretresljaji. Slovenci so bili tudi oni, ki so

zanesli misel zadružništva v ostale jugoslovanske pokrajine.

Tudi zadružništvo se je grupiralo v slovenskih deželah po političnih strankah (razcep se je izvršil l. 1907. na občnem zboru »Zadružne zveze«), vendar pa velja v javnem življenju načelo, da se gospodarske institucije ne smejo vlačiti v politične boje. Daleko najjačjo zadružno organizacijo ima »Slov. ljudska stranka«. Njej na čelu je »Zadružna Zveza« (ust. l. 1899.) v Ljubljani. Pred vojno je raztezala svoj delokrog na vse avstrijsko slovensko in srbskohrvaško ozemlje ter je osnovala v to svrho tudi štiri sekcije (v Celovcu, Mariboru, Pulju in Splitu; iz splitske se je pa razvila že l. 1907. samostojna zveza), ki so štele l. 1912. skupno 682 zadrug. Po prevratu je morala »Zadružna zveza« omejiti svoj delokrog zgolj na Slovenijo, toda po ostalih slovenskih pokrajinah izven Jugoslavije so se osnovale nove samostojne zveze (Goriška si je osnovala samostojno zvezo že l. 1904., ki je imela l. 1911. skupno 88 članic). Konec l. 1921. je bilo včlanjenih pri »Zadružni zvezi«:

kreditnih zadrug	262
nabavnih in konsumnih zadrug	78
mlekarskih zadrug	24
kmetijskih strojnih zadrug	24
živinorejskih zadrug	37
elektrostrojnih zadrug	10
stavbnih zadrug	7
obrtnih zadrug	19
raznih drugih zadrug	19
skupno	480

Pripomniti je pa, da je tu že odštetih 148 njenih članic iz Primorske (119) in Koroške (29), ki so pripadle Italiji, odnosno Avstriji. Denarni promet »Zadružne zveze« je znašal l. 1921. skupno 436,165.843 Din, vloge 67,539.977 Din, krediti 28,652.211 Din, čisti dobiček 13.534 Din, rezervni fond pa 86.653 Din. Za izobrazbo zadružnih funkcijonarjev prireja zveza že dolgo let zadružne tečaje ter izdaja posebno strokovno revijo »Narodni gospodar«. Ob tej priliki bi bilo pripomniti, da so si pridobile zadruge zlasti med vojno velike zasluge, ko so bile edina obramba proti brezvestnim špekulacijam zasebne trgovine ter so nemalo omogočile redno prehrano pasivnih slovenskih pokrajin. Te dve socialni nalogi izvršujejo v veliki meri še danes.

Vzajemno z »Zadružno zvezo« deluje »Gospodarska zveza« (ust. l. 1900), največja in najvažnejša slovenska gospodarska organizacija, ki preskrbuje včlanjenim zadrugam različne potrebščine in kupuje od njih različne produkte. Doslej ima »Gospodarska zveza« v svojem okrilju organiziran že žitni, kolonijalni, lesni, mlekarski, mesni, manufakturni, strojni, vinski in kmetijski oddelek z mnogimi velikimi lastnimi tvornicami, podjetji in napravami. Konec l. 1921. je bilo včlanjenih pri njej 102 zadrugi. Skupnega blagovnega prometa je imela l. 1921. preko 2100 vagonov, denarnega prometa 391,200.000 Din, čistega dobička pa 44.500 Din. Zaradi sistematičnega vodstva kreditnih poslov in smotrene eksploatacije zadružnega denarja, ki se steka v obeh teh velikih organizacijah, sta ustanovili l. 1920. »Zadružno gospodarsko banko« v Ljubljani z akcijskim kapitalom 12,000.000

Din, ki si je osnovala že doslej 10 podružnic. Takoj v drugem poslovnem letu izkazuje že 190 milijonov dinarjev prometa in 600.000 Din čistega dobička. Vse te tri organizacije so organska celota in obetajo še velik razvoj, kajti v njih se stekajo delo in prihranki velikega dela slovenskega naroda.

Liberalne stranke imajo v Sloveniji dve zadružni zvezi, namreč »Zvezo slovenskih zadrug v Ljubljani« (ust. l. 1907.) in »Zadružno zvezo v Celju« (ust. l. 1883.). Prva je imela konec l. 1921 včlanjenih 75 zadrug (l. 1911. celo 160) in 35,000.000 Din denarnega prometa, druga pa 158 zadrug (l. 1907. celo 200) z 91,000.000 Din denarnega prometa. Celjska zveza si je pridobila velikih zaslug zlasti na narodnopolitičnem polju, ker je izdatno podpirala narodne, politične in kulturne institucije štajerskih Slovencev. Dolgo let (1884—1915) je izdajala tudi strokovno revijo »Zadrugo«. Zaradi mirovnih pogodb, ki so odtrgale od Slovenije celo tretjino slovenskega narodnega telesa, sta izgubili tudi te dve več članic (prva 60, druga 36), a pristopilo je pa med tem že skoro enoliko novo osnovanih. Poleg tega ima svojo zadružno zvezo tudi socialno demokratična stranka (»Zvezo gospodarskih zadrug za Slovenijo«), a število njenih članic je neznatno (23, največ delavska konsumna društva).

Sama Slovenija je imela torej po zadružnem registru (5. X. l. 1922.) 940 zadrug, in sicer:

1. kreditnih zadrug	436
2. gospodarskih zadrug	129
3. živinorejskih zadrug	80

4. konsumnih društev	74
5. produktivnih zadrug	56
6. mlekarskih zadrug	46
7. stavbnih zadrug	22
8. elektrarn	15
9. pašnih zadrug	13
10. strojnih zadrug	11
11. tiskovnih zadrug	8
12. vinarskih zadrug	8
13. električnostrojnih zadrug . .	8
14. raznih zadrug	34

Vse večje zadružne zveze v Sloveniji so včlanjene v »Glavni zadružni zvezi« v Belgradu, ki je osrednja organizacija jugoslovanskega zadružništva.

Slovenci izven Jugoslavije imajo 3 zveze z okroglo 250 zadrugami. V Avstriji deluje »Zveza koroških zadrug« v Celovcu, ki združuje v svojem okrilju nekaj starih in solidnih slovenskih hranilnic, ostale zadruge na slovenskem Koroškem so pa v smislu deželnih zadružnih zakonov (ki imajo zgolj ponemčevalno tendenco) včlanjene pri nemških deželnih zvezah. Primorsko zadružništvo je bilo med vojno do malega uničeno, toda po vojni je zopet oživelo. Posamezne zadruge so se zbrale okrog obeh slovenskih zadružnih zvez v Trstu in v Gorici. Ravno zadružništvo je v teh pokrajinah ogroženemu Slovenstvu največja opora. Končna bilanca slovenskega zadružništva izkazuje torej danes okroglo 1200 zadrug z okroglo 300.000 člani. Mirno torej lahko trdimo, da je danes organiziran že do malega vsak slovenski rodbinski poglavar v kaki zadrugi.

Važna panoga slovenskega zadružništva so zlasti konsumna društva. Prvi mesti zavzemata »Prvo delavsko konsumno društvo« (ustanovljeno od dr. Kreka), ki je imelo l. 1921. okroglo 40 prodajalnic (in 440 milj. Din denarnega prometa) po vseh važnejših industrijskih krajih in 12.000 članov ter socialistično »Konsumno društvo za Slovenijo«, ki je približno enako močno.

Poleg tega imajo slovenske pokrajine še skupno 26 nezadružnih hranilnic in posojilnic (najstarejša je »Kranjska hranilnica«, ust. leta 1821.), zlasti mestnih. Največja izmed njih je »Mestna hranilnica ljubljanska« (ust. l. 1889.), ki je imela l. 1921. nad 75 milijonov Din vlog.

Moderno gospodarsko življenje je rodilo tudi celo vrsto b a n k. Slovenci so bili do najnovejše dobe v tem pogledu skoro popolnoma odvisni od Nemcev, kajti edini poskus na tem polju v preteklem stoletju, to je ustanovitev banke »Slovenije« (l. 1874.), se je kaj žalostno izjalovil. Oživelo je slovensko bankarstvo šele v zadnjih desetletjih, visoko se je pa razvilo po prevratu. Od slovenskih je največja in najstarejša »Ljubljanska kreditna banka« (ust. l. 1900) z delniško glavnico 20 milijonov Din. L. 1921. je imela denarnega prometa okroglo 16 milijard Din, čistega dobička nad 3 milijone Din, podružnic pa 10. Slovenski bančni zavodi (skupno 11, od teh jih ima sedež v Ljubljani 10) so še »Slovenska eskomptna banka«, »Obrtna banka«, »Hipotekarna banka« itd. Svoje podružnice (skupno 12) imajo pa v Sloveniji tudi vse druge važnejše jugoslovanske banke ter 2 inozemski. Enako imajo seveda tudi slo-

venski bančni zavodi svoje podružnice po hrvaških in srbskih pokrajinah. Solidnost in reelnost velike večine slovenskih bank dokazuje zlasti dejstvo, da posvečajo pozornost posebno ustanavljanju in razširjanju industrijskih podjetij. L. 1922. so imele vse slovenske banke 165 milj. Din delniške glavnice in 56 milj. Din rezervnih fondov. Žal le, da se tudi po ostalih slovenskih pokrajinah doslej ni še moglo razviti domače bankarstvo, pač pa vzdržujejo v Trstu in Gorici ter tudi v Celovcu svoje podružnice nekatere večje ljubljanske banke. Zanimivo je, da obstoji na vsem slovenskem ozemlju ena sama slovenska zavarovalnica (»Vzajemna zavarovalnica« v Ljubljani, ust. l. 1900), vkljub temu, da je danes skoro ni slovenske hiše, ki bi ne bila zavarovana vsaj proti požaru. V tem pogledu so Slovenci še močno odvisni od Nemcev, Italijanov, Čehov in Hrvatov. Važna gospodarska pridobitev za Slovenijo bo pa ljubljanska borza, ki začne poslovati l. 1923.

Velik razvoj slovenskega bankarstva je pospeševalo zlasti živahno trgovsko življenje. Ugodna geografska lega slovenskega ozemlja je že od nekdaj pospeševala v teh pokrajinah živahno trgovino, saj so šle preko slovenske zemlje najvažnejše trgovske ceste iz srednje in severne Evrope v Italijo in k Jadranskemu morju, poleg tega so pa živahno kupčevali tudi z lastnimi produkti. Vsa ta trgovina je bila nekako do druge polovice preteklega stoletja po večini v nemških in italijanskih rokah, toda v zadnjih desetletjih je začel slovenski trgovec povsod izpodrivati tujega, ki prevladuje danes

le še v obmejnih krajih. V vseh časih je cvetela trgovina zlasti v Ljubljani, in to zelo solidna in reelna trgovina. To nam najbolje dokazuje dejstvo, da v slovenskih deželah ni mogel nikdar uspevati židovski element in so Slovenci danes edini slovanski narod brez Židov. Domača trgovina se peča zlasti s poljedelskimi produkti, zunanja trgovina pa eksportira zlasti lesne izdelke in les (preko Trsta v dežele ob Sredozemskem morju; l. 1904. v vrednosti 50 milj. zl. K), obrtne in industrijske produkte (železne, usnjene), živino ter vino in sadje (na sever), importira pa kolonijalno blago, manufakturo, žito, industrijske produkte in surovine. Eksport je usmerjen na vzhod in na jug, importirajo pa največ od severa in zapada, zato so imeli Slovenci že od nekdaj živahne trgovske zveze zlasti s češkimi in nemškimi deželami ter z Italijo, Grško in Egiptom. Iskali so seveda vedno tudi ožjih trgovskih stikov s Hrvati in Srbi ter so se v to svrho tudi dolga leta borili za belokranjsko železnico (Ljubljana—Karlovec). Precej je razvita v slovenskih deželah tudi še prvotna oblika trgovskega življenja, to je krošnjarstvo (samo na Kranjskem je bilo l. 1910. v veljavi 1106 takih dovoljenj).

Vojna je prekinila mnogo starih trgovskih zvez (zlasti z Orijentom), toda snujejo se že vkljub oviram nove. Meseca oktobra l. 1922. je bilo samo v Sloveniji 58 delniških, 7 komanditnih in 56 družb z o. z. s skupno temeljno glavnico 140 milj. Din, poleg tega je imelo pa tu svoje poslovalnice še 38 tujih družb. Kako hitro napreduje slovensko trgovstvo, nam kaže dejstvo, da se je samo v dobi od 1. VII. 1921

do 31. VI. 1922 povečalo v Sloveniji število trgovcev za 1464, toda konsolidacijo slovenskega trgovstva močno ovirajo isti nedostatki kot konsolidacijo industrije. Od jeseni l. 1921. dalje prirejajo slovenski pridobitni krogi tudi redne letne vzorčne razstave, ki vzbujajo veliko pozornost tudi v inozemstvu (l. 1922. razstavni prostor 40.000 m², razstavljalcev 401 slovenskih, 136 srbskohrvaških in 159 inozemskih, vseh obiskovalcev 120.000, prodanega blaga za 350 milj. Din).

Živahni razvoj trgovine je pospeševalo razmeroma dobro prometno omrežje (manjka le še direktne zveze z morjem in Prekmurjem), ki so si ga Slovenci deloma priborili, deloma pa ustvarili sami seveda še v predvojni dobi. S sosednjimi deželami veže slovensko ozemlje skupno 13 prog (če izvzamemo Prekmurje in Ben. Slovenijo), in sicer z italijanskimi 3, z nemškimi 4 in z madjarskimi ter hrvaškimi 6. Skupna dolžina vseh prog na slovenskem ozemlju (brez Prekmurja in Ben. Slovenije) je znašala pred vojno 1701 km (od teh 328 km dvotirnih in 87 km ozkotirnih), nekaj je bilo pa zgrajenih tudi še med vojno. Poleg tega je imelo slovensko ozemlje pred vojno tudi 550 km avtomobilskih prog.

Slovenija sama ima sedaj (l. 1922.) 18 prog (državnih in priv. južne železnice) s 1024 km dolžine in 198 železniškimi postajami. Na postajah državne železnice (453 km proge) v Sloveniji je bilo l. 1922. izloženih 54.000 vagonov, naloženih pa 91.000; južna železnica je pa prevozila (l. 1921.) v Sloveniji okroglo 2 milj. ton tovorov (od tega 700.000 ton premoga, 400.000

ton lesa, 200.000 ton žita itd.). Dočim bi bilo železniško omrežje v Sloveniji (če se zgradi direktna zveza z morjem in še par drugih spojnih prog) za silo zadovoljivo, pa ovira vse gospodarsko življenje žalostna desorganizacija železniške uprave ter desolatno stanje prevoznih sredstev. To onemogočuje zlasti redni tovorni promet z jugovzhodnimi pokrajinami.

C e s t e so bile na slovenskem ozemlju že od nekdaj v dobrem stanju. Prve ceste izvirajo še iz rimljanskih časov, ki so jih potem v novem veku vedno obnavljali, zlasti pridno so jih pa gradili za časa francoske okupacije. Že l. 1880. je bilo na slovenskem ozemlju (brez Prekmurja in Ben. Slovenije) 14.048 km cest (2925 km državnih, 820 km deželnih, 8192 km okrajnih in 2611 km občinskih), Slovenija sama jih ima pa danes okroglo 8000 km (vsa Jugoslavija nekaj nad 40.000 km), ki so sedaj še najboljše v državi, a njih vzdrževanje je vedno bolj ogroženo.

Nekoč živahna r e č n a p l o v b a je zaradi velikega strmca večine slovenskih rek in nereguliranih strug po zgradbi železniških prog skoro docela propadla ter se vzdržuje le še po nekaterih delih Drave, Save, Mure in Savine zlasti za transport lesa.

Lastne m o r s k e p l o v b e niso imeli Slovenci nikdar. Ta je bila vedno v rokah Nemcev in Italijanov, šele zadnja leta pred vojno so se pa začeli uveljavljati v njej tudi Hrvatje.

Od ostalih prometnih sredstev bi bilo omeniti še p o š t o, ki je imela (l. 1922.) v Sloveniji 333 poštnih uradov in 229 nabiralnic ter (l. 1921.) okroglo 1 milijon komadov pisem-

skega in 15.000 komadov paketnega desetdnevnega prometa ter 2800 vredn. pisem (vrednost 21 milij. Din) in 10.000 vredn. paketov (vrednost 20 milij. Din) vsakih 10 dni. Telefonskih prog (železniške izvzete) je imela Slovenija (l. 1921.) 49 (11 mednar.) v dolžini 275 km s 95 telef. centralami in 5 milj. pogovorov. Telegrafske proge (železniška izvzeta) je imela Slovenija v tej dobi 1853 km s 195 telegr. uradi in 0·5 milj. brzojavk. Poštni čekovni zavod v Ljubljani je imel (l. 1921.) 3000 čekovnih kontnikov ter 3 milijarde Din denarnega prometa.

Slovensko ozemlje ima torej razmeroma dobro razvita prometna sredstva, vendar visoko razvitemu gospodarskemu življenju že davno ne zadostujejo več. Posebno velja to za Slovenijo, kjer so vsa uravnana po predvojnem političnem položaju, ko se je opiralo slovensko gospodarsko življenje na eni strani na Trst, ki je bil slovensko izhodišče v široki svet, na drugi strani pa na Dunaj. Glavna prometna žila je bila tedaj proga Dunaj—Maribor—Ljubljana—Trst. Po vojni se je pa ta položaj vsaj za Slovenijo popolnoma preobrnil. Od Trsta jo je odtrgala nesrečna rapalska pogodba, Dunaj pa stopa sam od sebe vedno bolj v ozadje. Slovenska gospodarska pot vodi sedaj na eni strani proti Zagrebu, Belgradu, Sarajevu in Skoplju, na drugi strani si pa išče izhodišča na morje v smeri proti Kvarneru. Če pogledamo železniško omrežje v Sloveniji s tega vidika, vidimo na prvi pogled, da je za gospodarsko tako visoko razvito deželo popolnoma nedostatno in da nujno potrebuje celo vrsto daljših in krajših prog, ki naj jo tesneje zvežejo z novimi gospodarskimi tržišči

in omogočijo dostop slovenske industrije na nova tržišča.

Življenske važnosti za Slovenijo je izhod na morje. Do l. 1918. je imela svoj Trst, ki je bil gospodarska pljuča Slovencev, njih vrata v svet, gospodarsko žarišče vsega slovenskega naroda, saj so mu dajali samo Slovenci nad 1 milijon ton letnega prometa, a tudi ves ostali njegov promet v znesku 2,300.000 ton je šel preko slovenskega ozemlja. Ko sta potem famozni londonski pakt in pa nesrečna rapalska pogodba oropala Slovence tega naravnega izhoda na morje in ga odrezala od živega slovenskega telesa, je zadela vse slovensko gospodarsko življenje nenadomestna izguba, kajti Reka, tudi če bi bila jugoslovanska, bi vsaj Slovencem ne mogla nikdar nadomestiti Trsta. Reška luka je izdelana prenedostatno, njena lega je mnogo neugodnejša, poleg tega je pa izpostavljena še vsem vetrovom. Vsled odcepitve Primorja pa prihaja sedaj kot izhodišče na morje vsaj za Slovenijo v poštev v prvi vrsti Reka, katere so se posluževali nekateri jugozapadni slovenski kraji deloma že doslej. Življenskega pomena za vse slovensko narodno gospodarstvo je torej, da si ustvari Jugoslavija na Reki tak položaj, da bo Slovencem in Hrvatom omogočena popolnoma neovirana uporaba reškega pristanišča in življenskega pomena za Slovence je dalje tudi direktna železniška zveza z Reko in z drugimi kvarnerskimi pristanišči, kajti sedanja izolacija duši vse slovensko gospodarsko žvljenje.

Mnogo trpi vse gospodarsko življenje v Sloveniji tudi zaradi neurejenega stanja jugoslovanskih državnih financ, zaradi nepravične

davčne politike, brezglave carinske politike in naravnost nevzdržne carinske organizacije. Ne glede na to, da se je samovoljno diktiralo razmerje med dinarjem in krono 1 : 4, je tudi vsa ostala finančna politika Jugoslavije v zadnjih letih tako diletantska, da naravnost onemogočuje vsako večjo gospodarsko akcijo in povzroča stalno padanje jugoslovanske valute. To nam najbolje dokazuje kurz dinarja, ki je notiral v Zürichu:

1. januarja	1914	. . . . .	1·—	švic. fr.
1. „	1919	. . (okroglo)	0·60	„ „
1. „	1920	. . . „	0·28	„ „
1. „	1921	. . . . .	0·164	„ „
1. „	1922	. . . . .	0·076	„ „
1. „	1923	. . . . .	0·056	„ „

To stalno padanje jugoslovanske valute onemogočuje stabiliziranje gospodarskega življenja in vsak tesnejši gospodarski stik z inozemstvom.

Ta neurejenost državnih financ se je izražala tudi v krivični davčni politiki, zaradi katere je morala nositi Slovenija neprimerno večji delež na davčnih bremenih, nego bi ji sicer pripadal. To nam dokazuje zlasti naslednja razpredelnica, ki kaže približno razdelitev direktnih in indirektnih davkov po posameznih pokrajinah Jugoslavije za proračunsko leto 1921/22. (Glej razpredelnico na str. 225.)

Še drastičneje nam pa kaže nepravično razdelitev davčnih bremen statistika v l. 1921. resnično plačanih davkov, ki so znašali na glavo v

Dalmaciji	19·90 Din
Bosni	21·32 „

Srbiji	23·32 Din
Hrvaški	32·20 „
Sloveniji	56·47 „
Vojvodini	68·16 „

Pokrajina	Prebivalcev v %	Plačevala je		
		indir. dav.	dir. dav.	skupno
		v %		
Srbija, Makedonija in Črna gora	37·5	16	26	21
Hrvaška in Slavoinja	23·4	33	15	24
Vojvodina	11·5	22	24	23
Bosna in Hercegovina	16	8	16	12
Dalmacija	2·6	7	2	4·5
Slovenija	9	14	17	15·5

Davčna uprava je v Sloveniji že izza predvojnih časov vzorno organizirana, poleg tega pa žive v solidnem slovenskem narodu tudi tak prirojen smisel za red, pravni čut in čut dolžnosti do države, da Slovenija (menda edina pokrajina v državi) tudi neposredno po prevratu ni prav nič prenehala z rednim plačevanjem davkov, kajti plačala jih je:

1. v novembru in decembru l. 1918.	10·75	miljonov kron
2. od januarja do maja l. 1919. . .	44·4	„ „
3. v proračunskem letu 1919/20. .	217·—	„ „
4. „ „ „ 1920/21. .	431·—	„ „

Tu pa še ni všteta carina, ki je najvišja postavka državnih dohodkov. Od teh plačil (ki so se v naslednjih letih še neprimerno povečala) so bile glavne postavke davek na vojne dobičke (91 milj. K), dohodarina (43 milj. K + 18 milj. K

doklad), zemljiški davek (12·3 + 14·4 milj. K), pravne pristojbine (62 milj. K), kolki (25 milj. K) itd. Že iz teh številk je razvidno, da je Slovenija aktivna pokrajina. To nam potrjuje tudi proračun specijalnih dohodkov in izdatkov za l. 1922/23, ki izkazuje za Slovenijo tele številke:

Dohodki:

1. davki	222·6	milijonov Din
2. drž. gospod. podjetja	96·—	„ „
3. ostali dohodki	5·7	„ „
4. izredni davki . . .	16·—	„ „
Skupno	343·3	milijonov Din

Stroški:

1. vrhovna drž. uprava	26·78	milijonov Din
2. sodstvo	20·2	„ „
3. prosveta	49·7	„ „
4. bogočastje	3·3	„ „
5. politična uprava . .	17·98	„ „
6. zdravstvo	23·1	„ „
7. socialna politika . .	8·64	„ „
8. ostale uprav. panoge	173·51	„ „
Skupaj	323·21	milijonov Din

Med stroški niso všteti tu izdatki za železnice in vojsko, toda tudi med dohodki nista všteti carina in trošarina, kakor tudi še nekateri drugi indirektni davki, ki visoko odtehtavajo te izdatke.

Iz teh številk je jasno razvidno, da je Slovenija danes prav močan in važen gospodarski faktor Jugoslavije ter bi se ob smotreni državni gospodarski politiki lahko še visoko razvila, zlasti v industrijskem pogledu. To bi vodilo do sukcesivne gospodarske osamosvojitve države od inozemstva ter do njene gospodarske konsolidacije. Le žal, da se ta reelna gospodarska stremljenja Slovencev po čim intenzivnejšem

ustvarjanju danes vse preveč briskirajo. Ta državna gospodarska politika povzroča vsemu narodu nedogledno škodo ter stalno vzbuja v njem centrifugalne sile.

Glede davčne in finančne politike v slovenskih pokrajinah izven Jugoslavije za sedaj ni še mogoče navesti zaradi nedostajanja dotičnega gradiva zanesljivega pregleda. Slovensko ozemlje v Italiji bo trpelo še dolgo let za posledicami vojne, kajti na Goriškem je videt še na vsak korak, da je bila pozorišče najstrašnejših bojev.

Gmotni in socialni položaj je bil v različnih časih zelo različen. V prejšnjih stoletjih bi bile slovenske dežele gospodarsko lahko precej trdne, kajti svoje agrarne, rokodelske in industrijske produkte so dobro razpečevale v jugozapadne dežele, poleg tega jim je pa dajal mnogo zaslužka tudi živahni trgovinski promet, ki je šel preko slovenskih dežel od severa na jug in obratno. Toda neprestani turški napadi, kmečki upori, vojne, uime in nenasitni graščaki so narodu sproti odvzemali vse plodove njegovega truda in znoja. Na boljše se je obrnilo šele v drugi polovici XVIII. stoletja za vlade cesarice Marije Terezije, ki je s svojimi reformami uredila politične in gospodarske razmere svoje države. Francoska okupacija in Napoleonove vojne so pa zopet močno razorale nastalo blagostanje, tako da si je narod celil prizadete mu rane vso prvo polovico preteklega stoletja. V začetku druge polovice XIX. stoletja so pa prišli zopet hudi udarci. Novozgrajene železnice so mu odvzele lep vir dohodkov, ki jih je imel od prevozništva (med Trstom in Dunajem ter Celovcem), parobrodi so onemo-

gočili konkurenco slovenskega poljedelstva z ameriškim, zapadna evropska industrija je ubila staro slovensko industrijo in obrt, liberalna gospodarska zakonodaja ga je pa izročila na milost in nemilost izkoriščevalcem. Tako je opažati v vsej drugi polovici preteklega stoletja latentno gospodarsko krizo, ki je upropastila na desettisoče eksistenc. Šele konec preteklega in v začetku tekočega stoletja se je potem slovenski narod s prirojeno marljivostjo, štedljivostjo, inteligenco in ustvaritvijo širokopotezne gospodarske organizacije polagoma zopet okrepil in osamosvojil, sistematično izrabljajoč velike gospodarske zaklade in ugodno geografsko lego svoje zemlje.

Ker zaradi pomanjkanja potrebnega kapitala kmetijski slovenski narod dolgo ni mogel misliti na ustvaritev lastne industrije, je pošiljal svoje delovne sile v Trst, v različna alpska industrijska središča (l. 1911. okroglo 80.000), v hrvaške, bosenske in karpatske gozdove, v Egipt (goriške služkinje) in v westfalske rudnike. Okrog l. 1880. se je pa začelo skoro katastrofalno izseljevanje v Ameriko, kamor so bežali vsi, ki niso mogli živeti od lastne grude.

Prvi Slovenci so prišli v Ameriko že konec prve tretjine preteklega stoletja (škof Baraga i. dr.), po l. 1850. so se začeli tako množiti, da so si osnovali že l. 1866. prvo slovensko naselbino Brockway (Minn.) in po l. 1880. se je pa začel pravi pravcati beg v Ameriko. Samo od l. 1899—1910 se jih je izselilo tja nad 70.000, tako da so šteli pred vojno vseh Slovencev v Ameriki okroglo 150.000, l. 1920. jih je pa naštela ameriška uradna statistika celih 200.000.

Glavna vzroka tega katastrofalnega izseljevanja sta bila žalostno gospodarsko stanje slovenskih dežel konec preteklega stoletja in pa vabljivi zaslužek (l. 1900. so bile dnevne mezde v domovini 1—3 K, v Ameriki pa 5—8 K). Pretežna večina slovenskih izseljencev je zaposlena v rudnikih in premogovnikih, nekaj se jih pa preživlja tudi s poljedelstvom, trgovino in industrijskim delom (ženske). Največje slovenske naselbine so v deželah Colorado, Trinidad, Illinois (Chicago in Joliet po 4000), Michigan, Minnesota, New York in Ohio (Cleweland, največja naselbina, 25.000 Slovencev), a tudi izven Združenih držav so močne naselbine v Kanadi, Braziliji in celo na Alaski. Ameriški Slovenci imajo obsežne organizacije (t. zv. »Jednote«), deloma v obliki katoliških humanitarnih in cerkvenih bratovščin, deloma pa socialističnih. Vseh organizacij je nad 500 s 40.000 člani in okroglo 15 listov.

Čim bolj so se pa začela ustanavljati proti koncu preteklega in v začetku tekočega stoletja po slovenskih pokrajinah industrijska podjetja, tem bolj se je zajezilo tudi izseljevanje in tem bolj je postajalo delavstvo važen socialen faktor. Žal le, da si tako dolgo ni moglo ustvariti obsežnejših političnih in strokovnih organizacij, ki bi mu priborile ugodnejše življenske pogoje. V industriji in obrtu je trajal delovni čas pred vojno 8—12 ur, v poljedelstvu pa celo 12—16 ur, povprečna dnevna plača industrijskega delavca je pa znašala 2—4 K. Sicer so bile delavske socialne razmere precej slične razmeram ostalega avstrijskega delavstva. Z gospodarskimi in političnimi razmerami v Sloveniji po vojni so

se razvile tudi socialne razmere delavstva, toda ne v vzporedni meri, kajti čeprav številčno že precej močno, je razdeljeno na toliko strank in frakcij, da ne more očuvati niti vseh poprevratnih pridobitev več. Vsled težavnih razmer, s katerimi se je boriti danes velikemu delu slovenske industrije, je tudi gmotno stanje slovenskega delavstva po večini precej žalostno.

Če torej na kratko rekapituliramo slovenske gospodarske razmere in probleme, vidimo, da so Slovenci za sedaj še kmečki narod. Vkljub precej visoko razvitemu in lepo organiziranemu kmetijstvu so zaradi slabe kakovosti in pomanjkanja zemlje v poljedelstvu jako pasivni in morejo ta pasiva le deloma kriti z moderno urejeno živinorejo in racijonalnim šumarstvom. Svojo gospodarsko eksistenco morejo zgraditi samo na industrijo, za katere razvoj so v slovenskih pokrajinah tudi vsi pogoji. Njeni temelji so že položeni in gre le za to še, da jih smotrena državna gospodarska politika v tem stremljenju resno podpre. To bi omogočilo ne le gospodarsko eksistenco slovenskega naroda, do česar ima naravno pravico, temveč bi industrijalizacija Slovenije pomenila tudi močno gospodarsko okrepitev in osamosvojitev vse Jugoslavije. Slovenci so v Jugoslaviji ne le močan kulturen faktor, temveč tudi zdrav, soliden in aktiven gospodarski element.

Slovenci in Jugoslavija.

Že v prejšnjih poglavjih smo opetovano naglasili, da so se Slovenci že od nekdaj dobro zavedali, da so le ud velike jugoslovanske družine, ki živi od Črnega in Egejskega morja do Jadrana in Alp. V vseh časih so zato iskali tudi čim tesnejših stikov s temi bratskimi narodi ter stremili po čim tesnejšem zedinjenju kakor z bližnjimi brati Hrvati tako tudi s Srbi in Bolgari. Iz že večkrat navedenih razlogov so bili sicer večji del za to, da se reši jugoslovansko vprašanje v avstrijskem smislu, to je, da se združijo vse jugoslovanske pokrajine v eno državno telo, ki bi bilo z ostalo Avstrijo nekako v istem razmerju, kot je bila do l. 1918. n. pr. Ogrska, a v vseh časih so se pojavljali tudi glasovi najveljavnejših slovenskih mož, ki so šli dalje in zahtevali rešitev jugoslovanskega vprašanja v srbskem smislu, to je, da se zbero vse jugoslovanske pokrajine okrog kraljevine Srbije in združijo v eno državno telo brez vsakih državnopravnih zvez z Avstrijo ali s katerokoli drugo državo. To zadnje naziranje se je razmotrivalo v slovenski politiki, ki je morala računati v prvi vrsti z realnimi razmerami in dosegljivimi cilji, le bolj poredkoma, kajti vsakemu treznemu motrilcu razmer je moralo biti jasno, da je taka rešitev jugoslovanskega vprašanja mogoča le ob popolnem razsulu Avstrije, ki ga

je pa mogla povzročiti samo taka svetovna katastrofa, kakršna je bila svetovna vojna. Take rešitve jugoslovanskega vprašanja so se Slovenci po večini celo bali, ker so instinktivno slutili, da bi morali žrtvovati velik del svojega ozemlja in svojega naroda, kar bi bilo spričo njih maloštevilnosti zanje smrtonosen udarec. Ob vsakršni rešitvi vedno bolj perečega jugoslovanskega vprašanja so seveda zahtevali, da se pridružijo ostalim Jugoslovanom v celoti kot samostojna in enakopravna edinica, doseči so pa upali tako rešitev le z evolucijo. Jugoslavija naj bi bila po njih mnenju politično zedinjenje enakopravnih jugoslovanskih narodov v eno suvereno državo, v kateri bi mogel vsak razvijati vse svoje individualne sile dalje do najvišje mere in s tem krepiti tudi skupno notranjo in zunanjo državno moč.

Če se ozremo na stike Slovencev z drugimi Jugoslovani, jih zasledimo že v davni preteklosti, seveda najprej s Hrvati, kajti Srbi so jim bili preoddaljeni, poleg tega so pa živeli ti do začetka preteklega stoletja tudi v popolni turški odvisnosti, tako da so bili nemogoči kakršnikoli stiki. Že v drugi polovici XVI. stoletja je bil slovenski literarni Kolumb, Primož Trubar, v würtenberškem mestecu Tübingenu književni vodja slovenske in hrvaške tiskarne ter agilen učitelj in voditelj hrvaških in srbskih reformatorskih pisateljev (M. Flacia Illyrica, Stjepana Istranina-Konzula, popa M. Popovića iz Srbije, Iv. Malešovca iz Bosne in drugih) ter požrtvovalen podpornik srbskohrvaške (tudi cirilske in glagolske) literature. Zanimivo je pa, da je že Trubar odklonil enoten slovensko-hrvaški

jezik, češ, da bi od take literature ne imeli Slovenci ničesar, ker bi je ne razumeli.

Prav tesni so bili že v XVI. stol. slovensko-hrvaški stiki tudi ob priliki kmečkih uporov, ki so jih uprizarjali slovenski in hrvaški kmetje pogosto skupno in pod skupnim vodstvom (na primer l. 1573.). Baje so sanjali že tedaj slovenski in hrvaški kmetje tudi o skupni slovensko-hrvaški kmečki državi. Nekako jugoslovansko državo so nezavedno kovali sto let poprej tudi celjski grofje. V XVII. in XVIII. stoletju so tesno vezali Slovence s Hrvati in deloma tudi s Srbi zlasti turški boji, saj so stali slovenski polki stalno na straži v severozapadni Hrvaški ter skupno s Hrvati nadlegovali Turke tudi na njih zemlji. V najbolj živem spominu so ostali slovenskemu narodu boji s Turki pri Sisku in Belgradu in tako so prevzeli v svojo narodno pesem tudi mnogo srbskih in hrvaških motivov (n. pr. Kraljeviča Marka).

V najtesnejše stike so pa prišli s Hrvati l. 1809. ko je ustvaril Napoleon iz zapadnih slovenskih in hrvaških dežel, dobljenih v schönbrunski mirovni pogodbi, eno državnopravno telo — kraljestvo Ilirijo. Toda ta politična zveza je trajala premalo časa (od l. 1809.—1813.), da bi bila mogla zapustiti v medsebojnih slovensko-hrvaških odnošajih kake trajnejše in globlje sledove. Zanimivo je, da niso marali Slovenci (V. Vodnik) tedaj že drugič prevzeti srbohrvaščine, ki so jo predlagali Francozi, za enoten upravni jezik ilirskih provinc. Globoko je pa odmevalo v slovenskih pokrajinah živahno ilirsko gibanje v tridesetih letih preteklega stoletja, ki je ugodno vplivalo na slovensko narodno

prebujenje in jih po Gajevem pravopisu, ki so ga tedaj prevzeli od Hrvatov, tesneje združilo z njimi. Močno se je tedaj pojavilo tudi stremljenje po skupnem knjižnem jeziku — ilirščini — zlasti od strani Hrvatom bližjih štajerskih Slovencev. Praktično je pomenilo »poilirjenje« slovenskega knjižnega jezika njegovo pohrvatenje, zato so se temu takoj uprli vsi tedanji vodilni slovenski duhovi, kakor Kopitar, Prešeren in drugi, ki so bili sicer iskreni zagovorniki slovanske vzajemnosti, a svoj odpor so utemeljevali z istimi razlogi kakor dvesto in petdeset let pred njimi že Trubar. Prešeren je n. pr. pisal Vrazu na njegove narodnostne umstvene kombinacije mirnozastavne besede slovenskega kulturnega delavca, da želi ilirizmu najlepših uspehov, da se pa mudi njegova skrb samo ob misli, kako bi se mogli ohraniti Slovenci, da ne propadejo. Nenaravno stremljenje po enotnem knjižnem jeziku, pravilneje po pohrvatenju slovenskega knjižnega jezika je pa kmalu zamrlo in »poiliril«, oziroma pohrvatil se je iz materijalnih razlogov samo Stanko Vraz, čigar poezija je zato tudi povsem zvodenela. Vse te jezikovne mahinacije je odločno zavrnil tudi Kopitar, ki je dejal, da so književniki in jezikoslovci samo registratorji jezika, njegov stvaritelj je pa narod, zato nimajo ti ne moči in ne pravice, da bi tirali jezik v katerokoli smer. S Kopitarjem so prišli Slovenci tedaj tudi v tesnejši duševni stik s Srbi, kajti ravno Kopitar je vzgojil Srbom Vuka ter z njim v smislu zgorajšnjega načela ustvaril srbski knjižni jezik.

Ilirsko gibanje je Slovence idejno pripravilo na l. 1848. ko so prvič konkretno začrtali svoj

narodni in politični program. Med drugim so zahtevali že tedaj poleg zedinjene in avtonomne Slovenije tudi tesnejše politično združenje s Hrvati in Srbi. Ta njih zahteva se je potem ponavljala bolj ali manj glasno neprestano. V petdesetih letih so Slovenci stalno razmotrivali o svoji bodočnosti ter poudarjali pri tem, da je potreba, da se tesneje naslonijo na Hrvate in Srbe. Kakor prej in poslej vedno se je vrtela ta debata zlasti okrog jezikovnega združenja, dokler ni posegel indirektno vanjo tudi sam Miklošič, rekoč, da si izmišljujejo ljudje vse mogoče jezike, samo v tem, ki ga jim je Bog dal, ne delajo in ne pišejo.

Posebno živahno se je pojavilo to gibanje potem zopet v začetku šestdesetih let, ko je bilo v Avstriji obnovljeno ustavno življenje. Z romantiko prepojena inteligenca je sanjala izprva zlasti o nekem panslavizmu, ki ga je identificirala s panrusizmom. Ker pa v skorajšnjo realizacijo teh fantazmagorij ni mogel upati niti največji idealist, so se v časih najhujšega nemškega pritiska oprijemali v skrbi za svojo nacijonalno eksistenco druge, bližje rešilne bilke, to je združenja z drugimi jugoslovanskimi narodi. Ob tej priliki so se seveda zopet pojavljali predlogi o opustitvi slovenskega knjižnega jezika in prevzetju srbohrvaščine, dokler ni l. 1863. proti temu jezikovnemu barantanju odločno nastopil največji tedaj živeči slovenski duh, Fr. Levstik ter ga v svojem »Napreju« krepko zavrnil, poudarjajoč, da bi Slovenci ne koristili s takim dejanjem, če bi bilo sploh izvedljivo, svojim jugoslovanskim bratom prav nič, pač bi pa žrtvovali svoje ljudstvo hitremu

potujčevanju. Temu pravilnemu Levstikovemu stališču so pritegnili tudi drugi slovenski veljaki, da so taki predlogi potem za nekaj let utihnili.

Hudo sta pa vznemirila Slovence proti koncu šestdesetih let uveljavljenje dualizma in nova avstrijska ustava. Tudi sedaj so se zatekli v prvem strahu pred nemško nevarnostjo k panslavizmu (bolje: panrusizmu), od njega pa k realnejšemu jugoslovanstvu. Politične razmere in pa vpliv Levstika, ki je jasno povedal, da slovansko vprašanje ni jezikovno, temveč politično vprašanje, sta jih privedla do tega, da so začeli razmotrivati jugoslovanski problem pred vsem s političnega vidika (n. pr. Einspieler). Nemške zmage na Francoskem so prisilile Slovence in Hrvate, da so se začeli z vso vestnostjo pečati s svojo usodo. Sklicali so v to svrho proti koncu l. 1870. v Sisek shod slovenskih in hrvaških politikov, mesec dni kasneje pa v Ljubljano. Tega so se udeležili tudi Srbi. Oba shoda sta se pečala samo z jugoslovanskim vprašanjem. Zmagalo je naziranje, da je treba izbojevati Slovencem najprej zedinjeno in avtonomno Slovenijo, nato bi se ta priključila kot samostojna edinica »troedini kraljevini« in vojni granici, tvoreča z njima eno državnopravno telo pod habsburškim žezlom, in nazadnje bi se ustvarila federativna državna zveza vseh jugoslovanskih narodov v habsburški monarhiji ali pa tudi zunaj nje. S tem so si ustvarili Slovenci končno realen jugoslovanski program, ki so ga potem stalno imeli na umu, le da so eni bolj poudarjali prve stopnje do njegovega uresničenja, drugi pa končni cilj. Da je bila ta pot evolucije zanje

edino pravilna, je umljivo, kajti vsak skok preko katere teh stopenj bi moral Slovence povsem ali pa vsaj deloma izločiti iz Jugoslavije. To nam je potrdila tudi sedanja revolucijonarna rešitev jugoslovanskega vprašanja. V toliko in iz teh razlogov so torej Slovenci morali biti naprej za »avstrijsko« rešitev jugoslovanskega vprašanja, ki pa seveda tudi zanje ni še bila končna in definitivna. Da so realno misleči Slovenci ravno zato, ker so hoteli priti v bodočo Jugoslavijo, upravičeno zahtevali najprej rešitev jugoslovanskega vprašanja v okviru monarhije, nam dokazuje tudi stališče vojvodinskih Srbov (dr. L. Kostić), ki so nagovarjali Hrvate, naj prepuste Slovence svoji usodi in delujejo z njimi za takojšnjo izvenavstrijsko rešitev tega vprašanja. S tem so nehote priznali, da je bila taka izvenavstrijska rešitev jugoslovanskega vprašanja, ki bi bila pritegnila v svoj okvir tudi vse Slovence, za tedaj še neizvedljiva. Tako živahno, načelno in temeljito razpravljanje o jugoslovanskem vprašanju je vzbujalo seveda med najširšimi plastmi zanimanje za brate Hrvate, Srbe in Bolgare. Slovenski listi so stalno prinašali poročila o njih političnem in kulturnem življenju, na »taborih« sta se pa povsod poudarjali jugoslovanska vzajemnost in bratstvo.

Povod za obširno razpravljanje o jugoslovanskem vprašanju so dali potem zopet burni dogodki v Bosni l. 1875.—1878. in pa rusko-turška vojna. Sicer ni bila ta debata ter tudi vse poznejše nič več na oni višini kot razprava v začetku sedemdesetih let, ko sta ji dajala smer in pravec najtreznejša tedanja slovenska duhova, namreč Levstik in Jurčič. Prišla je preko po-

novnega jezikovnega mešetarjenja zopet do istega rezultata, namreč da gre Slovencem pred vsem za politično zedinjenje, dočim naj se razširja kulturno vsak narod na podlagi svojega jezika in svoje duševne tradicije. Vedno glasneje so poudarjali nujnost rešitve perečega jugoslovanskega vprašanja. Konservativni »Slovenec« je že tedaj omenjal, da postane nositeljica jugoslovanske ideje mala Srbija, če se Avstrija ne zave njene važnosti in ne reši vprašanja. Okupacijo so Slovenci v nasprotju z Nemci seveda pozdravljali, ker naj bi rešila bosenske Slovane turškega jarma in bi se s tem okrepil jugoslovanski živelj v monarhiji, ki bi jo potem polagoma že prisilil k rešitvi jugoslovanskega vprašanja. Okupacijo so izvedli večji del avstrijski jugoslovanski polki, a Slovenci so se borili celo v četi Petra Mrkonjića. Jasno je, da je tako živahno razpravljanje o jugoslovanskem problemu krepko odmevalo tudi v slovenski beletristiki, ki je stalno zajemala snovi iz življenja svojih jugoslovanskih bratov (n. pr. pri Stritarju, Levstiku, Gregorčiču).

V osemdesetih letih je pod Taaffejevo vlado precej pojenjal nemški pritisk, zato so pa posvetili Slovenci to desetletje v prvi vrsti realnemu delu na kulturnem in političnem polju med širokimi plastmi naroda. Občeslovansko in jugoslovansko idejo je poleg Tavčar-Hribarjevega »Slovana« v tej dobi krepko propagiral Podgornikov »Slovanski svet«, ki se je opiral na hrvaško državno pravo, katero obsega tudi Slovence, kajti hrvaški sabor je l. 1712. v svoji pragmatični sankciji določil, da imajo na Hrvaškem nasledno pravico le oni Habsburžani, ki so obenem vla-

darji slovenskih dežel. Poudarjal je, da je potrebno tesno in sporazumno sodelovanje vseh jugoslovanskih narodov, drugi listi so pa objavljali stalna poročila o političnih in kulturnih razmerah pri posameznih jugoslovanskih narodih.

L. 1890. se je vršil v Ljubljani zopet shod slovenskih in hrvaških poslancev iz Istre, ki je naglašal, da je potrebna politična združitev jugoslovanskih dežel, in se izrekel za hrvaško državno pravo. V vsem javnem življenju, zlasti pa v publicistiki se je obširno razpravljalo o Jugoslovanstvu in o potrebi kulturne in politične zveze s Hrvati in Srbi.

Živahno je razgibala zanimanje za jugoslovansko vprašanje potem zopet aneksijska kriza l. 1908. To zanimanje ni prišlo potem sploh več z dnevnega reda slovenskega javnega življenja. Poslanec dr. Tuma je že prejšnje leto izdal pro-gramatično študijo o tem vprašanju, naglašujoč da so kakor Slovenci tako tudi Hrvati, Srbi in Bolgari samostojne narodne individualnosti, a da je vsem nujno potrebna čim tesnejša gospodarska, politična in kulturna zajednica. Opiral se je pri tem na prirodno pravo in gospodarsko potrebo, različna državnopravna naziranja je pa pustil v nemar. Za združitev vseh pokrajin monarhije, koder prebivajo Slovenci, Hrvatje ali Srbi, v eno državno telo, ki bi bilo z monarhijo v slični zvezi kakor Ogrska, je nastopil že v svojih prvih govorih tudi dr. J. E. Krek, potem ko je bil l. 1907. drugič izvoljen v dunajski parlament. Za časa aneksijske krize sta pa isto zahtevala tudi dr. Šušteršič in dr. Korošec. Naslednje leto je obravnaval aneksijo kranjski deželni zbor, v katerem je dr. Krek

poudarjal potrebo državnopravne združitve jugoslovanskih pokrajin in odklanjal Veliko Srbijo, ker bi .se ta dotikala teženj hrvaškega naroda. Istega leta (l. 1909.) se je vršila v Ljubljani tudi konferenca jugoslovanskih socialno demokratičnih strank. Na njej so zastopniki jugoslovanskega proletarijata izjavili, da »smatrajo za končni cilj svojega narodnopolitičnega stremljenja popolno narodno združitev vseh južnih Slovanov ne glede na različnost imena, vere, pisave, dijalektov ali jezikov« v svrho avtonomnega narodnokulturnega življenja kot svobodno enoto v popolnoma demokratski zvezi narodov (tako zvana tivolska resolucija). Naslednjega leta (1910.) se je vršila potem balkanska konferenca vseh socialno demokratičnih strank v Belgradu. Nje so se udeležili tudi Slovenci. Določili so tedaj politično formulo: »Balkan balkanskim narodom v federativni republiki«. Shod zaupnikov »Jugoslovanske narodno socialne stranke« je pa zahteval istega leta v Ljubljani ustanovitev »samostojne jugoslovanske države onih ljudstev in dežel, ki jih posedujejo jugoslovanski narodi na dosedaj ohranjenem ozemlju«.

To vsesplošno zanimanje za jugoslovansko vprašanje so le še stopnjevale balkanske vojne l. 1912. in 1913. Jeseni l. 1912. je priredila »Slov. ljudska stranka« s hrvaško »Stranko prava« v Ljubljani zborovanje svojih voditeljev ter se izrekla za najtesnejšo politično zvezo obeh narodov. Slično izjavo je podala tudi »Narodno napredna stranka«, a največji tedanji slovenski pisatelj Ivan Cankar je označil za politični smoter Slovencev jugoslovansko zvezno republiko štirih sorodnih narodov. Najdalje je šla nacijonalistič-

na mladina, ki je v svojem glasilu »Preporod« odkrito propagirala popolno ločitev od Avstrije in zedinjenje z drugimi Jugoslovani. Vse kolone slovenskega dnevnega časopisja so bile polne jugoslovanskega vprašanja in tudi publicistika ter znanost sta se bavili vneto s temi idejami, tako »Veda«, »Napredna misel«, »Naši zapiski«, »Čas« itd. Povsod so prihajali do zaključkov, da je stopila rešitev jugoslovanskega vprašanja v akuten štadij. Sicer so poskušali tudi v tej dobi (l. 1907.—1914.) posamezni fantasti mešetariti z jezikom in pogrevati stare ilirske ideologije (njim na čelu je stopal dr. Fr. Ilešič), katere so pa vsi resni slovenski kulturni delavci rezko odklanjali (n. pr. dr. I. Prijatelj, Iv. Cankar, Vl. Levstik itd.), kajti vsa slovenska javnost si je bila že davno na jasnem, da je jugoslovanstvo v prvi vrsti politično vprašanje. Ideje jezikovnega zedinjenja, ki bi ne prinesla Hrvatom in Srbom nobenega haska, pač pa bi izpodnesla Slovencem najmočnejši element njih kulturnega udejstvovanja, ni jemala široka javnost več resno v poštev, pač pa so povsod živahno delali za kulturno zbližanje in medsebojno spoznavanje ter sodelovanje, ki naj bi pripravljalo politično zedinjenje. Kulturne organizacije so iskale tesnejših medsebojnih stikov, prirejale so skupna zborovanja, skupne umetniške razstave, v lepi književnosti so se množili motivi bratstva (Podlimbarskega »Gospodin Franjo« i. dr.), v Srbijo so pa odhajali emigranti.

Kakor že v poprejšnjih časih je bila tudi sedaj iz znanih razlogov pretežna večina za združitev avstro-ogrskih jugoslovanskih pokrajin v samostojno državno telo pod habsburškim

žezlom, za takojšnjo izvenavstrijsko rešitev se je pa zavzemala tenka plast inteligence, v prvi vrsti mladina (»Preporodovci«). Prvo misel je najizraziteje zagovarjala »Slov. ljudska stranka«, katere politični program se je v bistvu strinjal z idejo trializma in je izmed političnih organizacij izvršila v tej smeri tudi največ pozitivnega dela (politične, kulturne in gospodarske zveze s Hrvati in Srbi). Drugo misel je pa izrazila v najpreciznejši obliki »Jugoslov. socialno demokratična stranka«, ki je bila pa prešibka in organizatorično pretesno privezana na Dunaj, da bi bila mogla vršiti v tej smeri tudi kako pozitivno delo.

Sredi tega najživahnejšega razmotrivanja jugoslovanskega vprašanja je pa zalotila Slovence nepričakovano svetovna vojna, ki je preprečila rešitev jugoslovanskega vprašanja z evolucijo, s kakršno je morala realna politika poprej računati. Rešila ga je revolucijonarno in zato vsaj za Slovence s hudimi ranami, ki so jih slutili za tak slučaj že poprej. Iz tega vzroka so se take rešitve izprva naravnost bali, ko so pa videli, da je za prehodno avstrijsko rešitev podonavska monarhija že nesposobna, so se preorijentirali tudi oni. Kako in v koliko so sodelovali pri tej rešitvi tudi Slovenci, smo slišali že v prejšnjih poglavjih.

Že iz tega površnega pregleda je torej lahko razvidno, da so se čutili Slovenci že od nekdaj ude velike jugoslovanske družine in da so stremili že od nekdaj po čim tesnejših političnih, gospodarskih in kulturnih zvezah z drugimi jugoslovanskimi narodi, hoteč pri tem seveda popolnoma ohraniti svojo nacijonalno

individualnost z vsemi njenimi atributi. Le pot, po kateri so hoteli doseči Slovenci ta svoj končni cilj, je bila v različnih časih in pri različnih skupinah različna. Posebno krepko so poudarjali to svoje stremljenje v vseh odločilnih trenutkih, zlasti med svetovno vojno, ki je končno tudi rešila jugoslovansko vprašanje vsaj deloma, kajti popolnoma bo rešeno na zunaj šele tedaj, ko se združi v Jugoslaviji prav vse ozemlje, ki je kompaktno naseljeno z enim ali z drugim jugoslovanskim narodom, na znotraj pa tedaj, ko si ustanove bratski narodi tako obliko sožitja, ki bo primerna interesom vseh in bo zadovoljevala vse.

Glede na vse to je tudi jasno, da so Slovenci za Jugoslavijo brez pridržka, kajti to jim naravnost diktira najprimitivnejši politični razum. V Italijo ali pa celo nazaj v Avstrijo, oziroma v Ogrsko ne morejo težiti iz političnih, narodnih in gospodarskih razlogov, ker bi bil njih položaj tam brezupen in bi pomenilo to njih nacijonalni samomor; po popolnoma suvereni slovenski državi pa tudi ne morejo stremiti, ker jih je premalo in bi postala taka slovenska državica radi eksponirane geografske lege že v najkrajšem času plen imperijalističnih teženj enega ali drugega soseda. Iz teh razlogov je tudi jasno, da je med Slovenci sploh nemogoče kakršnokoli protidržavno gibanje, ker bi to nikdar ne moglo imeti kakega realnega smotra. Svoje mesto in svojo bodočnost morejo torej gledati Slovenci vsaj v sedanjih okoliščinah samo v Jugoslaviji in nikjer drugje. To ve, čuti in priznava iskreno zadnji Slovenec brez razlike političnega ali svetovnega naziranja.

Prav tako jasno je pa seveda tudi, da se Slovenci ne morejo zadovoljevati s kakršnokoli Jugoslavijo, kajti država ni sama sebi namen, temveč narodom le sredstvo v dosego določenih ciljev. Tudi za Jugoslavijo se Slovenci niso bojevali v različnih oblikah nad pol stoletja zaradi nje same, temveč zato, da dosežejo in realizirajo v njej določena politična, kulturna, gospodarska in socialna stremljenja, ki jih je mogoče doseči samo v lastni narodni državi. V Avstriji so bili vzgojeni. Huda in trda je bila pogostoma ta šola, a nikakor ne brez lepih pozitivnih rezultatov, toda dorasti in popolnoma razviti se pa morejo narodi navadno samo v lastni narodni državi. Iz teh razlogov se Slovenci danes ne morejo čutiti zgolj lojalnih državljanov, temveč poleg Hrvatov in Srbov tudi stvaritelje in nositelje te države. Jugoslavija jim ni suha, breziz-razna in slučajna politična tvorba in formula, temveč vsaj v sedanjem družabnem redu najvišja materijalna dobrina, po kateri so stremili, odkar so se politično zavedali. Baš iz teh razlogov jim pa seveda ne more biti vseeno, kakšna je ta država. Na njenem obstanku, prospevanju in razmahu so preveč prizadeti, da bi se mogli kdaj odreči pravici za intenzivno soodločevanje v vseh zadevah, ki se tičejo interesov posameznih njenih narodov, zlasti pa njih samih. Kakor znajo svoje partikularne interese podrejati skupnim koristim, tako pa kot njen bistveni in v vseh pogledih visoko aktivni sestavni del tudi zahtevajo popolno politično, kulturno, gospodarsko in socialno enakopravnost, blagohotno vpoštevanje svojih razmer in potreb ter sporazumno reševanje vseh vprašanj, ki se tičejo vseh narodov

v državi, kajti uverjeni so, da se skupni državni in njih posebni narodni interesi ne morejo kriţati: čim močnejša je država, tem močnejši so tudi njeni deli, toda tudi — čim močnejši so deli, tem močnejša je država. Konkretni zgledi drugih državnih zgradb (n. pr. Švice, Združenih držav, Anglije itd.) Slovencem dokazujejo, da se da z dobro voljo, seveda brez kakršnihkoli političnih ali gospodarskih hegemonističnih stremljenj ustvariti med posameznimi jugoslovanskimi narodi taka oblika sožitja, ki bi zadovoljevala vse narode in pokrajine na znotraj ter predstavljala obenem na zunaj krepko skupnost.

Če pogledamo na posamezna vprašanja, ki pretresajo danes Slovence, vidimo, da je ena njih najbolj skelečih ran zunanjepolitične narave. Kot majhen, poldrugomilijonski narodič so živeli do konca svetovne vojne po veliki večini (štiri petine) v mnogojezični Avstriji, ki jim nikakor ni bila naklonjena, toda polagoma so si priborili v njej vendarle toliko pravic, da so mogli (razen na Koroškem) v njej že precej neovirano razvijati svoje individualne sile.

Ker pa doraslih narodov ne more zadovoljevati zgolj možnost razvoja in nacijonalne ohranitve, so stremili vedno izraziteje po svoji popolni nacijonalni osamosvojitvi, ki so jo končno l. 1918. tudi res dosegli. Že poprej so vedno slutili, da bodo pri eventualnem revolucijonarnem osvobojenju hudo prizadeti, zaradi tega so bili vedno tudi za pot evolucije. Te slutnje so se žal tudi v veliki meri uresničile, kajti zunaj Slovenije in Jugoslavije je ostalo okroglo 10.000 km² kompaktnega slovenskega ozemlja z okroglo pol milijona slovenskih prebivalcev.

Pri večmilijonskih narodih ne pomeni taka izguba še prevelike nesreče, toda za majhen narodič je to prava nacijonalna katastrofa, saj predstavlja izgubljeno ozemlje celo tretjino slovenske nacijonalne posesti in celo tretjino vsega slovenskega naroda. Samo po sebi je umevno, da se Slovenci nikdar ne morejo odreči temu še ne osvobojenemu ozemlju in tem neosvobojenim bratom, katerih je danes samo v Italiji okroglo 400.000 in v Avstriji skoro 100 tisoč, da ne omenjamo še onih par tisočev, ki so ostali pod Madjarsko. Enako se tudi avstrijski in italijanski Slovenci ne bodo nikdar sprijaznili s sedanjo nasilno odcepitvijo od svojih rodnih bratov. Vedno bo glavna točka njih političnega stremljenja združitev s Slovenijo in z Jugoslavijo. Zavedajo se pa seveda, da v normalno rešitev teh bratov in njih združitev z drugimi Slovenci v okviru Jugoslavije v dogledni bodočnosti ni še upati, pač pa lahko upravičeno pričakujejo in zahtevajo, da ima jugoslovanska diplomacija njih usodo stalno v evidenci ter jih brani tujemu šovinizmu, kateremu so danes izpostavljeni kakor v Italiji tako tudi v Avstriji. Potrebno je, da se jim zajamčijo s primernimi dogovori z dotičnimi državami njih politične, kulturne in gospodarske pravice, zlasti glede narodnega šolstva, in da se jim omogočijo čim tesnejše gospodarske in kulturne vezi s Slovenijo in Jugoslavijo. V tem pogledu so doživeli Slovenci doslej le trpka razočaranja, kajti jugoslovanska diplomacija ni preprečila doslej niti neštetih nasilstev nad koroškimi Slovenci v razoroženi Avstriji, kaj šele grozodejstev v Italiji.

Vse premalo pažnje se posveča dalje tudi

prekomorskim izseljencem, ki so zlasti v gospodarskem oziru prav važen faktor. V tem pogledu sta nedostatna zlasti konzularni aparat, kjer ni najti skoro nobenega Slovenca, ter inozemsko poročevalstvo. Sicer zahtevajo Slovenci skorajšnjo združitev kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev z bratsko Bolgarsko, kajti šele tedaj bo res ustvarjena Jugoslavija, dalje čim najožje prijateljske zveze z vsemi slovanskimi državami ter lojalne in miroljubne odnošaje z vsemi drugimi, zlasti sosednjimi državami.

Tudi v notranjih političnih odnošajih so doživeli Slovenci doslej že mnogo razočaranj.

Jugoslaviji so se pridružili Slovenci iz lastne inicijative kot samostojna narodna in kulturna edinica v trdni veri, da jim bo šele v njej mogoče, da popolnoma razvijejo svoje individualne nacijonalne sile ter s tem na zunaj in na znotraj okrepe vse Jugoslovanstvo. In tej svoji individualnosti se ne marajo na ljubo kakim hegemonističnim pretenzijam ali kakim imaginarnim ideologijam odreči tudi danes. Kot popolnoma enakopraven in samostojen faktor hočejo živeti v trdni, na temeljih medsebojnega sporazuma, najširšega demokratizma in socialne pravičnosti zgrajeni državni zajednici z vsemi ostalimi jugoslovanskimi narodi. Tako so si predstavljali Slovenci Jugoslavijo od nekdaj in za tako Jugoslavijo so se tudi borili.

Iz teh osnovnih načel jugoslovanskega zedinjenja, kakršna so imeli na umu deloma že osnovni državnopravni akti o zedinjenju, namreč krfska deklaracija, ženevski dogovor in slovesne izjave z dne 1. decembra 1918., pa potem tudi sama po sebi izvira logična za-

hteva po najširši politični, kulturni in gospodarski avtonomiji slovenskega naroda in Slovenije v okviru skupne države. Tri generacije se je boril slovenski narod za zedinjeno in avtonomno Slovenijo, ki bi mu omogočila koncentracijo vseh nacijonalnih sil za čim intenzivnejše politično, kulturno in gospodarsko udejstvovanje. Da si te svoje zahteve ni mogel izbojevati v Avstriji, je umljivo, ne more pa razumeti, da se mu krati danes v lastni narodni državi. Široka politična avtonomija slovenskega naroda z lastno zakonodajno pravico — v mejah skupnih državnih okvirnih zakonov — je za Slovence tem naravnejša zahteva, ker so že po svojem značaju in svojih tradicijah izrazito demokratičen narod in so vzgojile njegove številne politične, kulturne in gospodarske organizacije, zlasti zadružništvo v njem izredno veliko smisla in sposobnosti za samoupravo. Glede na to je seveda jasno, da odklanjajo tako zvano vidovdansko ustavo, ki jim vsiljuje namesto zedinjene Slovenije dve oblasti, namesto enakopravnosti hegemonijo enega naroda, namesto avtonomije pa birokratski centralizem, za katerega nima sedanja Jugoslavija niti najprimitivnejših pogojev. Iz teh osnovnih zahtev pa izvirajo potem logično tudi vse druge zahteve, tikajoče se notranjih političnih vprašanj.

Kakor v političnem pogledu tako zahtevajo popolno avtonomijo tudi v kulturnem pogledu. Kulturno so Slovenci samostojna individualnost z lastnim jezikom, z lastno književnostjo in umetnostjo, z lastno kulturno tradicijo, lastnimi kulturnimi institucijami in močno nacijonalno zavestjo, zato morajo imeti v novi državi vse

možnosti, da te atribute svoje narodne in kulturne individualnosti razvijejo do najvišje mere.

Kulturne institucije od osnovnega šolstva do popolne slovenske univerze in od zadnjega gorskega izobraževalnega društva do znanstvene akademije so Slovencem najmočnejša opora, one so plod njih trdega dela, izraz njih resnega stremljenja in del njih individualnosti, zato mora biti vsa njih uprava že po osnovnih demokratskih in pedagoških principih prepuščena samo njim samim, da bo njih prosvetna organizacija organsko zgrajena na njih kulturne tradicije in primerna njih individualnim kulturnim potrebam. Enako je sama po sebi umevna tudi zahteva po popolni svobodi vere in vesti. Dokler se ne izvede ločitev cerkve od države, morajo uživati vse veroizpovedi popolno enakopravnost. Glede na svoje globoko versko čuvstvovanje odklanjajo Slovenci tudi kakršnakoli dejanja kulturnobojnega značaja, ki imajo navadno tudi za državo samo zelo opasne posledice.

Teže je seveda z vprašanji gospodarskega značaja, kajti ta se ne dotikajo le Slovencev kot takih, temveč posegajo v interese vse države. Modernega gospodarstva tudi ni mogoče več utesnjevati v preozko začrtane meje, kajti gospodarski položaj vsakega naroda postaja vedno bolj in bolj sestavni del širših gospodarskih organizmov, ki segajo pogostoma celo daleč preko državnih mej. Umevno je, da zahtevajo široko finančno avtonomijo, ki bi jim omogočevala, da bi neovirano vzdrževali avtonomno upravo in izvrševali različne gospodarske, kul-

turne in socialne naloge, ki jih zahteva moderna doba. Mnogo gospodarskih zadev je, ki jih v njih lastnem interesu ni mogoče urejevati in voditi po posameznih pokrajinah različno (n. pr. prometna sredstva, da ne omenjam zunanje trgovine, carine itd.), vendar pa Slovenci lahko upravičeno zahtevajo, da se pri vodstvu in upravi skupnih gospodarskih zadev vpoštevajo tudi slovenske gospodarske razmere in potrebe. To velja zlasti za finančno, davčno, carinsko in prometno politiko, ki se je doslej tako malo ozirala na gospodarske razmere in potrebe Slovenije, pogostoma jih je celo naravnost briskirala. Tudi v gospodarskem pogledu hočejo biti Slovenci povsem enakopraven faktor, ne pa objekt izžemanja. Najnujnejša vprašanja gospodarskega značaja so za Slovence končna ureditev agrarne reforme, razširjenje in poglobitev agrarne zakonodaje, zaščita in pospeševanje mlade industrije, ureditev prometnih zvez glede na nove politične in gospodarske razmere (zveza z morjem), ureditev davčne politike v smislu popolne enakopravnosti ter modernih gospodarskih in socialnih načel, smotrena ureditev carinske politike in pospeševanje zadružništva.

Končno je treba, da omenimo še nekatera nujna socialno politična vprašanja, saj je ravno za ta po ostalih pokrajinah Jugoslavije tako malo razumevanja. To je glede na kulturno in gospodarsko zaostalost večine teh pokrajin tudi razumljivo, dočim pa postajajo v visoko razviti Sloveniji ta vprašanja vedno bolj pereča.

Tu je danes glede na nagli razvoj slovenske industrije in obrta neodložljiva širokopotezna

socialno politična zakonodaja zlasti glede ureditve delovnega časa, delavskega varstva in različnih panog zavarovanja (starostnega, invalidskega, pokojninskega, brezposelnega, bolniškega, nezgodnega). Dalje je nujna ureditev različnih socialno političnih institucij (inspekcije dela, borze dela, vajenških komisij, poravnalnih komisij, zaščite mladeži, dobrodelnih zavodov itd.). Glede na veliko različnost dotičnih razmer in potreb po posameznih pokrajinah države je mogoče smotreno urediti ta vprašanja le avtonomno po posameznih pokrajinah.

Tak je torej v kratkih potezah razvoj jugoslovanske misli pri Slovencih, tako je njih stališče do Jugoslavije in take so politične, kulturne in gospodarske zahteve, ki jih imajo Slovenci v svoji novi, lastni državi. Združeni hočejo živeti v zedinjeni in avtonomni Sloveniji, obsegajoči vse slovensko nacijonalno ozemlje, ta naj bi bila pa enakopraven del velike demokratske, na sporazumu in socialni pravičnosti zgrajene Jugoslavije, obsegajoče vse od Jugoslovanov naseljeno ozemlje. Šele ko se izpolni ta cilj, bo jugoslovansko vprašanje končno rešeno za Jugoslovane same ter tudi za Evropo, ki je doslej v svojo lastno škodo le ovirala tako edino zadovoljujočo in pravično rešitev že več nego sto let perečega balkanskega vprašanja.

Dosežejo li Slovenci kdaj ta svoj cilj? Upajmo! Stoletja so kljubovali na eni najbolj eksponiranih točk Evrope navalom tujega imperijalizma ter se v tem stalnem eksistenčnem boju le utrdili in izkresali svojo nacijonalno individualnost, tako da so doživeli kljub svoji

malоštevilnosti prvi del rešitve jugoslovanskega vprašanja kot kulturno in gospodarsko visoko razvit narod. To jim jamči, da dožive tudi drugi končni del, saj balkanskega vprašanja nikdar ne bo mogoče rešiti brez rešitve jugoslovanskega vprašanja, tega pa ne brez rešitve slovenskega vprašanja.

Bibliografija.

V nadaljnjo in podrobnejšo informacijo o tukaj obravnavanih posameznostih lahko služijo sledeče publikacije (splošno znane publikacije statističnega značaja tukaj niso sprejete).

Adresar za Slovenijo. Ljubljana. 1921. 432 str.

Apih Josip. Slovenci in 1848. leto. V Ljubljani. 1888. 302 str. (Tudi nemško v »Österreichisches Jahrbuch«, Jg. 1890, 1892, 1894, 1896 in v ponatisu.)

Apih Josip. Naš cesar. Spomenica ob petdesetletnici njegove vlade. V Celovcu. 1898. 208 str.

Aus dem Wilajet Kärnten. Klagenfurt. (1913.) 279 S. + 1 Karte.

Badjura Rudolf. Praktični vodič. Jugoslavenske alpe. Lečilišta, letovišta, kupatila, prirodne znamenitosti, izleti, alpske ture. I. deo: Slovenija. 7 zemljovida, nacrt Ljubljane, 74 slike. Ljubljana. 1922. 514 str.

Beg Ante. Slovensko-nemška meja na Štajerskem. Kulturnozgodovinski in narodopisni doneski. V Ljubljani. 1905. 109 str.

Beg Ante. Slovensko-nemška meja na Koroškem. Narodopisne in zgodovinske črtice. V Ljubljani. 1908. 104 str.

Beg Ante. Narodni kataster Koroške. V Ljubljani. 1910. 80 str.

Beg Ante. Slovensko-nemška meja na Kočevskem. V Ljubljani. 1911. 46 str.

Beg Ante. Slovensko šolstvo na Koroškem v preteklem stoletju. V Ljubljani. 1912. 31 str. (Ponatis iz »Popotnika« 1912.)

Brezigar Milko. Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. V Ljubljani. 1918. 162 str.

Breznik Anton. Slovenska slovnica za srednje šole. Druga, predelana izdaja. Prevalje. 1921. 242 str.

Cankar Izidor. Obiski. V Ljubljani. 1920. 176 str. (Nova knjižnica; 5.)

Political and social conditions in Slovene lands. London. 1916. 36 str. (The Southern Slov library, VI.)

Slovenska čitanka za višje razrede srednjih in njim sorodnih šol. Sestavil s sodelovanjem Janka Bezjaka in Antona Breznika Ivan Grafenauer. V Ljubljani. 1921—1922. 2 dela. — I. 1921. 320 str. — II. 1922. 307 str.

Debevec Jože. Vzori in boji. Po prijateljevih pismih. V Ljubljani. 1918. 415 str.

Diels Paul. Die Slawen. Leipzig. 1920. 141 S. (Aus Natur und Geisteswelt. 740.)

Erjavec Fran. Naša Istra. V Ljubljani. 1919. 20 str.

Erjavec Fran. Naša Istra. Skoplje. 1922. 16 str. (Knjige učiteljskog akcionarskog društva »Zavičaj«. II.) Popolnjen in razširjen prevod slovenskega originala v cirilici.)

Erjavec Fran. Za staro pravdo. V Ljubljani. 1920. 132 str. (Poučna knjižnica (»Ljudskega glasu« I.)

Glonar Jože. Naš jezik. V Ljubljani. 1919. 66 str.

Głowacki Julij & Leopold Poljanec. Flora slovenskih dežel. V Ljubljani. 1912—. I. 1912. 128 str. — II. 1913. (str. 129—288).

Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Zbral dr. Fr. Kos. V Ljubljani. 1902—. I. (l. 501 do 800). 1902. LXXX + 415 str. — II. (l. 801—1000). 1906. LXXXIV + 514 str. — III. (l. 1001—1100). 1911. LXXVII + 327 str. — IV. (l. 1101—1200). 1915 (—1920). CXIII + 648 str.

Grafenauer Ivan. Zgodovina novejšega slovenskega slovstva. Ljubljana. 1909—. I. del. Od Pohlina do Prešerna. (1909.) 153 str. — II. del. Doba narodnega prebujenja. (1848—1868.) (1911.) 475 str.

Grafenauer Ivan. Kratka zgodovina slovenskega slovstva. 2. izdaja. Ljubljana. 1920. 329 str.

Gregorič Maria. Instruzione pratica di lingua e grammatica slovena. Trieste. 1916. 162 pp.

Gruden Josip. Zgodovina slovenskega naroda. V Celovcu. 1910—. 6 zvezkov. 1088 str. (Še ne končana.)

Hostnik Davorin. Slovensko-ruski slovar. Grammatika slovinskago jezika. 1901. 378 str.

Iskravec I. Slovensko-italijanski slovarček. — Vocabolario tascabile sloveno-italiano. Gorizia. 1914. 543 str.

Jagić Vatroslav: Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen. (Archiv f. slav. Philol. XVII, 1895, 47—87).

Janežič A. — Hubad Fr. Slovenisch-deutsches Handwörterbuch. 4. Aufl. Klagenfurt. 1908. 944 S.
Slovenski jezik. I. Uputa u slovenski govor. II. Popis običnijih a manje poznatih slovenskih rieči. U Zagrebu. 1907. 16 str.
Kadlec Karel. Jugoslavia. O bojích jižních Slovanů za státní samostatnost. V Praze. 1919. 245 str.
Oficijelni katalog ljubljanskega velikega semnja. — Foire d'échantillons à Lioubliana. Catalogue officiel. Izide vsako leto.
Katalog zgodovinske razstave slovenskega slikarstva. Ljubljana. 1922. 56 str.
Knaflič Vladimir. Jugoslovansko vprašanje. Politična razmišljanja o priliki balkanske vojne. V Ljubljani. 1912. 94 str.
Koprinski Robert. Slovensko-hrvatski slovar. V Ljubljani. 1907. XIII + 56 str.
Kosić M. M. О Словенцима. Ниш 1915.
Krek Janez. Les Slovènes. Paris. 1917. 25 str.
Krulej Ernest. Привреда у Словеначкој. Женева. 1917. 116 str.
Lakatoš Joso. Industrija Slovenije. Zagreb. 1922. 249 str.
Lončar Dragotin. Politično življenje Slovencev. (Od 4. jan. 1797 do 6. jan. 1919. l.) V predelani in pomnoženi drugi izdaji. Ljubljana. 1921. 177 str. (Prva izd. je izšla kot ponatisk iz »Naših Zapiskov« l. 1906.)
Lončar Dragotin. Dr. Janez Bleiweis in njegova doba. Postanek in razvoj narodno-političnega programa Slovencev do razcepljenja v konservativno in liberalno stranko. V Ljubljani. 1910. 104 str. (Ponatisk iz »Zbornika Matice Slovenske« XI.)
Melich János. Vendszka (vogrszka-szlovénszka bibliografia. (»Domovina«, Budapest, 1921, num. 6—8, 12; 1922, 5—6.)
Melik Anton. Jugoslavija. Zemljepisni pregled. Ljubljana. 1921—1923. I. 283 str. II. 1. 296 str. 2. 297—522 str. (Pota in cilji 5—6. 11—12.)
Melik Anton. Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ljubljana. 1919—1920. 2 dela. I. 228 str. II. 313 str. (Pota in cilji, 1—3.)
Milčinović, Andreas — Johann Krek. Kroaten und Slowenen. Mit Vorwort hg. v. Karl Nötzel. Jena. 1916. 108 str.

Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien. Bd.: Kärnten und Krain (1891), Das Küstenland (1891), Steiermark (1890).

Niederle Lubor. Obozrěnie sovremennago slavjanstva. Sanktpeterburg. 1909. 160 str. (Enciklopedija slavjanskoj filologii. Vypusk 2.) Po češki izdaji je prirejen slovenski prevod (»Slovanski svet«. V Ljubljani. 1911. 306 str., ki je razširjen za dva članka: a) Lončar Dragotin: Socijalna zgodovina Slovencev (str. 177 do 244; izšel tudi v ponatisku); b) Mačkovšek Janko: Statistika Slovencev (str. 245—260).

Niederle Lubor. Slovanské starožitnosti. II. 1. 2. (Původ a počátky Slovanů jižních.) V Praze. 1906—1910. 547 str.

Ogris Albin. Borba za jugoslovensko državo. Načrt zgodovine in delovanja Jugoslovenskega odbora v Londonu za časa svetovne vojne. V Ljubljani. 1921. 98 str.

Orožen Franc. Vojvodina Kranjska. I. Prirodoznanski, politični in kulturni opis. V Ljubljani. 1901. 265 str. — II. Zgodovinski opis. V Ljubljani. 1902. 211 str. (Slovenska zemlja, IV.)

Slovenske narodne pesmi. Iz tiskanih in pisanih virov zbral in uredil dr. Karel Štrekelj. V Ljubljani. 1895—1923. 4 zvezki. I. (1895—1898). XXIV + 820 str. — II. (1900—1903). XXVIII + 900 str. — III. (1904 do 1907). XXIV + 851 str. — IV. (1908—1923).

»Slovenski pisatelji.« Glavni urednik dr. Ivan Prijatelj, založnik »Tiskovna zadruga« v Ljubljani. Doslej so izšli zbrani spisi Simona Jenka, Jos. Jurčiča (zv. I. do III.), Ivana Tavčarja (zv. VI.). Pripravlja se izdaja zbranih spisov Fr. Maslja-Podlimbarskega, Fr. Levstika, Janka Kersnika, Josipa Murna-Aleksandrova in dr. Franceta Prešerna.

Pleteršnik Maks. Slovensko-nemški slovar. Izdan na stroške rajnega knezoškofa ljubljanskega Antona Alojzija Wolfa. V Ljubljani. 1894—1895. 2 dela. I. A—O. XVI + 883 str. — II. P—Ž. 978 + IX str.

Polec Janko in Bogumil Senekovič. Vseučiliški zbornik. V Ljubljani. 1902. 436 str.

Potočnik Matko. Vojvodina Koroška. I. Prirodoznanski, političen in kulturen opis. Ljubljana. 1909. 184 str. — II. Zgodovinski opis. Ljubljana. 1910. 148 str. (Slovenska zemlja, VI.)

Premru Giuseppe. Dialoghi italiani, tedeschi e sloveni, preceduti da una breve grammatica della lingua slovena. Gorizia. 1910. 308 str.

[Prepeluh Albin]. Problemi malega naroda. Spisal Abditus. V Ljubljani. 1918. 44 str.

Prijatelj Ivan. Istorija najnovije slovenačke književnosti. (Letopis Matice Srpske, 1907, sv. 243—246).

Prijatelj Ivan. O kulturnem pomenu slovenske reformacije. V Ljubljani. 1908. 53 str.

Prijatelj Ivan. Janko Kersnik. Njega delo in doba. V Ljubljani. 1910—1914. 255 + 643 str. (Janka Kersnika zbrani spisi. Uredil dr. Ivan Prijatelj, zv. VI. snopič. 1.—3.)

Prijatelj Ivan. Slovenačka književnost. Beograd. 1920. 97 str.

Prijatelj Ivan. Duševni profili naših preporoditeljev. (»Ljubljanski Zvon«, 1921, št. 1—12.)

Rakuša Fran. Slovensko petje v preteklih dobah. V Ljubljani, 1891. 171 str.

Rus Jože. Glavni statistički podaci o državi Srba, Hrvata i Slovenaca. Prema stanju od 1910., odnosno 1914 godine. V Ljubljani. 1920. 12 + XIII str.

Rutar Simon. Beneška Slovenija. Prirodoznanski in zgodovinski opis. Ljubljana. 1899. 188 str. (Slovenska zemlja, III.)

Rutar Simon. Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. I. Prirodoznanski, statistični in kulturni opis. Ljubljana. 1892. 116 str. — II. Zgodovinski opis. V Ljubljani. 1893. 132 str. (Slovenska zemlja, I.)

Rutar Simon. Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. V Ljubljani 1896—1897. 280 str. (Slovenska zemlja, II.)

Seidl Ferdinand. Kamniške ali Savinjske alpe, njih zgradba in njih lice. Ljubljana. 1907—1908. 255 str. (Slovenska zemlja, V.)

Seidl Ferdinand. Rastlinstvo naših alp. Prispevek k spoznavanju slovenske zemlje. Ljubljana. 1918. 224 str. (Ponatisk iz »Slovana« l. 1916.)

Sič Albert. Narodne vezenine na Kranjskem. V Ljubljani. 1918—1919. Štirje deli s 86 koloriranimi listi velikega formata.

Sič Albert. O slovenskih narodnih nošah. V Ljubljani. 1919. 76 str.

Sič Albert. Narodni okraski na pirhih in kožuhih. Ljubljana. 1922. Veliki folio. VIII str. + 41 koloriranih listov.
Sič Albert. Narodni okraski na orodju in pohištvu. I. V Ljubljani. 1923. Veliki folio. IV str. + 16 barvanih tabel.
Simonič Franc. Slovenska bibliografija. I. del: Knjige. (1550—1900). V Ljubljani. 1903—1905. 627 str.
Sket Jakob — Štefan Podboj. Slovenisches Sprach- und Übungsbuch. Nebst Chrestomathie. 8. Aufl. Prevalje. 1920. 237 str.
Skrbinšek Josef. Praktická cvičebnice jazyka slovinského se slovníčkem. V Praze. 1912. 172 str.
Skrbinšek Josef. Učebnice jazyka slovinského. Druhé, přepracované vydání. V Praze. 1921. 290 str.
Slanc Karl. Avstrijski Jugoslovani in morje. Gorica. 1912. 104 str.
Slavič M. Le Prekmurje. Paris 1919. 4°. 20 str. + etnogr. zemljevid. — Supplément an Prekmurje. Aperçu économique. 4 str.
Slavič Matija. Prekmurje. Ljubljana. 1921. 131 str.
»Privredna Slovenija«. (»Nova Evropa«, Zagreb, 21. januara 1923., str. 65—104.)
Slovanstvo. Obraz jeho minulosti a přítomnosti. V Praze. 1912. XV + 777 str. + národopisná mapa Slovanstva. Politično zgodovino Slovencev je očrtal dr. Karel Kadlec (str. 246—263), šolstvo: Ant. Jirák (str. 436—9), pregled novejše slovenske književnosti: J. Máchal (str. 515—522), slovensko žurnalistiko: Jan Hejret (str. 654—6), dr. Boh. Franta: »Turistika ve slovinských zemích« (str. 733—5).
Svetlič Rikard. Kazalo krajev na »Zemljevidu slovenskega ozemlja« 1 : 200.000. Ljubljana. 1922. 178 str.
Škrabec Stanislav p. Jezikoslovni spisi. I. zvezek (1.—4. snopič). S 4. snopičem pričel objavljati dr. A. Breznik. Ljubljana 1916—1919. 608 str. — II. zvezek 1. snopič. 1921. 80 str.
Šlebinger Janko. Slovenska bibliografija za l. 1907 do 1912. V Ljubljani. 1913. 336 str.
Šuman Josef. Die Slovenen. Wien. 1881. 183 str. (Die Völker Österreichs-Ungarns, X. Bd. 1. Hälfte.)
Trstenjak Anton. Slovensko gledališče. Zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti slovenske. V Ljubljani. 1892. 198 str.

Trstenjak Anton. Slovenci v šomodski županiji na Ogrskem. Zgodovinska, narodopisna in književna črtica. V Ljubljani. 1905. 115 str.

Trunk J. M. Amerika in Amerikanci. V Celovcu. 1912. 608 str.

Tuma Henrik. Jugoslovanska ideja in Slovenci. V Gorici. 1907. 48 str.

Slovínské umění. Vydáno nákladem Sdružení výtvarných umělců moravských v Hodoníně. XXIV + 26 str. (Umělecký list. Olomouc. Roč. III. 1921. Číslo zimní.)

Slovenska moderna umetnost. I. Slikarstvo. V Ljubljani. [1922.] Folio. [VIII] str. + XXVII tab.

Ušeničnik Alexius. Um die Jugoslavija. Eine Apologie. Laibach. 1918. 65 S.

Vošnjak Bogumil. Ustava in uprava ilirskih dežel (1809—1813). V Ljubljani. 1910. 287 str. (Zbornik Matice Slovenske. XII. zv.)

Vošnjak Bogumil. A bulwark against Germany. The fight of the Slovenes, the western branch of the Jugoslavs, for national existence. Translated by F. S. Copeland. London. 1917. 270 str. (Francoski prevod je izšel l. 1918 v Parizu.)

Vošnjak Bogumil. A dying empire. Central Europe, Pangermanism, and the downfall of Austria-Hungary. London. 1918. 198 pp.

Vošnjak Bogumil. Un chapitre de l'ancienne démocratie slovène. Paris. 1919.

Weisbach A. Die Slovenen. (Mitth. der Anthropol. Ges. in Wien, XXXIII, 1903, 234—251.)

Wendel Hermann. Aus dem südslawischen Risorgimento. Gotha. 1921. 199 str.

Wendel Hermann. Aus drei Kulturen. Literarische und andere Essays. Berlin. (1922.) 237 str.

Wendel Hermann. Kreuz und quer durch den slawischen Süden. Frankfurt a. M. 1922. 300 str.

Zavadil Anton. Slovinskočeský slovník. Slovensko-český slovar. V Praze. (1910.) 331 str.

Zemljevid slovenskega ozemlja. 1 : 200.000. V Ljubljani 1921. 4 listi.

[Žerjav Gregor.] Die nationale Abgrenzung im Süden. Von einem Südslaven. Zagreb. 1917. 40 str.

Žolger Ivan. Les Slovènes. Paris. 1919. (Extrait de la »Revue yougoslave«, I. année, pp. 237—246.)

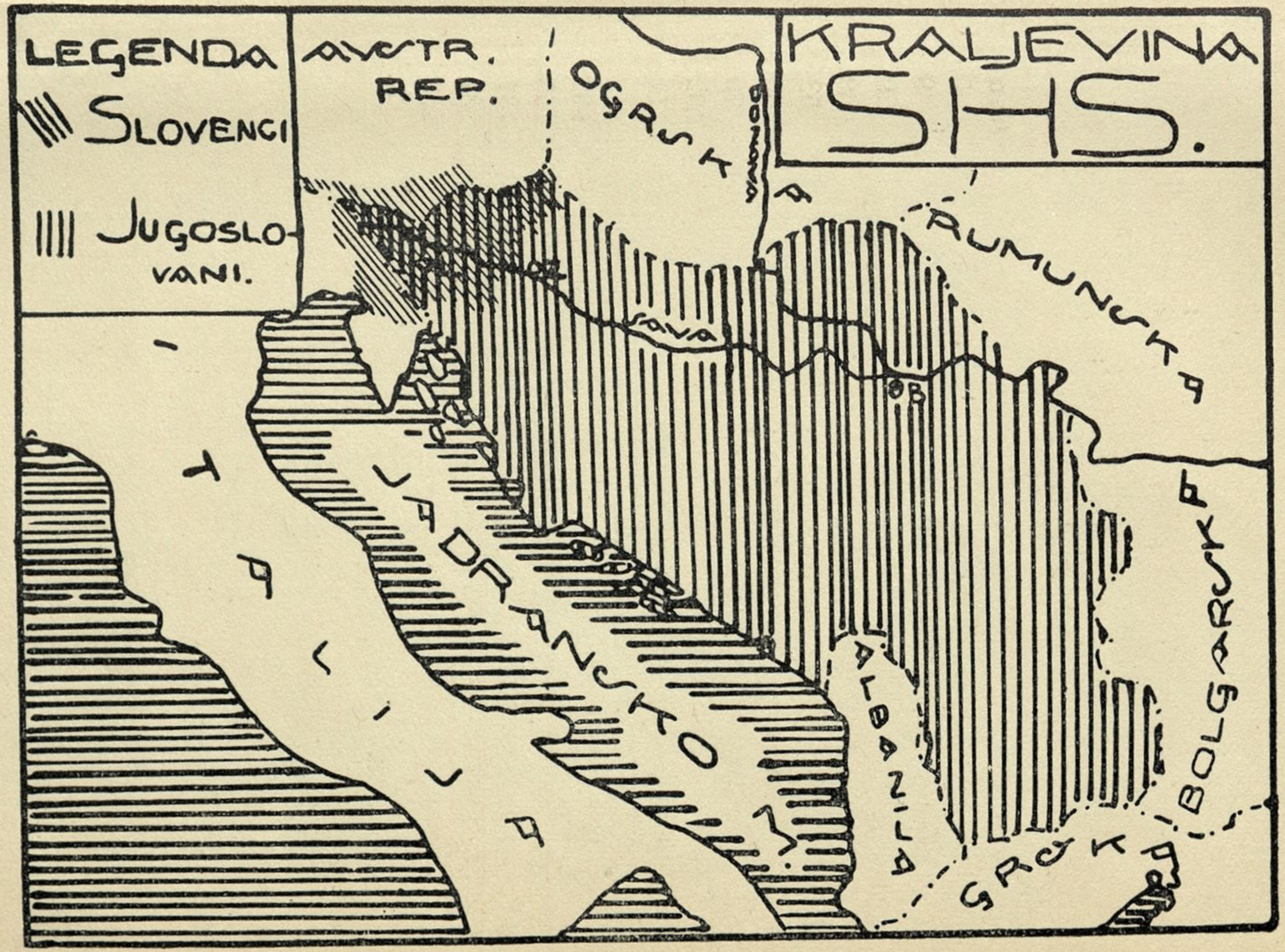
KAZALO.

Stran

Predgovor 5
1. Slovensko ozemlje 9
2. Slovenci v preteklih stoletjih 29
3. Slovenski preporod 39
4. Slovenci med svetovno vojno 53
5. Slovenci po osvobojenju 65
6. Slovenske politične stranke 79
7. Slovenski jezik 102
8. Slovenska književnost 111
9. Slovenska upodabljajoča, glasbena in dramatična umetnost 132
10. Ljudska prosveta in kulturne organizacije . . 165
11. Slovenske gospodarske in socialne razmere . . 187
12. Slovenci in Jugoslavija 231
Bibliografija 253

P r i p o m b a : Knjigi sta priložena zemljevid Jugoslavije in zemljevid slovenskega ozemlja.

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA



MERILO 1:1000000

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
LJUBLJANA

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA
COBISS ®
0000007600 6

27. VI. 1946

Znanstvena knjižnica

ima namen strogo znanstvene rezultate storiti dostopne vsakomur. Nestrokovnjaku, ki si želi razširiti in poglobiti svoje znanje, hoče nadomestiti drage strokovne učne knjige, ki so vsled obširnosti in podrobnega raziskovanja le maloterim dostopne. Nuditi pa hoče tudi strokovnjakom priliko, da se na lahek in kratek način pouče o vprašanjih, ki so kolikor toliko oddaljena od njihove posebne stroke.

Dosedaj so izšli:

1. zvezek: **Parni kotel.** Spisal ing. Gvidon Gulič. Cena vez. izvodu 30 Din.

Knjižica je zelo mnogostranska in posebno temeljita za vsakega, ki ima neposredno opraviti s parnim kotlom, naj si je kurjač, delovodja ali gospodar.

2. zvezek: **Ojačen beton.** Spisal ing. Jaroslav Foerster. Cena vez. izvodu 30 Din.

Avtor obravnava po vrsti ploščo, tram, rebrasto ploščo in stope v obsegu, v kakršnem rabi to neobhodno vsak stavbni tehnik. Tudi najtežji točki dimenzioniranja, namreč izračunavanje stremen in zakrivljenja armature, sta obdelani v tako jasni obliki, da sta dostopni vsakomur, ki pozna vsaj osnovne pojme stavbne mehanike.

3. in 4. zvezek: **Gospodarska geografija.** Sestavil prof. dr. Vinko Šarabon. Cena vez. izvodu 60 Din.

Zemljepis sploh je velezanimiva veda; najbolj zanimivo in koristno oziroma naravnost potrebno tvarino pa nudi brez dvoma gospodarska geografija, ki nas seznanja z naravnimi dobrinami in zakladi posameznih pokrajin širom sveta. Za trgovca, industrijca, obrtnika, politika itd. je ta knjiga velevažna in potrebna.

5. zvezek: **Naše gobe.** Navodila za spoznavanje užitnih in strupenih gob. S 75 barvnimi tabelami. Sestavil Ante Beg. Slike izvršil Dragotin Humek.

Dasi imamo pri nas nad 100 raznih vrst zelo okusnih užitnih gob, jih prav malo poznamo, ker jim posvečamo premalo važnosti v gospodarskem oziru. V naših gozdih segnijo vsako leto milijoni najboljših gob, ki bi nam, ako bi jih porabili ali izvažali, donesle milijone denarja. Naši sosedje so mnogo pred nami — Švica n. pr. je že pred vojno izvažala na leto za 40 do 45 milijonov frankov gob —, dasi zraste pri nas razmeroma več gob, ker jim je naša zemlja ugodnejša. Kupimo si to krasno knjigo, ki nas v besedi in podobi uči spoznavati in uporabljati gobe.

SLOVENSKO OZEMLJE

MERILO 1:750000

RISAL: B. SKERLJ

LEGENDA

- Sedanja drž. meja
- Bivša drž. meja
- Bivša dež. meja
- Železnica
- Slovenci
- Hrvati
- Nemci
- Italijani
- Slov. in Hrvati
- —"— in Ital.
- —"— in Nemci

REP. AVSTRIJA

ITALIJA

JADRANSKO MORJE

ISTRA

OGERSKA

München
Wien
Beljak
Villach
Jesenice
Radovljica
Tržič
Kranj
Kamnik
Trbovlje
Zagorje
Trbovlje
Litija
Ljubljana
Idrija
Vrhnika
Logatec
Postojna
Vipava
Gorica
Kanal
Tolmin
Bovec
Kobarid
Videm
Gradišče
Tržič
Nabrežina
Trst
Koper
Piran
Buzet
Vodice
Pazin
Poreč
Rovinj
Pula
Labin
Opatija
Reka
Crikvenica
Novi
Senj
Cres
Krk
Kočevje
Ribnica
Kočevje
Črnomelj
Karlovac
Novo mesto
Krško
Brežice
Sava
Zagreb
Celje
Jalec
Konjice
Slov. Gradec
Železna Kapla
Borovlje
Pliberk
Spittal
Radgona
Maribor
Ptuj
Ormož
Ljutomer
Dravograd
Marenberg
Dol. Landava
Čakovec
Varaždin
Krapina
Zid. most
Sevnica
Hrastnik
Laško
Šmarje
Šoštanj
Šmartno
Velikovec
Pontebba
Tarvis
Podrožca
Jesenice
Bohinj
Kanal
Soča
Idrijca
Ljubljanica
Vipava
Nabrežina
Trst
Koper
Piran
Buzet
Vodice
Opatija
Reka
Pazin
Poreč
Rovinj
Kamfanar
Labin
Pula
Cres
Crikvenica
Novi
Senj
Krk
Kočevje
Ribnica
Črnomelj
Karlovac
Novo mesto
Krško
Brežice
Sava
Zagreb
Celje
Jalec
Konjice
Slov. Gradec
Železna Kapla
Borovlje
Pliberk
Spittal
Radgona
Maribor
Ptuj
Ormož
Ljutomer
Dravograd
Marenberg
Dol. Landava
Čakovec
Varaždin
Krapina
Zid. most
Sevnica
Hrastnik
Laško
Šmarje
Šoštanj
Šmartno
Velikovec
Pontebba
Tarvis
Podrožca
Jesenice
Bohinj
Kanal
Soča
Idrijca
Ljubljanica
Vipava
Nabrežina
Trst
Koper
Piran
Buzet
Vodice
Opatija
Reka
Pazin
Poreč
Rovinj
Kamfanar
Labin
Pula
Cres
Crikvenica
Novi
Senj
Krk
Kočevje
Ribnica
Črnomelj
Karlovac
Novo mesto
Krško
Brežice
Sava
Zagreb
Celje
Jalec
Konjice
Slov. Gradec
Železna Kapla
Borovlje
Pliberk
Spittal
Radgona
Maribor
Ptuj
Ormož
Ljutomer
Dravograd
Marenberg
Dol. Landava
Čakovec
Varaždin
Krapina
Zid. most
Sevnica
Hrastnik
Laško
Šmarje
Šoštanj
Šmartno
Velikovec
Pontebba
Tarvis
Podrožca
Jesenice
Bohinj
Kanal
Soča
Idrijca
Ljubljanica
Vipava
Nabrežina
Trst
Koper
Piran
Buzet
Vodice
Opatija
Reka
Pazin
Poreč
Rovinj
Kamfanar
Labin
Pula
Cres
Crikvenica
Novi
Senj
Krk
Kočevje
Ribnica
Črnomelj
Karlovac
Novo mesto
Krško
Brežice
Sava
Zagreb
Celje
Jalec
Konjice
Slov. Gradec
Železna Kapla
Borovlje
Pliberk
Spittal
Radgona
Maribor
Ptuj
Ormož
Ljutomer
Dravograd
Marenberg
Dol. Landava
Čakovec
Varaždin
Krapina
Zid. most
Sevnica
Hrastnik
Laško
Šmarje
Šoštanj
Šmartno
Velikovec
Pontebba
Tarvis
Podrožca
Jesenice
Bohinj
Kanal
Soča
Idrijca
Ljubljanica
Vipava
Nabrežina
Trst
Koper
Piran
Buzet
Vodice
Opatija
Reka
Pazin
Poreč
Rovinj
Kamfanar
Labin
Pula
Cres
Crikvenica
Novi
Senj
Krk
Kočevje
Ribnica
Črnomelj
Karlovac
Novo mesto
Krško
Brežice
Sava
Zagreb
Celje
Jalec
Konjice
Slov. Gradec
Železna Kapla
Borovlje
Pliberk
Spittal
Radgona
Maribor
Ptuj
Ormož
Ljutomer
Dravograd
Marenberg
Dol. Landava
Čakovec
Varaždin
Krapina
Zid. most
Sevnica
Hrastnik
Laško
Šmarje
Šoštanj
Šmartno
Velikovec
Pontebba
Tarvis
Podrožca
Jesenice
Bohinj
Kanal
Soča
Idrijca
Ljubljanica
Vipava
Nabrežina
Trst
Koper
Piran
Buzet
Vodice
Opatija
Reka
Pazin
Poreč
Rovinj
Kamfanar
Labin
Pula
Cres
Crikvenica
Novi
Senj
Krk
Kočevje
Ribnica
Črnomelj
Karlovac
Novo mesto
Krško
Brežice
Sava
Zagreb
Celje
Jalec
Konjice
Slov. Gradec
Železna Kapla
Borovlje
Pliberk
Spittal
Radgona
Maribor
Ptuj
Ormož
Ljutomer
Dravograd
Marenberg
Dol. Landava
Čakovec
Varaždin
Krapina
Zid. most
Sevnica
Hrastnik
Laško
Šmarje
Šoštanj
Šmartno
Velikovec
Pontebba
Tarvis
Podrožca
Jesenice
Bohinj
Kanal
Soča
Idrijca
Ljubljanica
Vipava
Nabrežina
Trst
Koper
Piran
Buzet
Vodice
Opatija
Reka
Pazin
Poreč
Rovinj
Kamfanar
Labin
Pula
Cres
Crikvenica
Novi
Senj
Krk
Kočevje
Ribnica
Črnomelj
Karlovac
Novo mesto
Krško
Brežice
Sava
Zagreb
Celje
Jalec
Konjice
Slov. Gradec
Železna Kapla
Borovlje
Pliberk
Spittal
Radgona
Maribor
Ptuj
Ormož
Ljutomer
Dravograd
Marenberg
Dol. Landava
Čakovec
Varaždin
Krapina
Zid. most
Sevnica
Hrastnik
Laško
Šmarje
Šoštanj
Šmartno
Velikovec
Pontebba
Tarvis
Podrožca
Jesenice
Bohinj
Kanal
Soča
Idrijca
Ljubljanica
Vipava
Nabrežina
Trst
Koper
Piran
Buzet
Vodice
Opatija
Reka
Pazin
Poreč
Rovinj
Kamfanar
Labin
Pula
Cres
Crikvenica
Novi
Senj
Krk
Kočevje
Ribnica
Črnomelj
Karlovac
Novo mesto
Krško
Brežice
Sava
Zagreb
Celje
Jalec
Konjice
Slov. Gradec
Železna Kapla
Borovlje
Pliberk
Spittal
Radgona
Maribor
Ptuj
Ormož
Ljutomer
Dravograd
Marenberg
Dol. Landava
Čakovec
Varaždin
Krapina
Zid. most
Sevnica
Hrastnik
Laško
Šmarje
Šoštanj
Šmartno
Velikovec
Pontebba
Tarvis
Podrožca
Jesenice
Bohinj
Kanal
Soča
Idrijca
Ljubljanica
Vipava
Nabrežina
Trst
Koper
Piran
Buzet
Vodice
Opatija
Reka
Pazin
Poreč
Rovinj
Kamfanar
Labin
Pula
Cres
Crikvenica
Novi
Senj
Krk
Kočevje
Ribnica
Črnomelj
Karlovac
Novo mesto
Krško
Brežice
Sava
Zagreb
Celje
Jalec
Konjice
Slov. Gradec
Železna Kapla
Borovlje
Pliberk
Spittal
Radgona
Maribor
Ptuj
Ormož
Ljutomer
Dravograd
Marenberg
Dol. Landava
Čakovec
Varaždin
Krapina
Zid. most
Sevnica
Hrastnik
Laško
Šmarje
Šoštanj
Šmartno
Velikovec
Pontebba
Tarvis
Podrožca
Jesenice
Bohinj
Kanal
Soča
Idrijca
Ljubljanica
Vipava
Nabrežina
Trst
Koper
Piran
Buzet
Vodice
Opatija
Reka
Pazin
Poreč
Rovinj
Kamfanar
Labin
Pula
Cres
Crikvenica
Novi
Senj
Krk
Kočevje
Ribnica
Črnomelj
Karlovac
Novo mesto
Krško
Brežice
Sava
Zagreb
Celje
Jalec
Konjice
Slov. Gradec
Železna Kapla
Borovlje
Pliberk
Spittal
Radgona
Maribor
Ptuj
Ormož
Ljutomer
Dravograd
Marenberg
Dol. Landava
Čakovec
Varaždin
Krapina
Zid. most
Sevnica
Hrastnik
Laško
Šmarje
Šoštanj
Šmartno
Velikovec
Pontebba
Tarvis
Podrožca
Jesenice
Bohinj
Kanal
Soča
Idrijca
Ljubljanica
Vipava
Nabrežina
Trst
Koper
Piran
Buzet
Vodice
Opatija
Reka
Pazin
Poreč
Rovinj
Kamfanar
Labin
Pula
Cres
Crikvenica
Novi
Senj
Krk
Kočevje
Ribnica
Črnomelj
Karlovac
Novo mesto
Krško
Brežice
Sava
Zagreb
Celje
Jalec
Konjice
Slov. Gradec
Železna Kapla
Borovlje
Pliberk
Spittal
Radgona
Maribor
Ptuj
Ormož
Ljutomer
Dravograd
Marenberg
Dol. Landava
Čakovec
Varaždin
Krapina
Zid. most
Sevnica
Hrastnik
Laško
Šmarje
Šoštanj
Šmartno